

SOÚ

Trvalá nebo dočasná změna? Uspořádání genderových rolí v rodinách s pečujícími otci

Hana Maříková (ed.), Marta Vohlídalová

Tuto práci recenzovaly:
Mgr. Barbora Holubová
Mgr. Olga Nešporová

Tato studie vznikla v rámci řešení grantového projektu „Změny uspořádání genderových rolí v rodině: participace v rodině a domácnosti po návratu muže z rodičovské dovolené zpět do práce“ podpořeného Grantovou agenturou AV ČR (reg. č. IAA700280504). Studie byla podpořena Výzkumným záměrem Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu“, č. AV0Z70280505.

Obsah

Poděkování	7
Abstrakt	9
Abstract	10
Abstrakt	11
1. Teoreticko-metodologický úvod: gender, rodina a jejich zkoumání (Hana Maříková)	13
1.1. Produkce a reprodukce genderového řádu společnosti	15
1.2. Současná společnost a genderová ne/rovnost	16
1.3. Teoreticko-metodologický vhled do problematiky otcovství-mateřství-rodčovství	19
1.3.1. Pojetí otcovství a jeho výzkum	19
1.3.2. Otcové a matky v péči o dítě	22
1.4. Domácí práce a gender	23
1.5. Metodologické poznámky nejen ke kvalitativnímu výzkumu	26
1.5.1. Výchozí výzkumná situace	28
1.5.2. Výzkumný vzorek	29
1.5.3. Výzkumná technika a metoda vyhodnocování dat	30
2. Participace mužů na domácích pracích a péči o děti na základě kvantitativních výzkumů (Marta Vohlídalová)	32
2.1. Participace mužů na péči o děti	33
2.1.1. Kolik času tráví otcové a matky péčí o své děti?	33
2.1.2. Rozdělení pečovatelské práce v páru	37
2.1.3. Jaké činnosti s dětmi dělají otcové a jaké činnosti vykonávají matky?	38
2.2. Participace mužů na domácích pracích	43
2.2.1. Kolik času tráví otcové a matky domácími pracemi?	43
2.2.2. Rozdělení domácích prací v páru	47
2.3. Závěr	51
3. Pečující otcové a vzorce genderového uspořádání v rodině (Hana Maříková)	52
3.1. Jak to bylo na začátku? Volba anebo nutnost?	53
3.2. Bariéry v nás i mimo nás aneb jak se reprodukuje nerovnost	55
3.3. Kdo co dělal/nedělal a kdo kým byl?	57
3.3.1. Otec jako pečovatel	58
3.3.2. Jak praví přísloví: Když dva dělají totéž, není to totéž	59
3.4. Co dodat na závěr?	60

4. Situace v rodinách po návratu pečujícího otce na trh práce (Hana Maříková)	62
4.1. Návrat otce na trh práce	62
4.1.1. Různé strategie návratu na trh práce	63
4.1.2. Návrat do práce jako „problém“ a problémy spojené s návratem do práce	64
4.2. Konstrukce vztahu rodiny a práce ve vyprávěních rodičů	66
4.2.1. Percepce situace, když je doma buď muž nebo žena	66
4.2.2. Kdo má anebo smí pečovat?	69
4.2.3. Ne/slučitelnost práce a rodiny	71
4.2.4. Péče o děti jako zátěžová situace až zátěžový stav	72
4.3. Dělbba domácích prací	75
4.3.1. Různé principy dělby domácích prací	76
4.3.2. Odlišné standardy domácích prací	79
4.3.3. Možné řešení výkonu domácích prací?	82
5. Závěr (Hana Maříková)	83
Literatura	87
Datové zdroje	92
Shrnutí	93
Summary	96
Zusammenfassung	99
O autorkách	103

Poděkování

„Síla maskulinního řádu je zřejmá z faktu, že tento řád nepotřebuje žádné ospravedlňování: androcentrické vidění se vnucuje jako neutrální a nevyžaduje žádné legitimující diskurzy ... svědčí o tom „sexuální“ dělba práce, velice striktní rozdělení činností, jejich nástrojů i jejich místního a časového situování podle pohlaví...“

[Bourdieu 2000: 13]

Děkuji všem participantům a participantkám výzkumu, že byli ochotni se se mnou, případně s dalšími osobami, které rozhovory prováděly, podělit o svou životní zkušenost. Umožnili tak nejen mně nahlédnout do jejich každodenních životů. Bez jejich ochoty a přispění by tato práce nemohla nikdy vzniknout.

Kromě upřímného poděkování bych na samém úvodu chtěla předeslat, že se snažím prezentovat svůj „odborně laděný“ pohled na realitu, kterou mnozí z nás „důvěrně“ znají, každodenně ji zažívají, a tak o ní „vědí své“. Každý z nás pak může mít a má na tuto nám známou realitu ten svůj pohled, svůj názor, svou interpretaci a v konečném důsledku tu svou „pravdu“. Má tedy možnost konfrontace toho svého vidění s tím mým.

Trvalá nebo dočasná změna? Uspořádání genderových rolí v rodinách s pečujícími otci

Hana Maříková (ed.), Marta Vohlídalová

Abstrakt

Participace otců na péči a výchově dítěte je považována za jeden ze způsobů narušení genderových nerovností. Studie si proto klade za cíl odpovědět na otázku, zda v rodinách, kde se otcové zapojují do péče o děti v rané fázi jejich života, dochází k narušení genderových nerovností v rodině, nebo zda se spíše jedná jen o modifikaci daného statu quo. Klade si také otázku, kdy k nastolení genderové rovnosti v rodinách dochází či může dojít a jaký je vztah mezi genderovou rovností v rodině a genderovou nerovností v širší společnosti. Studie je uvozena analýzou některých nedávno provedených, k tématu se vážících kvantitativních výzkumů, kdy tato analýza vytváří rámec pro zasazení analýzy kvalitativních dat do širšího společenského kontextu. Těžiště studie vychází ze speciálně realizovaného kvalitativního výzkumu uskutečněného v roce 2006 prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů, jehož cílem bylo postižení konstrukce rodičovských i nerodičovských rolí u participantů a participantek výzkumu, stejně jako utváření a reflexe jejich rodičovských a genderových identit. Při analýze problému se však text neomezuje jen na doposud zmíněné zdroje, ale vychází i ze zjištění a poznatků z jiných relevantních domácích a zahraničních výzkumů a studií vážících se k dané problematice.

Klíčová slova

mateřství, aktivní otcovství, sdílené rodičovství, pečovatelské otcovství, genderová ne/rovnost, hegemónická maskulinita, pečující otec, pracující matka, rodičovská práce, práce pro rodinu, domácí práce

A Permanent or Temporary Change? The Arrangement of Gender Roles in Families with Fathers Participating in Childcare

Hana Maříková (ed.), Marta Vohlídalová

Abstract

The participation of fathers in caring for and raising their children is regarded as one of the ways in which it is possible to break down social and cultural gender-based inequalities. This study therefore aims to answer the question of whether in families where the father is involved in caring for children in the early stage of their lives there is an erosion of gender inequalities in the family, or whether what occurs is just a modification of the given status quo. The study also looks at the question of at what point gender equality is or can be established in the family and what is the connection between gender equality in the family and gender inequality in the society at large. The study opens with an analysis of quantitative surveys conducted on the topic. This analysis forms the framework for applying the analysis of qualitative data in a wider social context. The study is centred on a special qualitative survey conducted in 2006 using semi-standardised interviews, the objective of which was to obtain a picture of how the parental and non-parental roles of the research participants are structured and how their parental and gender identities are shaped and reflected. The study does not however limit its analysis of the subject to just the above-mentioned sources and draws also on observations and findings from other relevant domestic and foreign research relating to this issue.

Keywords

Motherhood, active fatherhood/fathering, shared parenting, caring/nurturing fatherhood, gender in/equality, hegemonic masculinity, caring father, working mother, parenting, family work, domestic work

Dauerhafte oder vorübergehende Veränderung? Gender-Rollen in Familien, in denen Väter an der Kinderpflege beteiligt sind

Hana Maříková (ed.), Marta Vohlídalová

Abstrakt

Die Beteiligung von Vätern an Kinderpflege und Kindererziehung wird als eine der Möglichkeiten angesehen, wie kulturelle und soziale Gender-Ungleichheit aufgebrochen werden kann. Die Studie möchte daher die Frage beantworten, ob in Familien, in denen Väter bereits in der frühkindlichen Phase an der Kinderpflege beteiligt sind, die Gender-Ungleichheit in der Familie aufgebrochen wird, oder ob es sich eher um eine Abwandlung des Status quo handelt. Gleichfalls wird die Frage aufgeworfen, wann es zur Schaffung von Gender-Gleichheit in der Familie kommt (bzw. kommen kann) und welches die Beziehung zwischen Gender-Gleichheit in der Familie und Gender-Ungleichheit in der Gesellschaft ist. Am Anfang der Studie steht eine Analyse mehrerer unlängst durchgeführter und mit dem Thema zusammenhängender quantitativer Erhebungen, wobei diese Analyse den Rahmen bildet, innerhalb dessen die Analyse der qualitativen Daten in einen breiteren gesellschaftlichen Zusammenhang gestellt wird. Der Schwerpunkt der Studie geht von einer eigens hierfür im Jahr 2006 in Form von teilstrukturierten Interviews durchgeführten qualitativen Erhebung aus, deren Ziel es war, die Konstruktion von Eltern- und Nichtelternrollen bei den Befragten sowie die Bildung und Reflexion von Eltern- und Gender-Identitäten der Befragten zu erfassen. Die Problemanalyse beschränkt sich freilich nicht allein auf die genannten Quellen, sondern stützt sich gleichfalls auf Feststellungen und Erkenntnisse aus der relevanten tschechischen und internationalen Forschung und aus einschlägigen Studien zu dieser Problematik.

Schlüsselwörter

Mutterschaft, Vaterschaft, gemeinsame Elternschaft, an der Kinderpflege teilhabende Vaterschaft, Gender-Un-/Gleichheit, hegemoniale Maskulinität, Väter in der Kinderpflege, Mütter in der Kinderpflege, Elternarbeit, Arbeit für die Familie, Hausarbeit

1. Teoreticko-metodologický úvod: gender, rodina a jejich zkoumání

Hana Maříková

Vlivem změn po roce 1989 se modifikuje realita každodenního života lidí a utvářejí se nové faktické nároky na muže a ženy v jejich pracovním i soukromém životě. Mění se postoje a očekávání lidí ohledně výkonu některých činností a tedy i rolí spjatých se sférou rodiny a domácnosti, stejně tak jako sférou veřejnou (mimo jiné viz například výzkumy CVVM [Naše společnost 2003]). Přestože s tradičním uspořádáním rodinných rolí v postojové rovině stále souhlasí nemalá část naší populace – zpravidla starší a méně vzdělaní lidé, sílí zároveň akceptace nových forem tohoto uspořádání [viz např. ISSP 1994 a 2002; Naše společnost 2003]. Kromě změn odehrávajících se na úrovni postojové a hodnotové jsou pro skutečnou realizaci těchto změn v sociálním jednání lidí vytvářeny i určité institucionální předpoklady. K nejdůležitějším patří zavedení možnosti pobírat rodičovský příspěvek pro muže bez ohledu na jejich rodinný stav (Zákon č. 382/1990 Sb., o rodičovském příspěvku), zavedení institutu souběžné nebo střídavé péče o dítě po rozvodu rodičů (novela Zákona o rodině 1998), zavedení institutu rodičovské „dovolené“¹ pro muže (novela Zákoníku práce 2001) či odstranění diskriminace žen v zaměstnání (novela Zákoníku práce 2001). V každodenním životě lidí se tak, byť stále v omezeném rozsahu, začínají uplatňovat nové konfigurace uspořádání činností spjatých s chodem rodiny a dochází k posunům ve výkonu rodinných rolí a realizaci mateřství, otcovství či rodičovství [např. Maříková 1999; Maříková, Radimská 2003; Šmídová 2004; Janoušková, Sedláček 2005; Nešporová 2005; Šmídová 2007].

Institut rodičovské „dovolené“ zavádí do praktického života nový společenský, politický a institucionální přístup k rolím muže a ženy v rodině, neboť umožňuje záměnu či střídání, tedy zastupitelnost genderových rolí během tohoto období. V ideové rovině toto opatření vychází z teoretických přístupů a konceptů [např. Friedan (1963) 2002; Chodorow 1978; Lamb 1981, 1986; Pleck 1985 aj.], které zpochybnily dosavadní poznatky týkající se role matky a jejího významu pro „zdravý“ vývoj dítěte [Bowlby 1951], tradiční uspořádání rodinných rolí [Parsons, Bales 1955] a zamítly konzervativní model rodiny, v němž byla mužům odpírána možnost aktivně se podílet na péči o děti a ženám zase nebyla umožněna plná realizace v profesní oblasti. Rodičovská „dovolená“ umožňuje narušit zavedené tradiční nastavení genderových rolí a má napomoci ustanovit model sdíleného rodičovství (angl.

1 Přestože pojem „rodičovská dovolená“ představuje oficiální označení, nepovažuji tento termín za vhodný, ani výstižný. Nejedná se totiž o dovolenou v běžně používaném významu, kdy pojem dovolená evokuje oddych, nicnedělání nebo vykonávání těch činností, které člověk dělá dobrovolně a rád – stručně a krátce proto, že chce, a kdy chce, což se nedá vždy tvrdit o situaci na „rodičovské“. Z tohoto důvodu pak používám tento pojem v textu v uvozovkách čili jako „dovolená“, anebo jej nahrazuji hovorovým výrazem „rodičovská“, vyjma specifických případů, kdy je výraz buď součástí názvu (projektu, publikace apod.), nebo je užít v rozhovoru.

„shared parenting“ [viz Chodorow 1978; dále i Hochschild, Machung 1990; nebo Segal (1991) 1994 aj.]), včetně egalitárního modelu dělby práce a povinností v domácnosti [Hochschild, Machung 1990; Coltrane 1996 apod.] a zrovnoprávnit tak oba partnery v možnostech seberealizace jak v rodině, tak mimo ni.

Problematika mužů na „rodičovské“ byla v české společnosti sledována již v rámci několika výzkumných projektů: *Podpora využívání rodičovské dovolené muži* podpořený MPSV ČR [viz Maříková, Radimská 2003], *Matkové – zaměstnaní rodiče malých dětí* realizovaný v rámci výzkumného záměru MLADĚRO, *děti, mládež a rodina v transformaci* [viz Kubíčková 2003; nebo Janoušková, Sedláček 2005] či projekt řešený na VÚ PSV – *Harmonizace rodiny a zaměstnání* [viz Nešporová 2005]. Výzkumný projekt „Změny v uspořádání genderových rolí v rodině: participace v rodině a domácnosti po návratu muže z rodičovské dovolené zpět do práce“² se pak zaměřuje na obě situace, tedy jak na situaci, kdy je otec s dítětem doma, tak na situaci jeho návratu na trh práce; v obou případech jde o situace relativně „nové“, pro něž neexistuje předem daný scénář či schéma řešení.

Muži-pečující otcové se se situací péče o dítě, případně domácnost vyrovnávají různě: různě tuto situaci prožívají a interpretují, používají různé strategie, jsou schopni různým způsobem redefinovat a restrukturalizovat své role, případně re-konstruovat svou identitu. Totéž ale platí i o protějšcích těchto mužů-pečujících otců čili o pracujících matkách malých dětí, které v období rodičovské zajišťují po finanční stránce život rodiny. Situace, kdy muž je na rodičovské, či se spolupodílí na péči o malé dítě v této době, je zachycena v rámci kapitoly 3. Protože jsem předpokládala, že muži a ženy se mohou rozdílně, a to jak v rámci rodinné jednotky, tak při srovnání rodin mezi sebou, vyrovnávat se situací návratu otce zpět na trh práce, resp. situací, kdy oba rodiče již opět pracují, a také proto, že tyto případy v daném kontextu u nás doposud nebyly sledovány, zaměřila jsem se na tuto situaci zevrubněji při analýze kvalitativních dat z rozhovorů pořízených speciálně za tímto účelem (více viz kapitola 4).

Celé kvalitativní analýze předchází analýza kvantitativních dat v kapitole 2, kde byla sledována problematika péče a výchovy dítěte, stejně tak jako problematika dělby domácích prací na reprezentativních vzorcích populace rodičů v rámci relevantních výzkumů provedených v roce 2005 v oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR³. Tato analýza vytváří rámec, do něhož je pak kvalitativní analýza zasazena. Analýza primárních kvantitativních dat umožnila identifikovat převládající modus uspořádání činností v rodině a domácnosti mezi manželskou či partnerskou dvojicí v rámci doposud převládajícího typu rodinného uspořádání, kterým je stále heterosexuální rodina [srov. Dudová 2007a], a to během rodinného cyklu. Její autorka Marta Vohlídalová v ní dospívá k závěru, že rozdělení domácích prací i práce pečovatelské je v rodinách v České republice stále velice tradiční. Muži-otcové se ve sféře reprodukce společnosti až na „výjimky“ příliš neangažují. Avšak právě toto zapojení, angažování či pečující otcové jsou spolu s jejich partnerkami v centru pozornosti mne samé, coby další badatelky v následujících částech studie.

Těžiště předkládané studie tvoří, jak již bylo uvedeno, analýza kvalitativního výzkumu zachycující situace, kdy muž byl také na rodičovské „dovolené“ a poté, co začal – opět nebo naplno – pracovat.

² Projekt byl podpořen Grantovou agenturou AV ČR pod reg.č. IAA700280504.

³ Statistická analýza zapojení otců a matek do dělby práce a činností v rámci rodinných domácností vychází z primárních dat výzkumů [Rodiče 2005] a [Proměny 2005] (více viz v kapitole 2).

vat (viz kapitoly 3 a 4). I když cílem této analýzy bylo rozkrýt způsob, jak participanté a participantky výzkumu konstruují svou každodenní realitu v daných, mnou předdefinovaných situacích, jak je interpretují, jaký smysl a význam přiřkládají svému chování a jednání v těchto životních situacích, neboli cílem bylo zachycení „té jejich definice“ (konstrukce) sociální reality, tato analýza není pouhou reprodukcí jejich vidění světa, ale obsahuje rovněž mé zhodnocení a interpretaci, která má hlavní teoreticko-metodologickou oporu v genderové analýze a kritické perspektivě, která je s ní spojená [srov. např. Reinharz 1992; Renzetti, Curran 2003; viz i dále].

1.1. Produkce a reprodukce genderového řádu společnosti

Jak je zřejmé z úvodního motta, někteří badatelé a badatelky se zabývají problematikou utváření a fungování toho, co je označováno jako genderový řád, genderová organizace společnosti či jako genderový režim apod. [srov. např. Harding 1986; Bourdieu 2000; Renzetti, Curran 2003]. Genderová organizace společnosti se podle Sandry Harding [Harding 1986] projevuje ve třech vzájemně propojených rovinách, a sice v rovině symbolické (viz symbolické univerzum), v rovině dělby práce a v rovině sociálních rolí.

Symbolické univerzum vyjadřuje, jakým způsobem lidé hovoří o okolním světě, prostřednictvím jakých kategorií uchopují realitu. V našem kulturním okruhu, a nejen tam [srov. Bourdieu 2000], je skutečnost vyjadřována pomocí dvou protikladných – dichotomických kategorií neboli binárních opozic, které jsou konstruovány podle mužsko-ženského principu. V rámci takto zkonstruovaného symbolického univerza, které Harding označuje synonymicky jako genderové univerzum, genderový symbolismus či totenismus pak vnímáme realitu a vytváříme poznání o ní. V tomto schématu percepce a výpovědí o realitě je rodina vnímaná a označovaná za „ženský prostor“ a sféra práce a politické angažovanosti jako „mužský svět“ či „mužský prostor“, i když je zřejmé, že jak ženy, tak muži se pohybují, fungují a existují v obou těchto prostorech. V takto zkonstruovaném schématu vnímání a myšlení je pak rozdíl mezi muži a ženami tradičně chápán jako neměnný, přirozený, „bytostný“ [Šmausová 2002].

Protože v euroamerické civilizaci kultura „vyhrála“ boj nad přírodou [srov. Freud 1998], ony „mužské“ a „ženské“ vlastnosti nejsou chápány jako komplementární – kdy komplementarita by v principu měla znamenat rovnocennost –, nýbrž i jako hierarchicky uspořádané s nadřazeností „kulturního, mužského“ principu, a tedy i s nadřazeností životního působiště mužů čili veřejnosti nad „přirozeným, ženským“ principem a působištěm žen, tedy privátní sférou. Sandra Harding pak ve svém vymezení organizace a fungování genderové organizace společnosti dospívá k závěru, že genderový dualismus není neutrální konstrukcí „okopírovanou“ z přírody, nýbrž že je výsledkem mocenských praktik [srov. Šmausová 2002].

Také P. Bourdieu [Bourdieu 2000] se ve své práci *La domination masculine* zabývá problematikou vztahu systémů schémat vnímání, myšlení a jednání, vztahem mezi strukturami objektivními a strukturami poznávacími. Rovněž on na základě své analýzy dospívá k závěru, že i když se sociálně vykonstruované dělení podle pohlaví jeví jako něco přirozeného a samozřejmého, jedná se o androcentrické vidění a pojmání reality, které se vnucuje jako neutrální a nevyžaduje tudíž žádné „důkazy“, žádné legitimující diskurzy [srov. Bourdieu 2000: 11–24].⁴

4 „Pohled společnosti vytváří anatomickou diferenci a tato sociálně vytvářená diference zároveň slouží onomu sociál-

Jak podle Pierra Bourdieu, tak podle Sandry Harding se pak genderový symbolismus reprodukuje ve struktuře společenské dělby práce, kde mužům jsou přiřazeny funkce v oblasti tzv. materiální produkce, ženám v oblasti tzv. přirozené reprodukce. To ztěžuje přístup žen do oblastí a oborů na trhu práce, které jsou výhodnější s odkazem na jejich zdánlivě nezastupitelnou funkci v přirozené reprodukci. Podstatné v této souvislosti je to, že trh práce je oblastí, kde dochází k rozdělování zdrojů. S poukazem na funkci v přirozené reprodukci pak ženy mají ztížený přístup k výhodnějším pozicím pracovního trhu i fungování na trhu práce jako takovém. Sandra Harding pak považuje pracovní trh za sílu, která reprodukuje celkovou genderovou strukturu – symbolické univerzum i role „zevnitř“ [Šmausová 2002: 19–20]. Takto nastavená dělba práce podle „pohlaví“ v sobě ale nemá nic přirozeného, neboť je „výsledkem“ aplikace genderového univerza na organizaci lidských činností. Genderový symbolismus a genderová organizace společenské dělby práce se reprodukuje procesem socializace tím, že se jedinci učí genderovým rolím.⁵ Odhalením těchto tří rovin a jejich propojenosti Sandra Harding vysvětlila mechanismus jakési automatické reprodukce androcentrické organizace světa, která je běžně vnímána jako přirozená, jako tradiční či jako normální [tamtéž].

1.2. Současná společnost a genderová ne/rovnost

Produkce a reprodukce genderových ne/rovností je spojena s fungováním současné společnosti, resp. sfér jejího života, tedy i rodiny. V souvislosti s modernizačními procesy, které nemohly zcela minout rodinu,⁶ se ukazuje, že jejich dopad na rodinu je, resp. může být, vnímán a vyhodnocen jako ambivalentní. Rodina se v průběhu vývoje moderní společnosti stala institucí na jedné straně „křehčí“, méně stabilní, na straně druhé demokratičtější [srov. např. Singly 1999; Giddens 2000]. Co však v tomto kontextu znamená demokratičtější? Je-li jedním z podstatných znaků demokracie rovnost, pak demokracie v případě rodiny znamená rovnost práv a povinností partnerů v oblasti jejich rodinného a soukromého života, znamená ale také zrovnoprávnění dětí v rámci rodiny [viz tamtéž]. Je-li podmínkou, ale i projevem demokracie důvěra, otevřený dialog a vyjednávání, které jsou postaveny na svobodě konání každé ze zúčastněných stran, stejně tak jako na vzájemné úctě a toleranci, pak by tyto demokratické principy měly platit a projevovat se i v rámci rodiny, dochází-li, či má-li docházet k její demokratizaci, resp. k vyrovnávání možností uplatnění se žen a mužů v jejím rámci i mimo něj, neboť jakkoli odděleně můžeme o sférách života lidí uvažovat, v každodenním životě lidí se tyto sféry různě prolínají, ovlivňují, doplňují, případně si konkurují apod.

Podle Beckových se ale od žen nadále často vyžaduje, aby svůj život podřídily druhým lidem, rodinným a partnerským zájmům [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 6]. Nejen v jejich pojetí (ale viz napří-

nímu pohledu za základ a záruku jeho zdánlivé přirozenosti, takže se myšlení ocitá v jakémsi uzavřeném kauzálním kruhu, kde se mu vztahy nadvlády, vepsané formou objektivních dělení do objektivní a současně, ve formě poznávacích schémat těmito děleními pořádaných a vnímání těchto objektivních dělení zároveň pořádajících, i do subjektivní, jeví jako samozřejmost.“ [Bourdieu 2000: 13–15].

⁵ Lze namítnout, že učení se roli či rolím, a to i těm genderovým, neznamená žádný „fatalismus“, neboť hraní rolí je vždy závislé na kontextu [srov. Goffman 1999]. Gender pak a s ní související genderová identita, stejně tak jako role [srov. Čermáková 2003], jak analyzují West a Zimmermann [West, Zimmermann 1987], se uskutečňuje dynamicky jako „doing gender“. Nejde tedy jen o jakousi mechanickou reprodukci či reprodukování genderu (identity a role), ale i o (jejich) momentální, aktuální a aktivní produkci/produkování. V této optice pak gender, genderové identity a genderové role nejsou nutně ničím dopředu „daným“ – determinovaným, a to ani biologicky, ani sociálně.

⁶ Nahlíženo z perspektivy genderových ne/rovností se rodina jeví být institucí, která je relativně dlouho rezistentní vůči některým modernizačním tendencím (srov. např. [Hochschild, Machung 1990; Segal 1994; Brandth, Kvande 1998]).

klad i [Hakim 2000]) jsou pak sféry práce a rodiny sférami kontradiktorickými, neslučitelnými nebo jen obtížně slučitelnými. Zatímco trh práce vyžaduje ničím nevázaného jedince, který si organizuje svůj život podle požadavků zaměstnavatele a ne podle svých soukromých závazků, sféra rodiny vyžaduje přizpůsobení se požadavkům a nárokům „druhých“, tj. blízkých osob, s nimiž člověk žije v rámci rodiny.

Odlišné nároky na muže a ženy v oblasti produkce a reprodukce vytvářejí v moderní společnosti strukturální bázi pro sociální diferenciaci mužů a žen, pro rozdělení společnosti na domácí a veřejnou sféru, kdy tyto sféry fungují hierarchicky. Model muže-živitele a ženy-pečovatelky a hospodyně pak reprezentuje z podstaty svého fungování model nerovnosti. Uspořádání žitel-pečovatelka je postaveno na předpokladu komplementarity činností, potažmo genderových rolí, kdy tato komplementarita není založena na rovnocennosti složek, nýbrž na jejich hierarchickém uspořádání. Nerovnost mužů a žen je tak vtělena přímo do fungování industriální společnosti. Ten, kdo finančně zabezpečuje rodinu výkonem placené práce, je svobodnějším a nezávislejším jedincem v porovnání s tím, kdo vykonává neplacenou práci, nutnou k všednímu zabezpečení chodu rodiny, resp. potřeb a nároků ostatních rodinných příslušníků. A to i v tom ohledu, že onen první je do určité míry závislý na svém domovském zázemí, které představuje jak intimní prostor a útočiště před neosobním světem práce, tak nutné zázemí k regeneraci pracovní síly, zatímco ten druhý je přinejmenším finančně právě závislý na osobě živatele rodiny.

Lokalizace žen do domácí sféry má za následek to, že se jimi vykonávaná práce pro druhé, potažmo i pro společnost zneviditelňuje a znehodnocuje.⁷ Klasický model živatele-pečovatelky pak indikuje nejen jinou možnost seberealizace v životě, nestejnou míru autonomie muže a ženy, ale také nestejně symbolické i faktické ocenění jejich práce. Tento model v konečném důsledku implikuje podřadné postavení ženy, resp. žen nejen v rodině, ale i v celé společnosti [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 23]. Model živatele-pečovatelky je modelem závislostním a jeho „křehkost“ a problematičnost dokládají jak historické analýzy [Mies 2002; Malínská 2005], tak i studie zacílené na současnou společnost [Friedan 2002; Giddens 2000]. I když tento model nemusí být vždy nutně výhodný pro muže a nevýhodný pro ženu, neboť situace výhradního živatele rodiny může být vysoce zátěžovou a někdy i značně nevýhodnou pro muže, jak dokládají nejen některé odborné studie [Farrell 1994], ale i literární díla [Kafka 1983], jeho životaschopnost a funkčnost je postavena na předpokladu úplnosti heterosexuální rodiny.

Emancipační a často i ryze pragmatické a existenční potřeby, nároky a požadavky žen na možnost pracovat za peníze na trhu práce a jejich masový vstup do této sféry měly za následek modifikaci „klasického“ modelu živatele-pečovatelky na model, který bývá označován jako model dvoupříjmový nebo také modifikovaný model živatele. Tento model rozkládá zodpovědnost za finanční zabezpečení rodiny na dva subjekty – muže a ženu a zachovává přitom ostatní nerovnosti – nerovnosti v dělbě práce jak v domácnosti a rodině, tak ve sféře placené práce [srov. Čermáková 2000]. I když tento model zajišťuje zcela anebo přinejmenším částečně finanční nezávislost ženy, jeho nevýhodou je zpravidla značná zátěž ženy tzv. druhou směnou, známou a zakoušenou nejen ženami v období socialismu, ale „diagnostikovanou“ také na západ od našich hranic [viz např. Hochschild, Machung 1990]. Problematika časové, fyzické, ale i psychické a emocionální zátěže žen vyplývající

⁷ Podle principu: co není vidět a co není vyčíslené v „neutrálních“ penězích, které se v moderní společnosti stávají měřítkem všeho, jako by neexistovalo.

z paralelního zvládání obou sfér je úzce spojena s nedostatkem volného času.⁸ Zákonitě vyvstává otázka: Co s tím? Existuje vůbec nějaké řešení pro takto nastavenou nerovnost? Případně jaké?

Nancy Chodorow [1978] spatřuje možnost v prolomení dosavadního statu quo, tj. sociálně nerovného genderového uspořádání společnosti především v zapojení mužů-otců do péče o nejmenší děti. Podle Chodorow tím, že primárními pečovateli, resp. pečovatelkami jsou ženy-matky, je výchova vnímána především jako jejich povinnost, dochází ke generační reprodukci „ženského“ pečovatelsví, stejně tak jako genderových identit mužů a žen, což v konečném důsledku vede k asymetrické sociální organizaci celé společnosti. V tomto genderovém modelu fungování společnosti, kde jsou muži separováni od péče a výchovy dětí, by se zapojením mužů do tohoto procesu měl podle Chodorow smazat příkrý rozdíl mezi sebeidentifikací nositelů obou pohlaví, a tím by mělo dojít k prolomení dosavadní genderově nerovné organizace společnosti. Chodorow pak pro rovnou participaci obou rodičů v péči o dítě používá pojem rovně sdílené rodičovství (viz shared parenting).

Mnohé zahraniční studie na téma participace otců v rodinách dokládají, že i když se muži začínají zapojovat do chodu rodiny více a jinak než v minulosti, změny, které se v rodině v tomto směru odehrávají, jsou jednak pomalé [Segal 1994], jednak nedostatečné [Hochschild, Machung 1990; Coltrane 1996]. I když některé studie zaměřené na otcovství [např. Lamb 1986; Dowd 2002] či na rodičovství [např. Geiger 1996; Silverstein 1996] popřely některé z ustálených názorů, mýtů a stereotypů, které do té doby byly rozšířeny nejen v laické, ale i odborné veřejnosti (například o „neschopnosti“ mužů pečovat o dítě), jiné studie poukazují na stále přetrvávající diskrepanci mezi participací otců na starosti o děti a participací na výkonu domácích prací, případně na tom, co je označováno jako emocionální, mentální a manažerská práce v rodině [srov. Brandth, Kvande 1998; Craig 2006; Wall, Arnold 2007].

Z doposud uvedeného je pro mne zřejmé, že pokud sledujeme demokratizaci vztahů v rodině v rovině partnerské, pak je nutné zaměřit se na mechanismy produkce rovnosti, případně re/produkce nerovnosti v různých oblastech rodinného života, kdy rodina nemůže být pojímána jako „uzavřená“ a od okolní společnosti izolovaná sociální jednotka, nýbrž musí být chápána jako nedílná součást fungování širšího sociálního celku. Uvažují-li v následujícím textu o rovnosti mezi partnery v rodině, pak by podle mne neměl tento pojem zahrnovat v rovině praktických aktivit rodičů jen jejich účast, resp. spoluúčast na tom, co je označováno jako „rodičovská práce“ (angl. parental work) [Brandth, Kvande 1998] neboli aktivity a povinnosti spojené s výkonem jejich rodičovství, s péčí a starostí o dítě, ale šířeji všechny aktivity, které lze chápat jako „práci pro rodinu“ (family work). Tu lze vymezit jako shodnou či srovnatelnou participaci obou partnerů ve všech oblastech rodinného života, tj. zejména na finančním a materiálním zabezpečení rodiny, na bazální péči i na emočním nasazení spojeném s péčí a starostí o druhé, na chodu a managementu rodiny a domácnosti apod., kdy právě uvedené aktivity by měly mít také srovnatelný dopad („oběti“, omezení, ale i „zisky“ apod.) na možnosti seberealizace a uplatnění každého z rodičů v průběhu jeho či její životní dráhy – mají-li být uvedeny ty hlavní oblasti a dimenze života v rodině, ale i přesahy tohoto života. Proto se ve své tematizaci participace mužů a žen v rodině neomezují jen na rodičovství, potažmo na otcovství a mateřství, ale věnují pozornost i dělbě domácích prací a dopadu dělby činností na život rodičů, stejně tak jako se zaměřují na postižení konstrukce životní zkušenosti participantů a participantek

8 Viz problematika „leisure gap“ např. u D. Perrons [Perrons 2005].

výzkumu zahrnující různé dimenze jejich života včetně konstrukce různých výkladů smyslu a významu jejich praktického konání.

1.3. Teoreticko-metodologický vhled do problematiky otcovství-mateřství-rodčovství

Mnohé badatelky či badatelé se shodují v tom [viz Lupton, Barclay 1997; Dowd 2002 aj.], že otcovství je v současných společnostech našeho kulturního okruhu silně genderovaným konceptem. Otcovství je chápáno jako protikladné a komplementární k mateřství, kdy tyto fenomény bývají vnímány a konceptualizovány na základě zdůrazňování genderových diferencí mezi mužem-otcem a ženou-matkou. Tyto diference nemusejí být chápány vždy nutně jako biologicky dané (viz biologizující esencialistické přístupy), objevují se též přístupy kladoucí důraz na jejich „společenský původ“, sociální konstruovanost (viz konstruktivistické přístupy). Proti diferencialistickému pojetí otcovství a mateřství se objevuje konvergentní pojetí, které spíše než diference zdůrazňuje podobnosti mezi otcem a matkou a zpochybňuje jakoukoli „danost“ diferencí [Geiger 1996; Silverstein 1996 aj.]. Dekonstruktivistický přístup pak odhaluje, co se skrývá v pozadí vnímání diferencí – jaká očekávání, ideje, výkladové rámce apod. Tento přístup tak narušuje zaběhaná genderová schémata vnímání otcovství a mateřství, otcovského a mateřského chování, rolí a identit, stejně tak jako významy, které bývají genderově stereotypně s otcovstvím a mateřstvím spojovány. Zatímco esencialistické přístupy kladou důraz na jedinečný význam otce v životě dítěte a otcovství ve společnosti [Blankenhorn 1995; Popenoe 1996 aj.] a jsou ve svém důsledku „apologetikou“ otcovství [Davidson 1990], (de)konstruktivistické přístupy obsahují kritický prvek ve svém zkoumání otců a otcovství [Hearn 1992; Geiger 1996; Lupton, Barclay 1997; Brandth, Kvande 1998; Silverstein, Auerbach 1999].

Z doposud nastíněného je zřejmé, že na otázky typu: zda vůbec či nakolik je otcovská praxe shodná či odlišná od mateřské; je-li odlišná, pak co ji způsobuje, případně nakolik je „nutně“ odlišná; stejně tak jako otázky tážající se po významech spojovaných s mateřstvím a otcovstvím, případně rodčovstvím apod., jsou uplatňována různá východiska a různé perspektivy. Odlišnosti v přístupech a uplatněných perspektivách se nepochybně promítají do mnohdy velice různorodých a nesourodých⁹ empirických dat i do zformulovaných poznatků o otcovství, mateřství či rodčovství.

1.3.1. Pojetí otcovství a jeho výzkum

Ralph LaRossa [1992] od sebe teoreticky odlišil sociální praxi otcovství neboli realitu otcovského chování mužů, – to, co otcové dělají –, od roviny metafyzické, tj. od roviny „kultury otcovství“, od obecně sdílených ideálů, hodnot a významů spojovaných s muži-otci a otcovstvím. Upozornil na to, že se skrytě předpokládá jejich synchronizace, – tedy to, že chování odpovídá normám a očekáváním –, přestože tomu tak není. Kultura otcovství se podle něj mění rychleji než chování otců samých.

9 Bylo by zjednodušením tvrdit, že různorodost a nesourodost empirických poznatků je dána jen a pouze či zejména odlišnou genderovou perspektivou. Tato různorodost zjištění a poznatků je dána mimo jiné i vymezením předmětu bádání, zvolenou metodou jeho zkoumání, ne/zasazením předmětu bádání do širšího sociálního a kulturního kontextu, kontextem samotného bádání apod.

Formování otcovské praxe, i když má nebo může mít, jak na to upozornil LaRossa, svou „vlastní logiku“, je nicméně vždy „nějak“, byť ne přímočaře, ovlivněno sociálními tradicemi, hodnotami a normami. Ty jsou vtěleny v četných sociálních institucích a organizacích, a to jak v těch méně formálních a vlastně soukromějších, jako je užší a širší rodina, vrstevnické skupiny, kamarádi, přátelé neboli skupiny blízkých, tak i v těch, které jsou formálnější, jako škola, právo, morálka, medicína včetně politiky státu, kultury zaměstnavatelských organizací atd., masmédiu nevyjímaje. Otcovství je tak výraznou měrou formováno i těmito právě zmíněnými institucemi, resp. jejich diskurzy, které jsou mnohdy protikladné a soupeřící mezi sebou [Lupton, Barclay 1997].

Otcovství je ve společnosti vždy nějakým způsobem „konstruováno“ a „produkováno“ a jak uvádí J. Hearn [2002: 245], otcovství samo je spojeno se sociální produkcí a reprodukcí mužů, maskulinit a mužské praxe. Vzhledem k tomu, že identita otce je úzce svázána s identitou muže (neboli být otcem znamená být mužem), otcovství, a to i pečovatelské, jak jej v českém prostředí označuje I. Šmídová [2007], by proto mělo být vždy zkoumáno a analyzováno ve vztahu k maskulinitám – k hegemonické¹⁰ maskulinitě i alternativním konstrukcím maskulinit [Brandth, Kvande 1998; Dowd 2002], které dávají význam každodenním životům mužů v různých situacích [Hearn 2002].

Jestliže některé studie [více viz např. Tereškinas, Reingardiené 2005] odhalují rozpor mezi postoji otců a velice pomalu se měnící otcovskou praxí, mezi reprezentací a realitou, ideologií a činem, o to více někteří badatelé zdůrazňují nutnost sledování právě oné propojenosti mezi identitou otců (čili tím, za koho sebe sama považují, příp. „kým jsou“) a jejich chováním (neboli tím, co fakticky – reálně dělají), jak je tomu nejen u J. Hearna [2002], ale například i u Gh. Haywooda, M. Mac an Ghaila [2003: 52].

V sebereflexi vlastní otcovské identity totiž existuje mezi muži podstatný protiklad. Na jedné straně u části mužů stále existuje pojetí sebe sama coby živitele rodiny, kdy přetrvává propojenost mezi tradiční mužskou, resp. otcovskou identitou a otcovským chováním orientujícím se především či hlavně na výkon placené práce. Tito muži vnímají práci jako prostředek, skrze nějž se – formou jejího materiálního zajištění – starají o rodinu [Pleck 1993]. Placená práce tak má v životě mnoha, ne-li většiny mužů-otců svou nezastupitelnou důležitost a tvoří základ mužovy, resp. otcovy identity [Morgan 1992]. Výkon placené práce a mnohdy příliš silná identifikace s ním ale odvádí muže-otce zpravidla mimo rodinu a v konečném důsledku je od ní separuje [Griswold 1993; Hobson 2002]. Výkon placené práce totiž na muže-otce klade zpravidla takové, a to nejen časové, nároky, které nejsou zcela kompatibilní s péčí o druhé členy rodiny, jako o dítě nebo o jiné závislé členy [Wilkie 1993].

Na straně druhé existují muži, kteří se dokáží zapojit do péče o dítě jako primární pečovatelé. V této souvislosti vzniká otázka, zda tito muži-otcové, nejčastěji se pak jedná o otce na rodičovské „dovolené“, si dokáží vytvořit „nový typ“ maskulinity v důsledku jejich zkušenosti s péčí o dítě, která vychází z pojetí maskulinit a tvorby genderových identit jako neukončeného, stále probíhajícího

¹⁰ Důležitým předpokladem pro vznik hegemonické maskulinity je určitá korespondence mezi kulturním ideálem a institucionalizovanou mocí. Není přitom podstatné, kolik mužů lze do této kategorie zařadit, nýbrž skutečnost, že většina mužů z definice hegemonické maskulinity těží [Connell 1995: 77]. Hegemonická maskulinita může být ve skutečnosti jakýmsi kulturním ideálem, který nemusí být pro většinu mužů dosažitelný, ale podstatné je, že právě tento „typ“ maskulinity udržuje dominantní postavení jak vůči ženám, tak vůči ostatním subordinovaným maskulinitám.

procesu během života jedince [Lupton, Barclay 1997; Hearn 2002 aj.]. Některé z domácích studií na toto téma nicméně dokládají, že změna v chování mužů v intenci pečovatelské nemusí nutně vést k podstatné změně jejich identity [srov. Maříková, Radimská 2003; Maříková 2006], resp. se ukazuje, že rozdílnému, pečovatelskému chování mužů nemusí nutně odpovídat rozdílná, „nová“ maskulinní identita a naopak.¹¹ V této souvislosti se v zahraniční literatuře objevuje názor, že pečovatelské chování mužů, tato jejich nová role bude postupně včleněna do tradiční maskulinity [Brandth, Kvande 1998]. Tuto domněnku pak potvrzuje poznatek, že někteří muži chtějí mít blízké vztahy ke svým dětem, ale příliš anebo dokonce vůbec nechtějí měnit genderové vzorce vztahů mezi muži a ženami [Reinicke et al. 2005]. Proto analýzu otcovství – obdobně jako mateřství – nelze provádět bez vazby na gender neboli bez vazby na genderové identity, ale i genderové role¹², máme-li porozumět utváření a dynamice fungování genderových vztahů v rodině i širší společnosti.¹³

Různé formy otcovství, otcovské praxe i to, co R. LaRossa [1992] označil za kulturu otcovství, začaly být studovány z různých zorných úhlů a perspektiv. Podle W. Marsiglia [1995] pak sledování měnící se povahy a významu otcovství, stejně tak jako chování otců a jejich interakcí s dětmi, představují, resp. představovaly v době jeho hodnocení dvě z mnoha oblastí soudobých výzkumů otcovství. Fenomén otcovské angažovanosti, resp. většího zapojování otců do péče a výchovy svých dětí v rodinách byl konceptualizován jako „nové otcovství“ a tito muži byli označeni za „nové otce“ v opozici k tradičnímu otcovství, tradičně pojímané otcovské roli a identitě. Koncepte nového otcovství pak staví do kontrastu image nového otce s image otce jako živitele a ekonomického „zabezpečovatele“ rodiny.¹⁴

V souvislosti s jinou než tradiční otcovskou praxí (chováním), ale i ideovou (kulturní) rovinou otcovství, začaly být používány další termíny, které měly postihnout sociální změnu. Byly jimi pojmy označující její nositele za nového otce (new father), zapojeného či angažovaného otce (involved father), pečujícího otce (caring nebo nurturing father) apod. V souvislosti s kladením důrazu spíše na podobnosti než rozdíly mezi muži-otci a ženami-matkami začaly být používány pojmy jako rodiče (parents) nebo „co-parents“ (pro což v češtině neexistuje zatím adekvátní výraz). Analogicky pak pro procesy změny byly používány výrazy jako aktivní otcovství (active fatherhood či fathering), pečovatelské otcovství (nurturing fatherhood) apod., a také výrazy jako rodičovství (parenting), rovné rodičovství (equal parenting), sdílené rodičovství (shared parenting), mají-li být uvedena ta hlavní a nejdůležitější pojmová označení. Právě uvedené termíny odrážejí nestejně přístupy k vnímání pro-

11 Muži-otcové se dokáží o své dítě postarat, vyžadují-li to okolnosti a není-li jiná možnost, což se projevuje zejména v situacích tzv. „vynuceného rodičovství“, kdy je otec v důsledku vlivu vnějších okolností v dané době jediným pečovatelem [Maříková, Radimská 2003: 94–96]. Nicméně tento typ otce je možné v rámci jeho pečovatelské praxe označit za typ „tradičního otce“, který není s rolí pečovatele příliš identifikován. Muži pečující o své dítě „z donucení“ neprovádějí péči zpravidla příliš zainteresovaně, emocionálně angažovaně, zastávají spíše tradiční genderové postoje a hovoří v intenci genderově konzervativní ideologie [tamtéž].

12 I když koncept sociálních, tedy i genderových rolí byl ve feministickém diskurzu zkritizován [více viz např. Komarovky 1992], domnívám se, že se stále jedná o účinný nástroj sociologické analýzy sociálního jednání [srov. Goffman 1999], a to i v případě genderu. Jak totiž uvádí M. Čermáková [Čermáková 2003: 1], genderové role a genderové identity tvoří rub a líc stejné mince (genderu), a tak je od sebe nelze jednoduše oddělit.

13 Například důraz na odpovědnost, tak jak se dnes v některých směrech objevuje [srov. Doherty et al. 1998], může být vedena snahou o posílení moci otců v rodině (v případě konzervativních směrů a přístupů), nikoli snahou o zrovnoprávnění partnerů-rodičů v právech a povinnostech, jak je považováno ve směrech jiných kladoucích důraz na genderovou rovnost (viz výše).

14 Otázka konceptualizace otcovství, resp. jednolitých „images“ otcovství je komplikovanější a „barvitější“. Více viz např. [Dienhart 1998].

blematiky otcovství ve vztahu k genderu. Podle Pleckových [Pleck, Pleck 1997] pak mění se koncepce a přístupy k otcovství ozřejmují skutečnost, že současné otcovství je přinejmenším tak proměnlivým (fluidním) konceptem, jak proměnlivým je otcovství v historické perspektivě.

1.3.2. Otcové a matky v péči o dítě

Přestože práce D. Ehrensaft [Ehrensaft 1987] nesla označení *Parenting Together*, badatelka v ní dospěla k závěru, že většina rodin, které tehdy zkoumala, měla sice dva pracující rodiče (*working parents*), neměla však dva pečující zaměstnané rodiče (*parenting workers*). To jinými slovy znamená, že zatímco ženy většinou prokázaly schopnost redefinovat svou roli v rodině i širší společnosti „pracující matky“, většina mužů nebyla schopna obdobné redefinice tak, aby jejich otcovská role získala nový obsah [viz např. i Silverstein 1996].

Schopnost sdíleného rodičovství pak byla podle zjištění D. Ehrensaft postavená na schopnosti odmítnout tradiční pojetí genderových rolí a na schopnosti redefinovat rodičovské role, což bylo výrazně ovlivněno zejména takovými faktory, jakými je struktura pracoviště, sociální a společenské normy a kultura dané zaměstnavatelské organizace, vztahy mezi rodiči apod. Podle téže badatelky, pokud muži pečovali, pak stejným i rozdílným způsobem jako ženy. Na jedné straně byli muži schopni vykonávat mnohé z běžných, rutinních aktivit souvisejících s péčí o dítě, na straně druhé se k dětem chovali „drsněji“ a provozovali s dětmi častěji fyzické hry, zatímco ženy vyjadřovaly častěji emoce, hovořily více o svých citových vazbách k dítěti a naopak o citové vazbě dítěte k nim i o samotné péči. D. Ehrensaft tyto „vykazované“ i pozorovatelné rozdíly vysvětluje rozdílnými vzorci socializace a vývoje jedinců. Otcové přistupují k otcovství s rozdílnými zkušenostmi z předchozí socializace i s rozdílnou úrovní podpory ze svého sociálního okolí než ženy.

Podle B. Geiger [Geiger 1996] pak platí, že pokud jsou muži v roli pečovatele, dokáží ji, kromě rozdílného typu her provozovaných s dětmi, zastat v podstatě stejně jako matky. Tato autorka dospěla k závěru, že pečovatelské chování určuje, příp. ovládá role pečující osoby, nikoli role genderová. Muži se s větší pravděpodobností chovají jako primární pečovatelé, pokud fungují v egalitárních partnerstvích, kdy zpětně skutečnost, že jsou pečovateli, přispívá k budování tohoto typu vztahu.

Jiný pohled na účast mužů v procesu socializace dětí uplatnil S. Coltrane [Coltrane 1992]. Když se zaměřoval na sledování fungování genderové organizace společnosti v neindustriálních společnostech, dospěl k závěru, že společnosti, kde se otcové podílejí na socializaci svých dětí, „produkuje“ muže, kteří inklinují méně k tomu, aby exkludovali ženy z veřejné sféry a veřejných aktivit. To jinými slovy znamená, že účast mužů na socializaci dětí vede v těchto společnostech k vyrovnání možností uplatnění mužů a žen.

Problematiku pečovatelsství a participace otců v rodinách pak nelze zcela oddělovat od jejich participace na výkonu domácích prací, které jsou součástí tzv. práce pro rodinu (viz výše). Jak ale dokládají některé studie [např. Gerson 1997; Brandth, Kvande 1998], zatímco muži jsou ochotni a schopni pečovat o dítě, udržují si zpravidla i nadále odstup od dělání domácích prací. Kromě toho je patrná tendence hodnotit to, co dělají muži, ať ve vztahu k dětem, případně i v domácnosti jinak, než je tomu v případě žen (viz i dále) – dávat jejich aktivitě vyšší ocenění [Hochschild, Ma-chung 1990; Coltrane 1996 aj.], čímž se reprodukuje vyšší sociální status mužů, a to nejen v rodinách.

Z tohoto hlediska se proto ukazuje jako nutné sledovat nejen to, co kdo, příp. kdy, jak často, v jaké „kvalitě“ dělá nebo nedělá, ale také to, jak je ten který jedinec za své konání sociálně ohodnocen a jaké jsou další sociální konsekvence tohoto hodnocení.

1.4. Domácí práce a gender

Pojem domácí práce je pojmem amorfním [viz Ferree 1991], neboť souvisí s historicky a kulturně proměnlivou představou o tom, kdo, co, kdy a jak často má anebo nemá v rodině a domácnosti dělat. Tento pojem má výraznou genderovou dimenzi.¹⁵ Podle běžně rozšířeného názoru je výkon domácích prací spojován s rozdílnými předpoklady, schopnostmi a dovednostmi mužů a žen – obvykle se tedy zdůvodňuje, že muži a ženy mají od přírody dány rozdílné předpoklady, mají rozdílné schopnosti pro výkon určitých činností, a proto dělba domácích prací má tuto danou, „přirozenou“ podobu. Za domácí práce jsou obvykle považovány činnosti rutinní a nejčastěji ty, jež jsou vykonávány v rámci domácnosti, neodkladné a časově náročné, tedy ty, které bývají označovány za „ženské“, což odpovídá tzv. užšímu vymezení tohoto pojmu. Do kategorie ženská práce však bývají zahrnovány i takové činnosti, jakými je například organizace rodinného rozpočtu, koordinace činností, případně i některé aspekty péče o děti a emocionální podpory členů rodiny, neboli tzv. mentální práce, která se stává součástí širšího vymezení „ženské domácí práce“.

Jak upozorňuje Ann Oakley [2000], jakási „přirozenost“ dělby práce včetně té domácí a asymetrickost jejího uspořádání bývá odvozována od skutečnosti mateřství. Jak však dodává, z naplňování této funkce nevyplývá nutně výkon domácích prací, které ona chápe jako sociálně-ekonomickou funkci, jež by proto měla být z hlediska „pohlaví“ neutrální. Ideologie domácích prací je úzce spojena s ideologií rodinného krbu, s dělbou rolí podle osy „pohlaví“ na živitele a na pečovatelku a hospodyni [Ferree 1991; Coltrane 1996]. V genderovém systému společnosti je trh práce postaven na představě „ideálního pracovníka“ [Williams 1999], který pracuje naplno v práci, což zahrnuje i práci přesčas, a který nemá žádné nebo jen minimální rodinné (pečovatelské) závazky. V tomto systému je znevýznamňován ten, kdo se bezplatně stará, pečuje o druhé, tj. blízké rodinné příslušníky, kdo vykonává domácí práce, kdo řídí a organizuje chod rodiny a celé domácnosti.

Při zkoumání problematiky dělby domácích prací Oakley zjistila, že pokud se muži více podílejí na jejich výkonu, moc žen ve sféře domácnosti (označované tradičně za doménu žen) slábne a zvyšuje se sociální status této práce. Dospěla však také k závěru, že participace muže na domácích pracích neznamená přijetí zodpovědnosti za její výkon [Oakley 1974]. I když dochází ke sdílení výkonu domácích prací, prokázalo se, že muži o sobě často prohlašují nebo se vnímají pouze jako ti, „kdo pomáhají“ svým ženám. Pokud muži zastávají jen roli „pomocníka“ [srov. Hochschild, Machung 1990; Coltrane 1996 aj.], pak ženy mají i nadále plnou zodpovědnost za výkon základních prací a zajištění základního chodu domácnosti, a tedy i rodiny. Pokud chod domácnosti, a tedy i rodiny nefunguje, je za to činěna zodpovědnou žena. Zatímco A. Oakley [1974] vnímala domácí práce jako ženy utlačující, některé jiné badatelky či badatelé [Ferree 1976; Greenstein 1996] upozornili na to, že výkon domácích

¹⁵ Rozlišuje se mezi širokým a úzkým pojetím domácích prací. V širším vymezení je domácí práce chápána jako neplacená práce vykonávaná v domácnosti, která produkuje výrobky a služby pro potřeby jejích členů a slouží k zajištění provozu domácnosti. Nejedná se tedy výlučně a nutně jen o práci ženy, resp. ty činnosti, které bývají označovány za „ženské práce“, ale toto vymezení zahrnuje rovněž práci vykonávanou v domácnosti a hospodářství obvykle muži. Tzv. úzké pojetí viz hlavní text.

prací není všemi ženami vnímán shodně a že je potřeba vyhodnocovat jejich percepci v kontextu toho, jaká omezení a jaké možnosti jsou s jejich výkonem spojovány. Domácí práce nabývají svůj vlastní symbolický význam, který překračuje pouhé uspořádání aktivit a činností, dělbu jejich výkonu.

Percepci vnímání domácích prací není nezbytně nutné omezovat pouze na ženy, neboť to, co bylo řečeno pro ženy, může stejnou měrou platit i pro muže [srov. Horna 1992; Spitze, Loscocco 2000]. Konceptualizace vztahu výkonu a percepcie domácích prací z pohledu mužů pak tvoří svěbytné téma. Řešení otázky „proč se muži doposud nepodílejí příliš na výkonu domácích prací“, se bezprostředně dotýká naší každodenní, žité reality, ale může představovat obecnější a univerzálnější problém týkající se kulturní definice genderového systému společnosti.

Podle Rappoportových [1971] muži neparticipují na domácích pracích hlavně ze dvou důvodů: pro muže je jednak těžké dělat něco, co je v dané kultuře nadefinováno jako „ženské“, konkrétně jako „ženská práce“ (což potvrzují i další – viz např. [Williams 1999]), a ženám zase obvykle činí problém „svěřit“ mužům výkon těchto činností, zejména když to znamená snížení standardu vykonávaných prací. Jean Kaufmann [podle Singly 1999] zase odkrývá praktiky, které muži uplatňují, aby si dosažené výhody zachovali. Navenek muž souhlasí s podílem na domácích pracích, demonstruje dobrou vůli, ochotu něco dělat, ale pak to nezvládá, resp. projevuje se záměrně jako „sociálně invalidní“. Jindy zase muž prokazující onu ochotu a dobrou vůli dělá jen ty práce, které mu připadají méně obtížné. Dělbna práce se v tomto případě obvykle řídí pravidlem, že každý dělá to, co dělá rád a co umí dělat, na co má náladu a dovednosti. Toto na první pohled velice „pružné pravidlo“ má ale své úskalí – obvykle tím, kdo nechce něco udělat, je muž, takže v konečném důsledku funguje toto pravidlo jednostranně. Na místo manžela nastupuje opět při výkonu jím odmítnuté činnosti manželka, která respektuje nechuť či neschopnost muže potřebnou práci udělat. Žena v tomto případě uplatňuje strategii: „Nechce-li manžel něco udělat, udělám to já.“ Kdo však „zastoupí“ ženu, nechce-li něco udělat ona? Tuto otázku zřejmě některé dvojice vůbec neřeší.

Francouzský sociolog F. de Singly [1999] upozorňuje na to, že v první řadě je důležitý postoj žen samých k domácím pracím. Upozorňuje tak vlastně na problém „strážení vstupu“ do domácí sféry (viz problematika „gatekeeping“ v této oblasti).¹⁶ Podle něj jsou to hlavně ženy, které svým postojem vymezují prostor pro konání „druhých“ – v tomto případě mužů. Podle jeho zjištění tzv. „rovnostářské ženy“ odmítají, aby sféra rodiny a domácnosti byla považována za ženskou doménu, ale požadují, aby byla společným teritoriem obou pohlaví – neboli manželským teritoriem. Domácí svět pak budují tak, aby byl co nejneurčitější, pokud jde o vymezení jednotlivých oblastí kompetence podle pohlaví, což znamená, že kompetence muže a ženy jsou zde co nejméně ostře a pevně vymezeny. Tyto ženy pak snižují osobní náklady (hlavně časové) do domácnosti. Od nich se odlišují „hospodyně“, které je možné klasifikovat podle míry jejich autonomie. Jednu podskupinu „hospodyn“ tvoří ty, které rozhodují, proto je označuje za „autonomní hospodyně“. Tyto ženy mají obvykle alespoň tutéž výši školního kapitálu jako jejich manželé, což jim usnadňuje cestu k vlastní autonomii posilováním své moci v domácnosti. Jsou vlastně jakými manažerkami domácností. Od nich se odlišují ty ženy, které spíše plní úkoly svých mužů, než že by autonomně rozhodovaly, neboli „ovládané hospodyně“.

Jiný pohled na ne/účasť mužů v domácí sféře uplatnil americký sociolog S. Coltrane [viz Coltrane 1996]. Ten se na rozdíl od F. de Singlyho v otázce postoje mužů, resp. strategií, které uplatňují

16 Srov. např. [Allen, Hawkins 1999].

k domácím pracím, soustřeďuje více na muže samé. V dané souvislosti rozlišuje mezi dynamikou „manažerování“ a „pomoci“, které odpovídá typ manžela-pomocníka, a mezi dynamikou rovnoměrného sdílení s typem manžela-partnera. Toto dělení je postaveno na míře přijetí zodpovědnosti za výkon domácích prací. „Pomáhající“ manžel-pomocník musí být požádán o „pomoc“, musí se mu říci, kdy, co a jak má udělat. V jazykové rovině se hovoří o „pomoci“ či „výpomoci“, což samo o sobě naznačuje nerovnost v dyadickém vztahu. Naopak manžel-partner dělá dobrovolně, zcela sám určité domácí práce, aniž by byl úkolován. Scott Coltrane [1996] svým rozlišením upozornil na jeden důležitý moment, a sice, že i když muž dělá většinu z každodenních, resp. aktuálních domácích prací, manažerování domácnosti může být i nadále záležitostí ženy. Žena je pak nejen ta, kdo manažeruje, ale i ta, kdo pociťuje zodpovědnost za chod domácnosti. Pro úplnost je třeba dodat, že na druhé straně za něj mnohdy bývá i činěna zodpovědnou. Tentýž autor zaznamenává ještě jeden podstatný moment, a to vytváření „standardů“ a lpění na nich (viz problematika „benchmark“¹⁷). Ukazuje se, že ženy s nižším standardem domácích prací mívají manžely, kteří dělají více domácích prací [srov. i Gerson 1993].

Pohled některých badatelek na neochotu mužů podílet se na domácích pracích bývá někdy kritičtější v porovnání s doposud uvedeným. V dnes již klasické práci *Politics of Housework* P. Mainardi [Mainardi 1993] upozorňuje na skutečnosti, že mnozí muži vnímají domácí práce jako „špinavé“, monotónní, nudné činnosti, které jsou degradující, odporné nebo jsou naopak pro ně až příliš triviální. V takovém případě jsou jejich postoje k domácím pracím projevem jejich nadřazenosti: mohou si dovolit nedělat „ženskou práci“, mohou si dovolit nedělat nic z toho, co nechtějí dělat, jsou to oni, kdo svobodně rozhodují o tom, zda vůbec něco v domácnosti dělat budou.

Rovněž A. Hochschild spolu s A. Machung [1990] analyzovala, proč se muži nechtějí anebo nejsou schopni zapojit do tzv. „druhé směny“, kterou pracující ženy běžně vykonávají. Svou kvalitativní studii upozornila na to, že je důležité sledovat dynamiku každodenní interakce a vyjednávání, pokud jde o dělbu domácích prací a reprodukci genderových nerovností v rámci dvoupříjmové rodiny (tzv. two-job marriages). Oblast dělby domácích prací může reprezentovat oblast vysoké manželské či partnerské tenze. Podle jejích zjištění se tenze v souvislosti s domácími pracemi objevuje zejména v rodinách vysoce kvalifikovaných profesionálek, které nejvýrazněji pociťovaly přetížení ze souběžného zvládnání obou sfér každodenního života – práce a rodiny¹⁸, což v konečném důsledku u nich v nejednom případě směřovalo k úvahám o rozvodu. Tato autorka pak odhalila, že v rodinách jsou vyvíjeny nejrůznější genderové strategie zvládnání tohoto napětí¹⁹. Jednu skupinu tvoří ty, které jsou vyjednány oběma partnery a jejichž smyslem je vysvětlit sobě i „druhým“, proč není nutné anebo proč je nemožné dosáhnout vyrovnanější dělby za situace zachování určitého standardu. Pokud jsou tyto strategie nakonec akceptovány oběma partnery, tenze plynoucí z nerovné dělby práce v manželství se snižuje. Tyto strategie jsou postaveny zejména na principu „sociální směny“²⁰ a principu vytváření rodinných mýtů.²¹ Důležité je, že pro manželskou dvojici se v určitém momentě stává

17 Srov. např. [Doherty et al. 1998; Baxter 1998].

18 Přepřacování a přetížení často vyústovalo nejen v negativní pocity (jako „naštvaní“, „zneuznání“ apod.), ale také v deprese.

19 Vytvoření těchto genderových strategií je možné považovat za podmínku nutnou pro zachování svazku.

20 Jednou ze strategií je rovněž „strategie darů“, kdy muž směňuje svůj příjem a kariérový status za ženinu práci v domácnosti s odůvodněním, že se jedná o oboustranný užitek i „potěšení“ (enjoyment), nebo „na oplátku“ oceňuje její mateřskou roli, případně jí umožňuje „volit“ mezi prací na zkrácený úvazek a tím, aby byla zcela v domácnosti apod.

21 Tvorba „rodinných mýtů“ ohledně výkonu domácích prací spočívá v tom, že to, co doma dělá muž (např. starost

akceptovatelné to, že muž dělá v rámci rodiny a domácnosti méně než žena a že se s tím některé ženy „smiřují“. Jiné možné řešení napětí plynoucího z nerovné dělby práce a povinností v rámci rodiny pak představují strategie, které nejsou oboustranně dohodnuty, kdy dochází jednostranně, a to u ženy, k eliminaci domácích prací (včetně snížení standardů péče o děti) a najímání si výpomoci v domácnosti. Arlie Hochschild se k tomuto typu strategií staví kriticky; podle ní reprezentují devalvací tradiční ženské role, neboť ženy se chovají podobně jako muži.

S genderově podmíněným vnímáním dělby domácích prací souvisí i koncept tzv. dvojího standardu domácích prací. U žen bývá obvykle vyšší, což se konkrétně projevuje postojem, že jedině ony dokáží dělat, zvládat domácí práce „nejlépe“. Do tohoto postoje se bezesporu promítá i vědomí toho, že za jejich výkon nesou faktickou zodpovědnost. Muži „tolerují“, pokud jsou domácí práce konávány méně často, např. i v menší kvalitě („nestěžují si“, „nevadí jim to“, „jen aby je nemuseli dělat“). Oproti tomu, pokud muži participují na péči o děti a výkonu domácích prací, nemusí být ženy vždy nutně spokojenější [viz např. Badinter 1999]. To je dáno nejen rozdílnými představami (resp. oním „dvojím standardem“), ale i skutečností, že pokud muž participuje na výkonu domácích prací, pak to žena může vnímat jako známku či projev „své neschopnosti“ zvládat domácí práce. Určité ženy odvozují hodnocení sebe sama od toho, že dokáží zvládat právě onen vysoký standard domácích prací. Výkon domácích prací, péče o domácnost i rodinu má zásadní význam pro stabilitu ega a osobní identitu části žen, zatímco úspěch v práci pro mnohé z nich až takový význam stále ještě nemá.

V souvislosti s domácími pracemi a jejich genderovými určeními („nálepkami“) se objevuje názor, že pokud domácí práce jsou označovány „svým genderem“ [Ferree 1990; Coltrane 2000], potvrzuje to daný stav, což zvyšuje nebezpečí neustálého chápání domácích prací, resp. jejich určité části jako „ženské práce“. Pokud má dojít k degenderizaci domácích prací, měly by být i jinak konceptualizovány, například jako práce dělané „vevnitř“ a „venku“ [Baxter 1997], nebo „každodenní“ a „nekaždodenní“ domácí práce [Starrels 1994] či „rutinní“ a „další“ domácí práce [Coltrane 2000] apod.

1.5. Metodologické poznámky nejen ke kvalitativnímu výzkumu

Analýze kvalitativních dat předchází statistická analýza primárních kvantitativních dat z reprezentativních výzkumů provedených v roce 2005 v oddělení Gender a sociologie SOÚ AV ČR (více o nich viz v kapitole 2). Pohled uplatňující měřitelné a kvantifikovatelné parametry při zkoumání sociální reality tvoří doplněk pohledu, který vychází z premisy utváření „sociální“ („lidského světa“) jejími aktéry neboli klade důraz na konstrukci sociální reality [viz Berger, Luckmann 1999] jedinici či jejich kolektivitami. I když v této souvislosti může být vznesena námitka, proč je vůbec kvantitativní přístup ve studii uplatněn, neboť se jedná o sociologicky „tradiční“ a paradigmaticky jinak založený přístup v porovnání s přístupem uplatněným v další části studie, domnívám se, obdobně jako některé další badatelky [např. Reinharz 1992], že metodologický „dogmatismus“ či metodologická „rigidita“ uznávající pouze „jedině možný“ přístup ke zkoumané realitě, nejsou vždy nutně opodstatněné. Tyto přístupy lze vnímat nikoli nutně jako konkurenční, ale spíše jako doplňující se. Linda Thompson

(o auto, domácí zvířata apod.) je vnímáno jako ekvivalentní vůči práci, kterou vykonává žena, a to i přesto, že činnost muže zpravidla nebývá vykonávána s takovou pravidelností a takovými nároky na čas. Za jinou formu rodinného mýtu je možné považovat to, že muž se z poloviny podílí na „rodinné atmosféře“ („family spirit“) zejména prostřednictvím interakcí se členy rodiny. Nicméně bližší pohled na tuto jeho angažovanost ukazuje, že i v tomto případě musí být muž často vybidnut, požádán ženou, aby tak vůbec činil.

[1992] k této otázce uvádí, že ani kvantitativní, ani kvalitativní metody nemusejí být nezbytně nejvhodnější, v tomto případě pro feministický výzkum, a přiklání se k názoru, že často musejí být použity obě tyto metody, aby mohla být lidská zkušenost zasazena do širších souvislostí [Thompson 1992: 5].

Kvantitativní přístup umožňuje jiný pohled na sociální realitu, dává představu fungování celku – v tomto konkrétním případě rodin se závislými dětmi, což umožňuje indikovat případné rozdíly či naopak podobnosti mezi většími celky, a to nejen mezi sociálními skupinami žen a mužů, ale i mezi jejich podskupinami, a zasadit zkoumané skutečnosti do širších souvislostí. Tento přístup umožňuje holistický pohled na možnosti a způsoby, jimiž se ženy a muži v důsledku svého odlišného postavení ve struktuře společnosti vyrovnávají s odlišnými volbami a omezeními, jimž jsou vystaveni, stejně tak jako na strategie, jimiž na své relativní postavení ve společnosti reagují [Hess, Ferree 1987]. To byl také hlavní důvod, proč byl tento přístup v části studie uvozující kvalitativní analýzu zvolen.

Ve statistické analýze primárních kvantitativních dat pak byla kategorie genderu použita jako základní analytická kategorie. Nicméně tento způsob užití kategorie genderu ještě sám o sobě nezaručuje genderově senzitivní přístup ke zkoumané realitě, který je nezbytnou součástí genderové analýzy. I když analýza kvantitativních dat reprezentuje v „tradičním“ sociologickém paradigmatu „objektivní“ a „hodnotově neutrální“ přístup ke zkoumání sociální reality, feministický pohled tento „nezaujatý objektivistický“ přístup zpochybňuje [Harding 1986; Reinharz 1992; Eichler 1997; Ramazanoğlu, Holland 2003 aj.]. Poznatky vzešlé z tohoto typu analýz jsou totiž vždy zasazeny do určitého výkladového rámce, který není a ani ze své podstaty nemůže být „jen“ anebo „zcela objektivní“ a „pravdivý“ [více viz např. Renzetti, Curran 2003], neboť má v sobě obsaženy určité významy a výklady těchto významů, které nejsou a nemusí být nutně sdíleny všemi, ani většinou lidí. V případě celé této studie byl pak uplatněn genderový výkladový rámec navazující na feministický přístup ke zkoumání reality [srov. Sokolová 2004: 201].

Podle J. F. Gubria a J. A. Holsteina [2003] „pravda = fakt + perspektiva“. Jejich pohled na pravdivost poznatku akcentuje to, co bývá ve feminismu označováno jako teorie stanoviska („standpoint theory“). I námi coby dvěma autorkami zahrnuje přístup uplatněný v celé studii jak akceptaci této teorie stanoviska vycházející ze základního předpokladu, že vědění je sociálně situováno a konstruováno [Mann, Kelly 1997], tak aplikaci metody reflexivní interpretace [Alvesson, Skoldberg 2000]. Základní myšlenkou této metody je to, že interpretace vždy předchází data, neboť badatelka či badatel nevstupují do výzkumu jako „tabula rasa“, nýbrž jako osoba poučená vlastní životní zkušeností, stejně tak, a to hlavně, jako osoba znalá různých teorií a výsledků jiných bádání, což ovlivňuje nutně její přístup k výzkumu – formulaci výzkumné otázky, získávání i interpretaci dat apod., jakkoli se snaží svou výzkumnou roli – konkrétně pak při vedení rozhovoru – umenšit.

Spolu s Claire Renzetti a Danielem Curranem [2003: 33] se pak přikláním k názoru, že sociologické zkoumání má „dualistickou povahu“ čili má jak objektivní, tak subjektivní rozměr. To znamená, že žádné zkoumání nemůže být zcela nezaujaté a hodnotově neutrální (čili „jednoznačně objektivní“ a „pravdivé“), ale také, že toto zkoumání a z něho vzešlé poznání nemá jen „ryze subjektivní“ povahu. I když je každý badatel či badatelka ovlivněn či ovlivněna určitými hodnotami při výběru výzkumného tématu i během bádání, resp. hodnotovými soudy při reflexi sociální reality, cílem jeho či jejího snažení by mělo být odhalování „faktů“, resp. takových skutečností, které lze přímo pozorovat nebo empiricky ověřit. Interpretace těchto „faktů“ pak nabývají kulturně a so-

ciálně (čili intersubjektivně) uznávaného statutu skutečnosti a v tomto smyslu pak tyto interpretace překračují onu „ryze subjektivní“ rovinu.

Kladou-li nejrůznější feministické přístupy zkoumající sociální realitu důraz na deklaraci uplatněného stanoviska, ze kterého jsou bádání a interpretace uskutečňovány a z něhož jsou generovány poznatky a vědění, kladou rovněž důraz na reflexivitu bádání neboli na vědomou reflexi úlohy osoby produkující poznatky a znalosti v procesu této jejich produkce [srov. Harding 2004; Fox et al. 2000; Eichler 1997; Reinhartz 1992 aj.]. Feministická výzkumná praxe a teoretizování vycházejí také z premisy, že jakýkoliv sociální výzkum je intervencí do života lidí, kteří se ho účastní. Z tohoto důvodu bývá kladen důraz na empatický postoj ke zkoumaným subjektům. Ten byl v rámci kvalitativního výzkumu uplatněn při vlastním provádění rozhovoru, který byl veden, pokud možno, co nejvolněji tak, aby evokoval spíše „přirozeně“ probíhající konverzaci než „zpověď“ nebo „policejní výslech“ [srov. Kaufman 2001]. To sice ještě neznamená, že se tato situace vždy, za všech okolností a ve všech případech podařila navodit, nicméně osoby, které rozhovory prováděly, se tento přístup snažily vědomě uplatňovat. Empatický postoj ke zkoumaným subjektům v mém případě znamenal spíše respekt k tomu, co a jak v danou chvíli participant a participantky výzkumu vyjadřovali, tematizovali apod., což bylo vedeno snahou vést rozhovor neinvazivně, než respektem k řečenému při analýze rozhovorů. Z mého pohledu tak empatický postoj ke zkoumaným subjektům nemusí nutně znamenat nekritickou analýzu jejich výpovědí, resp. tvorby jejich smyslu, což sice nevyklučuje porozumění jejich interpretacím, ale nevyklučuje to ani situovanou kritiku těchto interpretací s cílem porozumět konstrukci sociálních nerovností a pochopit fungování moci v různých možných kontextech [srov. Kögler 2006]. Má-li tedy gender být klíčovou analytickou kategorií sloužící k porozumění genderovým vztahům a fungování moci v jejich rámci, pak její užití znamená identifikovat možné „problémy“ a kriticky vyhodnocovat lidskou zkušenost v různých rovinách sociálního života tak, aby byly odhaleny ty sociální struktury a praktiky – včetně tvorby významů –, které brání rovnosti, resp. re/produkují genderové nerovnosti.

1.5.1. Výchozí výzkumná situace

Výzkumná sonda provedená v rámci projektu „Podpora využívání rodičovské dovolené muži“²² v roce 2003 na vzorku 20 pečujících otců odhalila, že situace, kdy muž pečuje o malé dítě, může, ale také nemusí nutně vést k identifikaci muže s rolí primárního pečovatele. Kromě otců, kteří jsou aktivními a zainteresovanými otci, mají ke svému dítěti blízký vztah, jsou vnímaví k jeho potřebám, péče o dítě jim nevádí a v dané době ji vnímají jako uspokojující atp. (čili naplňují atributy „nového otce“ – srov. např. [Lamb 1981]), existují také otcové, kteří o dítě sice pečují, ale vykonávají ve vztahu k němu jen to nejnutnější. Jejich interakce s dítětem není příliš intenzivní, komunikace s dítětem je omezená a je spíše technického než citového charakteru. Vztah otce k dítěti nebývá příliš vřelý, muži tuto situaci nevnímají jako uspokojující, ba dokonce ani jako příliš žádoucí, což E. Badinter [1999] označuje termínem „vynucené rodičovství“. Je tedy zřejmé, že situace, kdy „muž je doma s dítětem“, nemusí být všemi muži vnímána jako vnitřně uspokojující, ba vůbec jako žádoucí [srov. Maříková, Radimská 2003: 94–96]. Přímá a častá interakce otce s dítětem tedy nemusí mít vliv na redefinici vztahu k dítěti, pokud muž není ochoten a schopen redefinovat svou otcovskou roli, případně re-konstruovat svou identitu. Základním, a tedy nutným předpokladem identifikace s pečovatelstvím se ukázalo být

²² Projekt byl financován z prostředků MPSV ČR (GK MPSV-01-93/03).

vyločení pouze externího důvodu této péče, kdy se jedná především o výrazný tlak z vnějšku, jak tomu bývá u „vynuceného rodičovství“²³, resp. v situacích, kdy pečovatelsví muže není z nějakého důvodu mezi rodiči vyjednáno, dohodnuto, a následně pak i mužem – alespoň částečně – zvnitřněno [viz tamtéž]. Proto v nově realizovaném kvalitativním výzkumu částečně navazujícím na předchozí realizovanou sondu byly z původního souboru rodin osloveny pouze ty případy, kde byl otec na rodičovské v první řadě z vlastní vůle a které pak splňovaly i další vymezená kritéria pro zařazení do výzkumného vzorku (viz dále).

Zaměření se právě na tyto rodiny umožnilo „testovat“ předpoklad, že doposud nerovnoměrná zátěž vyplývající pro rodiče z plnění povinností a závazků vůči rodině při tradičním či přesněji neotradičním uspořádáním činností, a tedy i rolí, by v rodinách, kde otcové byli v minulosti také primárními pečovateli, měla vést k zeslabení genderových nerovností a produkci genderově vyváženější organizace činností a vztahů v rámci této rodiny i mimo ni [srov. např. Russell 1987; Hochschild, Machung 1990; Coltrane 1996; Dowd 2002].

1.5.2. Výzkumný vzorek

Za účelem otestování předpokladu byly provedeny polostrukturované rozhovory (viz dále) s 20 manželskými dvojicemi, a to v rodinách:

- kde muž-otec kdysi v minulosti dobrovolně a celodenně pečoval minimálně půl roku o dítě v době nároku na rodičovskou „dovolenou“ (do tří let věku) nebo v době nároku na pobírání rodičovského příspěvku (do čtyř let věku);
- kde v té době nepracoval buď vůbec, nebo pracoval jen po část týdne tak, aby se mohl s partnerkou v péči o dítě střídát, tzn. že v této době byl buď výhradním primárním pečovatelem, nebo byl se svou partnerkou-manželkou spolupečovatelem;
- kde mužova partnerka-manželka vykonávala na plný nebo částečný úvazek placenou práci a byla v té době hlavní živitelkou nebo spoluživitelkou rodiny.

Výzkumný vzorek tak zahrnoval dva typy případů. Jeden typ tvořily ty dvojice, kde během období nároku na čerpání rodičovské „dovolené“ či rodičovského příspěvku došlo v rodině k reverzi obvyklého obsazení genderových rolí rodičů čili k záměně v obsazení role živitele ženou a role pečovatelsky mužem [srov. Russell 1987] – ty ve vzorku převažovaly. Druhý typ pak tvořily dvojice genderově vyváženějšího uspořádání v podobě souběžného sdílení rodičovství a živitelství oběma rodiči [srov. např. Coltrane 1996]. Z původního vzorku rodin, z výzkumu provedeného v roce 2003, bylo na základě zadaných kritérií vytipováno 12 rodin, v 10 rodinách se pak podařilo provést nové interview. Dále bylo osloveno dalších 18 rodin, kdy v jednom případě byl rozhovor odmítnut ihned po navázání kontaktu. V jednom případě byla rodina v rozvodovém řízení, což bylo dalším důvodem odmítnutí. V dalších šesti případech se prokázalo, že rodiny nesplňují zařazení do vzorku podle zvolených kritérií: kdy buď měly dítě starší 10 let, nebo byl muž aktuálně teprve ještě na první rodičovské dovolené. V 10 zbylých oslovených rodinách se pak interview uskutečnilo.

23 To je charakteristické zejména, i když nikoli jedině, pro situaci neexistence matky dítěte (partnerky), jejímž důvodem může být cokoli – nejčastěji se jedná o úmrtí ženy nebo o její zdravotní, psychickou či jinou nezpůsobilost pečovat o dítě [srov. Maříková, Radimská 2003].

Rozhovory pak byly realizovány v rodinách, kde dítěti, o které otec tehdy (také) pečoval, nebylo v době konání rozhovoru (tj. v roce 2006) více než 10 let. Věkové rozpětí participantů a participantek bylo od 31 do 47 let. Většina párů (12) žila v době provedení rozhovoru v Praze, pět párů bylo z Moravy a tři z jiných oblastí Čech. Kromě tří párů, kdy ve dvou případech měl vyšší vzdělání muž a v jednom žena, byly manželské dvojice vzdělanostně homogenní, vyjma dvou párů se středoškolským vzděláním se jednalo vždy o vysokoškolsky vzdělané dvojice.

1.5.3. Výzkumná technika a metoda vyhodnocování dat

Protože rozhovor je jedním z výzkumných nástrojů, kterým lze zkoumat názory, postoje, životní zkušenost druhých lidí s tím, že tyto jejich názory a interpretace mají kulturně uznávaný status skutečnosti, byla pro účely kvalitativní sondy zvolena právě tato výzkumná technika. Rozhovor, který představuje zároveň specifickou formu interakce, není neutrálním prostředkem získávání informací o realitě, ani zdrojem zkreslení této reality. Je spíše prostorem a příležitostí pro vytváření vědění. Proces dotazování pak nelze chápat jen jako „sběr dat“, ale spíše jako „vytváření“ či „generování“ dat. Rozhovor v tomto smyslu představuje sociální prostor, v němž je kulturní vědění předváděno.

Lidé během rozhovoru nekonstruují pouze svá vyprávění, ale i celé sociální světy – to, co nám říkají, vychází právě z těchto vnějších sociálních světů. Lidé se v rozhovoru staví do různých sociálních prostorů a identit [srov. Miller, Glassner 1997]. Rozhovor tak umožňuje představit sama sebe v určité pozici či identitní poloze.²⁴ Způsob, jakým aktéři popisují události jako faktické, jakým argumentují o sociálních jevech či hodnotí další aktéry, ukazuje na pozice (umístování), o které se v dané interakci jedná. Určité pozice pak vytvářejí či obsahují kulturně konstruovaná a ukotvená očekávání či předpoklady o právech, povinnostech, kompetencích apod. [srov. Bottero, Irwin 2003]. Z tohoto hlediska je rozhovor vhodným nástrojem umožňujícím zachytit způsob konstrukce sociální reality daným aktérem – participantem či participantkou výzkumu.

Jestliže se etnometodologie zajímá o to, jak je sociální realita konstruována, ale již ne příliš o to, co je konstruováno, za jakých podmínek a pomocí jakých zdrojů, pak je nutné si uvědomit, že lidé sice aktivně konstruují své světy, ale ne úplně „svobodně“ – tedy bez jakýchkoli „omezení“. Proto J. F. Gubrium a J. A. Holstein [2003] poukazují na nutnost soustředit se jak na to, „jak“ jsou sociální světy konstruovány, tak na to, „co“ je konstruováno. Navrhují proto metodu „analytic bracketing“ neboli jakéhosi

²⁴ Identitu jako diskurzivní produkci self [viz Davies, Harré 1990] lze pak chápat jako sebe/umístování, kdy jedinec se v konverzaci staví do určité pozice a zároveň z určité pozice hovoří. Společnost je tak jakýmsi sociálním prostorem, v jehož rámci se aktéři pohybují, umísťují vytvářením distancí, nebo naopak přibližováním se k dalším aktérům. Samo poměřování a odlišování se neboli „distancování se“ a „přibližování se“ lze chápat jako praktickou orientaci aktéra ve světě a ke světu. Vnímání sebe sama i druhých na základě příslušnosti ke kolektivitám (skupinám či kategoriím) je pak základní součástí lidského myšlení. Na základě definování podobnosti a odlišnosti, které je relativní, je založeno na vztazích a je dáno úhlem pohledu, dochází k definování a utváření sociálních identit. Podle teorie sociálních identit [srov. Jenkins 2006] lidé definují a hodnotí sami sebe ve vztahu ke skupinám, ke kterým náleží. Teorie sociální identity tak představuje perspektivu, která se zabývá vztahy mezi sociální kategorizací, sociální identitou a sebepojetím (self-concept), skupinami a meziskupinovým chováním [Hogg, Abrams 2003]. Podobnost jedněch jako členů skupiny znamená odlišnost od jiných, kdy je vymezena hranice mezi skupinami. Dělení do skupin se odehrává podél pomyslné dělící čáry – jakési symbolické hranice. Při tomto dělení se rozlišuje podle místa, času, praktik lidí apod. Symbolické hranice odkazují na konceptualizace, pomocí nichž lidé definují sebe a ostatní. Říkájí-li lidé, kým jsou, používají k tomu kulturně zakotvené výrazy a kategorie.

„analytického uzávorkování“, kdy má docházet k neustálému přepínání pozornosti mezi tím, jak lidé konstruují své sociální světy, a tím, co tyto sociální světy jsou. Tento postup pak lze uplatnit jak během vedení rozhovoru, tak během jeho analýzy (viz dále).²⁵

Jako formu výpovědi o životní realitě komunikačních partnerů a partnerek jsem zvolila polostrukturovaný rozhovor, který dává do určité míry prostor pro vlastní volné, narativní vyjádření, neboť lidem – komunikačním partnerům a partnerkám – umožňuje svobodně tematizovat i další pro ně důležitá témata, otázky či problémy a zároveň umožňuje směřování rozhovoru do oblastí relevantních výzkumnému předmětu, s ohledem na záměr výzkumnice či výzkumníka.

Pro účely rozhovoru byla stanovena pouze základní osnova rozhovoru, resp. hlavní okruhy dotazování, aby byla pokryta některá vytipovaná výzkumná témata jako péče o dítě, domácí práce, volný čas, vnímání a prožívání všedních i nevšedních situací během mapovaného období, identifikace s výkonem činností apod. Cílem rozhovoru bylo zachytit, s jakými hodnoceními a významy tyto „skutečnosti“ aktéři ve svých prezentacích spojují a kam, do jakých sociálních prostorů a pozic sebe a druhého partnera či partnerku, případně další osoby během rozhovoru situují.

Konkrétní otázky pak byly formulovány volně během rozhovoru, jejich formulace, stejně tak jako sled témat, se řídily „logikou“ odpovědí a průběhem interakce všech participantů a participantek daného interview. Rozhovory byly provedeny souběžně vždy s oběma rodiči. I když názory na to, jak provádět rozhovory v případě partnerských, manželských či rodičovských dvojic se mohou různit, přiklonila jsem se k názoru Reinharz [1992: 41–42], kdy vedení rozhovoru s oběma v tomto případě rodiči může napomoci odhalit projevy a fungování genderových ne/rovností během této interakce, fungování moci v partnerských vztazích a může tak napomoci dokreslit či dokreslovat mapovaný „obraz skutečnosti“.

I když výpovědi rodičů zachycují to, jak si organizují svůj každodenní život, i to, jak prožívají a interpretují svou nabytou životní zkušenost a jaká interpretační schémata ve svých vyprávěních používají, neznamená to, že by analýza rozhovorů byla jen jakýmsi „pouhým“ neanalyzovaným přepisem a opisem sdělených výpovědí. Pro vlastní analýzu rozhovorů poté, co byly přepsány a anonymizovány – všechna uváděná jména jsou novými označeními jak pro aktéry rozhovorů, tak případně pro další v nich figurující osoby –, byla použita metoda nepřetržitého porovnávání, kdy byl opakovaně čten přepis provedených rozhovorů tak, aby bylo možné postihnout, či spíše pochopit „logiku“ jejich výpovědí, resp. způsob konstrukce sociálního světa toho kterého komunikačního partnera a komunikační partnerky, případně i celé rodičovské dvojice.

Tato analytická metoda postavená na induktivním přístupu byla kombinována s kritickým přístupem vlastním genderové analýze (viz výše), stejně tak jako s přístupem deduktivním, kdy získané poznatky z analýzy kvalitativních dat byly komparovány s výsledky z jiných relevantních výzkumů. Použití induktivně-deduktivních postupů totiž umožňuje kombinovat „novou“ zkušenost s již „starým“ věděním s cílem jej rozšířit [srov. Denzin, Lincoln 2000].

25 Svěbytnou a legitimní otázkou pak jistě tvoří dotaz typu: „Proč má být něco vůbec zkoumáno a vysvětlováno?“ [srov. Denzin, Lincoln 2003: 502].

2. Participace mužů na domácích pracích a péči o děti na základě kvantitativních výzkumů

Marta Vohlídalová

Jistě není nijak zvláštním zjištěním, když uvedeme tuto kapitolu slovy, že oblast domácích prací a péče o děti stále zůstává výrazně ženskou doménou. Někteří autoři sice poukazují na to, že v současné době se v souvislosti s rostoucí mírou individualizace ve vyspělých západních společnostech rozpadají jasné modely rodinných rolí muže jako živitele a ženy jako pečovatelky o děti a o domácnost a že definice sociálních rolí v páru je do velké míry otázkou vyjednávání mezi partnery [Beck, Beck-Gernsheim 1995; Beck 2004; Singly 1999]. Mnoho sociologů a socioložek však uvádí jasné evidence, že navzdory rostoucí individualizaci stále převládá tradiční rozdělení genderových rolí v rodině a že velkou většinu domácích prací i pečovatelské práce v rodině vykonávají stále především (pracující) ženy [Bierzová 2006; Křížková 1999; Hochschild 2003].

Podle U. Becka a E. Beck-Gernsheim [Beck, Beck-Gernsheim 1995] stále žijeme ve světě práce, který předpokládá, že jeden z partnerů – většinou žena – je ekonomicky závislý a pracuje bezplatně v domácnosti, ačkoliv na druhé straně se naše společnost ztotožňuje s ideálem, že každý jedinec se má snažit budovat svou pracovní kariéru a rozvíjet své schopnosti. Rostoucí individualizace mužů a žen a s ní spojený tlak na vlastní rozvoj a seberealizaci v pracovní sféře se tedy střetávají se zastaralou formou organizace zaměstnání a podmínek na trhu práce, které implicitně předpokládají nerovnost v rozdělení domácí a pečovatelské práce v rodinách (ideálním zaměstnancem dnešní doby je totiž absolutně mobilní a flexibilní jedinec, soutěživý a ambiciózní, ignorující veškeré své závazky v soukromé sféře [tamtéž]). Má-li podle Beckových [Beck, Beck-Gernsheim 1995] být odstraněna tato vnitřní rozporuplnost systému neboli rozpor mezi požadavky trhu práce a nároky rodiny, musí dojít ke zrovnoprávnění práv i povinností mužů a žen v obou těchto sférách.

V této kapitole se zaměříme na participaci mužů v domácí sféře, konkrétně na to, jak se podílejí na péči o děti a do jaké míry participují na domácích pracích. Data, ze kterých v této kapitole vycházíme, pocházejí z výzkumů [Rodiče 2005; Proměny 2005] (viz dále) realizovaných v roce 2005 oddělením Gender a sociologie SOÚ AV ČR.

2.1. Participace mužů na péči o děti

Participace otců na péči o děti je ve světové sociologii tematizována již delší dobu. Zatímco v 70. letech výzkumy a literatura o otcích a otcovství obsahovala důkazy a zdůvodnění, proč otcové mohou o děti pečovat, někdy jinak, někdy stejně jako matky [viz např. Pleck 1986], a došlo ke zpochybnění názoru, že otec se nedokáže postarat o novorozence nebo malé dítě, v současnosti se zpochybňuje nutnost/danost rozdílností pečovatelských schopností mužů a žen, na čemž nic nemění skutečnost, že výzkumy tuto rozdílnost (přesněji jinakost) stále evidují.

Jako jedna z velkých překážek, která mužům brání více se zapojit do péče o děti, je vedle genderových stereotypů i jejich vysoká míra identifikace s rolí živitele. Placená práce má v životě mnoha mužů svou nezastupitelnou důležitost a tvoří základ mužovy a tedy i otcovy identity [viz Morgan 1992]. Výkon placené práce a přílišná identifikace s ní ale odvádí muže-otce mimo rodinu a v konečném důsledku ho od ní separuje [Griswold 1993; Hobson 2002]. U části mužů pak stále přetrvává pojetí sebe sama coby otce-živitele rodiny, které není kompatibilní se zapojením do péče o druhé (dítě, potřebné členy rodiny apod.) kvůli časovým i dalším nárokům, které výkon placené práce na muže klade [Wilkie 1993]. Na straně druhé existují muži, kteří kombinují ideu i výkon role živitele s aktivnější participací na rodině a péči o dítě neboli propojují „staré“ s „novým“.

V této části textu se zaměříme na to, do jaké míry muži v současné době participují na péči o děti a jaké je rozdělení pečovatelské práce v českých rodinách.

Zdrojem aktuálních kvantitativních dat o participaci mužů v této části domácí sféry je výzkum [Rodiče 2005], který mapoval mimo jiné rozdělení péče o děti mezi partnery z hlediska aktivit, které rodiče s dětmi provádějí, a celkového objemu času, který rodiče dětem věnují.

2.1.1. Kolik času tráví otcové a matky péčí o své děti?

Ve výzkumu [Rodiče 2005], který zahrnoval soubor 1998 rodičů dětí mladších 18 let²⁶, byli respondenti a respondentky požádáni, aby odhadli, kolik času denně tráví péčí o své děti. Z jejich odhadů vyplynulo, že ženy tráví péčí o děti v průměru 5 hodin, muži 2,1 hodin denně. Neukázaly se přitom výraznější rozdíly mezi rodiči žijícími v úplných a neúplných rodinách.

Je však třeba rozlišit mezi ekonomicky aktivními a ekonomicky neaktivními rodiči a ženami na rodičovské „dovolené“, které celodenně pečují o malé děti. Ženy na mateřské/rodičovské „dovolené“ tráví ve srovnání s ostatními ženami z pochopitelných důvodů zdaleka největší dobu péčí o dítě (tj. 10,6 hodin denně). U pracujících žen je situace zcela odlišná. Zaměstnané ženy, které mají zpravidla i větší děti, tráví péčí o děti v průměru 2,8 hodin denně, což je přibližně o jednu hodinu déle než pracující otcové (viz tabulka 1).

26 Datový soubor zahrnoval rodiče (833 otců a 1165 matek), kteří žijí ve společné domácnosti s dítětem mladším 18 let. Zastoupeny zde byly vedle úplných rodin (77,4 % respondentů) i neúplné rodiny (22,6 %). V neúplné rodině žilo z 1998 respondentů celkem 90 mužů (10,8 %) a 361 žen (31,1 %).

Tabulka 1. Průměrný počet hodin, který stráví muži a ženy péčí o děti (v h/den)

	muži	ženy
ekonomicky neaktivní (student, nepracující důchodce, nezaměstnaný)	3,7	4,6
na rodičovské dovolené nebo v domácnosti*	x	10,6
ekonomicky aktivní (pracující)	1,9	2,8

*) Počet mužů na rodičovské dovolené N=8.

Poznámka: Pouze respondenti a respondentky, kteří žijí ve společné domácnosti se svým partnerem/kou.

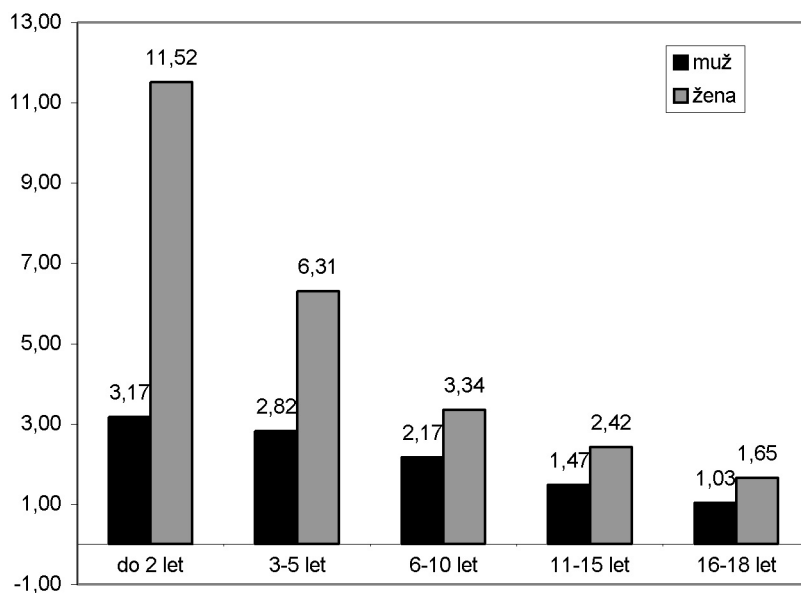
Zdroj: Rodiče 2005.

Jaké socio-demografické charakteristiky ovlivňují dobu strávenou péčí o děti? Lineární regrese provedená zvláště pro ženy a pro muže²⁷ odhalila, že zásadním faktorem ovlivňujícím čas, který rodiče tráví péčí o své děti, je věk nejmladšího dítěte. Menší děti vyžadují samozřejmě častější a náročnější péči než děti starší. Vzhledem k tomu, že se tento faktor ukázal jako statisticky významný ve skupině mužů i ve skupině žen, můžeme říct, že také otcové tráví relativně více času péčí o malé děti. Musíme však vzít v úvahu, že také objem péče, kterou dítě vyžaduje, je nepřímě úměrný jeho věku. Muži tedy stráví péčí o malé děti relativně více času, ovšem drtivá většina pečovatelské práce spočívá stále na matce.

Následující graf 1 názorně ilustruje tuto závislost. Zatímco matky dětí do dvou let věku odhadují, že péčí tráví přibližně 12 hodin denně, s rostoucím věkem dítěte se tato doba snižuje až na 1,65 hodin u matek 16–18letých teenagerů. Otcové tráví v průměru 3,17 hodin denně péčí o děti do dvou let věku a cca jednu hodinu denně v případě 16–18letých teenagerů.

27 Do regrese vstupovaly následující proměnné: vzdělání, věk respondenta, odpracované hodiny v zaměstnání, příjem, věk nejmladšího dítěte a počet nezletilých dětí v domácnosti. Podíl vysvětlené variance (adjustovaný koeficient determinace) činil 21 % u mužů a 29 % u žen.

Graf 1. Počet hodin strávených péčí o děti podle věku nejmladšího dítěte (v h/den)

Poznámka: Pouze ti, co žijí ve společné domácnosti s partnerem/kou.

Zdroj: Rodiče 2005.

U žen, nikoliv však u mužů, je dále patrný statisticky významný vliv časové náročnosti zaměstnání a příjmu. Počet hodin odpracovaných v placeném zaměstnání a výše příjmu jsou negativně korelovány s počtem hodin, který matka tráví péčí o dítě. Ženy, které více pracují a vydělávají více peněz, mají patrně i starší děti a zároveň lze předpokládat, že si také častěji najímají různé služby na hlídání dětí, nebo do péče více zapojují otce dítěte, případně i další členy rodiny (např. své matky). Vliv věku nebo vzdělání se u mužů i u žen ukázal jako statisticky nevýznamný.

Počet hodin strávených péčí o děti je u žen i u mužů velmi silně korelován s počtem hodin odpracovaných domácími pracemi²⁸. Z toho vyplývá, že čím více času tráví rodiče péčí o děti, tím více času věnují i domácím pracím. Z toho vyplývá, že kdo pečuje o děti, ten se automaticky stará i o domácnost. Vzhledem k tomu, že maximum pečovatelské práce o děti a domácnost se koncentruje v období, kdy jsou ženy na mateřské/rodičovské „dovolené“, spíše než rodičovskou „dovolenou“ připomíná toto období rodičovskou práci, a to v rozsahu výrazně převyšujícím délku jednoho plného pracovního úvazku. Ženy na mateřské/rodičovské „dovolené“ tráví péčí o děti a domácími pracemi denně v průměru více než 17 hodin (v případě žen žijících v úplných rodinách), respektive 18 hodin (v případě žen žijících v neúplných rodinách, viz grafy 2 a 3).

Pokud bychom se zaměřili na pracující ženy a chtěli bychom vyčíslit, jak dlouhá je jejich tzv. druhá směna (tj. čas, který tráví péčí o děti a domácími pracemi), zjistíme, že v průměru trvá 4,6 ho-

²⁸ Pearsonův korelační koeficient 0,52, statistická významnost na hladině $\alpha = 1\%$.

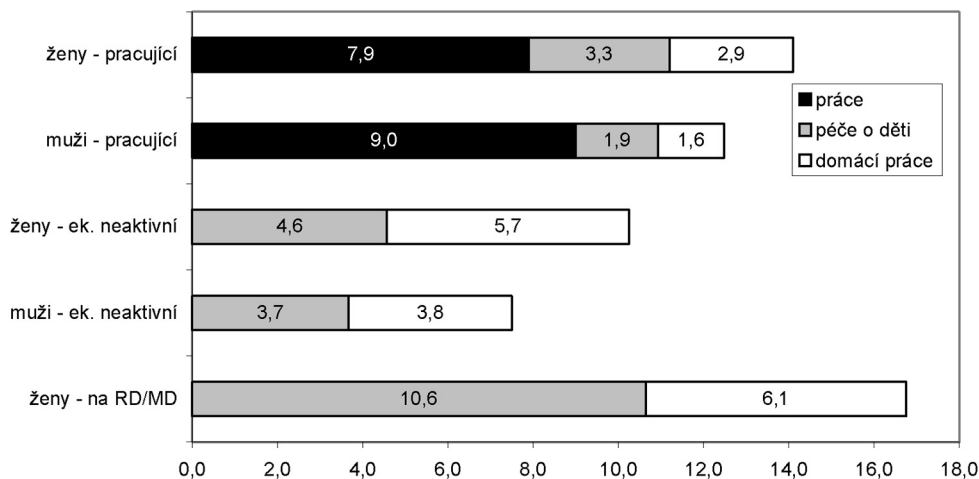
din denně u žen žijících v neúplných rodinách, a dokonce 6,2 hodin denně u žen žijících v úplných rodinách.

Pracující muži věnují oproti tomu péči o domácnost a o děti denně téměř poloviční čas, tj. v průměru 3,5 hodiny denně v případě mužů žijících v úplných rodinách a 4,4 hodiny denně u mužů, kteří žijí v neúplných rodinách.

Výrazný rozdíl v délce času, který tráví muži a ženy péčí o děti a domácnost, je patrný také ve skupině ekonomicky neaktivních (tj. studentů, důchodců a nezaměstnaných). Zatímco ekonomicky neaktivní ženy tráví těmito činnostmi denně přes 10 hodin, mužům tyto činnosti nezaberou více než 7,5 hodiny za den (viz grafy 2 a 3). Muži, kteří nemají placené zaměstnání, se tak více než ženy věnují jiným aktivitám než péči o děti a o domácnost [Bierzová 2006: 22].

Jsme si přitom vědomi, že takto jednoduché sečtení jednotlivých „položek“ je poměrně problematické. Jednotlivé aktivity totiž nelze jednoznačně oddělit, protože péče o děti a péče o domácnost probíhají často souběžně, což může vést mimo jiné i k tomu, že jsou tyto činnosti náročné a jsou počítovány jako velká zátěž (zvláště např. ženami na mateřské/rodičovské „dovolené“). Z těchto odhadů však poměrně jasně vyplývá, že domácí a pečovatelská práce zabírá v životech českých matek poměrně velkou sumu času, která je výrazně vyšší než u českých otců.

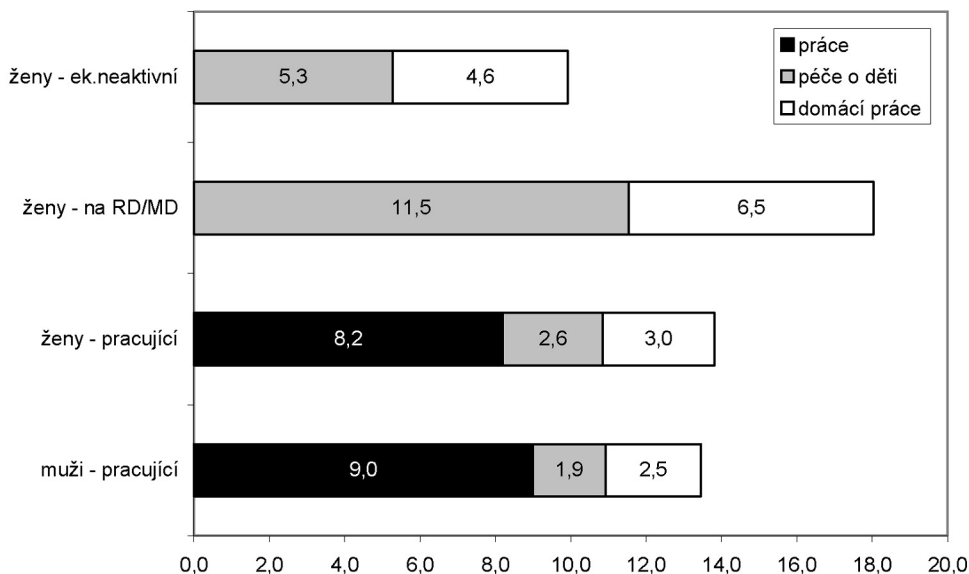
Graf 2. Čas, který rodiče tráví prací, péčí o děti a domácími pracemi – úplné rodiny (údaje v h/den)

Poznámka: Z důvodu nízkého počtu mužů žijících v úplné rodině, kteří jsou na rodičovské „dovolené“ (N=8), byla tato kategorie z grafu vypuštěna.

Zdroj: Rodiče 2005.

Graf 3. Čas, který rodiče tráví prací, péčí o děti a domácími pracemi – neúplné rodiny (údaje v h/den)

Poznámka: Z důvodu nízkého počtu mužů žijících v neúplných rodinách, kteří jsou na rodičovské „dovolené“ (N=2), a ekonomicky neaktivních mužů žijících se svými dětmi bez partnerky (N=5) byly tyto kategorie z grafu vypuštěny.

Zdroj: Rodiče 2005.

2.1.2. Rozdělení pečovatelské práce v páru

Podrobnější přehled o rozdělení pečovatelské práce v úplných rodinách s nezletilými dětmi lze získat na základě výpovědi respondentů o tom, kolik času tráví oni sami a jejich partneri/ky péčí o děti (výzkum [Rodiče 2005]). Na základě těchto dat můžeme vytvořit typologii jednotlivých partnerství podle genderového rozdílu v počtu hodin strávených péčí o děti:

Data ukázala, že v přibližně 23 % rodin je **výrazně nerovnovážné (tradiční) rozdělení péče** mezi rodiči (tzn. matka tráví minimálně o 5 hodin denně více péčí o děti než otec). Na základě χ^2 testů a znaménkových schémat²⁹ se ukázalo, že v této skupině je patrný zvýšený podíl matek a otců do 35 let věku, rodin s 3 a více dětmi a s malými dětmi do 5 let věku. Rozdělení péče o děti mezi rodiči není závislé na jejich vzdělání, ukázalo se však, že důležitým faktorem, který ovlivňuje rozdělení péče, je přínos individuálního příjmu otce a matky do příjmu domácnosti³⁰. V této kategorii je zastoupen

²⁹ Vytvořeno na základě tabulek adjustovaných reziduí transformovaných na znaménková schémata pro jednotlivé kontingenční tabulky (tj. kategorie „Kolik času věnují rodiče péči o děti?“ v závislosti na vzdělání, věku, počtu dětí a věku nejmladšího dítěte, příjmu respondenta – vyjádřeného jako podíl na celkovém příjmu domácnosti – a odpracovaných hodinách týdně).

³⁰ Soubor [Rodiče 2005] obsahoval informace o individuálním příjmu respondenta a příjmu celé jeho domácnosti. Pro

zvýšený podíl matek, jejichž příjem tvoří maximálně 20 % rodinných příjmů, a zvýšený podíl mužů, jejichž příjem tvoří více než 70 % příjmů domácnosti. V neposlední řadě sem také ve zvýšené míře náleží páry, v nichž je žena na mateřské/rodičovské „dovolené“ a muž pracuje. Jde tedy o rodiny s relativně tradičně rozdělenou dělbou práce na role muže-živitele a ženy-pečovatelky.

Rodin, v nichž žena tráví péčí o 3–4 h denně více než muž, tj. **neo-tradičních rodin**, je v populaci rodičů nezletilých dětí cca 11 %. I v této skupině je patrný zvýšený podíl mužů a žen do 35 let, rodin se 3 a více dětmi a s malými dětmi do 2 let věku. Z hlediska příjmu jsou zde, stejně jako v předcházející kategorii, zastoupeny ve zvýšené míře ženy, jejichž příjem tvoří maximálně 20 % rodinných příjmů, a muži-hlavní živitelé rodiny, jejichž příjem se na příjmu rodiny podílí více než 70 %.

Domácností s **mírnou nerovnováhou v rozdělení péče** mezi rodiči (ženy tráví péčí o děti denně o 1–2 h déle než jejich partneři) je ze všech typů nejvíce – téměř 35 %. Patří sem zejména muži a ženy nad 35 let, kteří mají děti ve věku 6–15 let. V této skupině je dále snížený podíl rodičů dětí do dvou let věku a konečně je zde patrný jednak zvýšený podíl žen, jejichž příjem tvoří 20–55 % rodinného příjmu, jednak mužů, jejichž příjmy se podílí z 55–70 % na příjmu domácnosti.

Zcela **rovné rozdělení péče o děti** se vyskytuje u cca 24 % rodin. Patří sem zvýšený podíl rodin s dětmi nad 11 let věku a snížený podíl rodin se 3 a více dětmi. V této skupině je zvýšený podíl otců a matek, jejichž příjmy tvoří 45–55 % celkového příjmu domácnosti.

Reverzní uspořádání péče, v němž otcové tráví péčí o děti více času než matky, se vyskytuje jen v přibližně 6 % případů. V této skupině je patrný snížený podíl rodin se třemi a více dětmi. Ve zvýšené míře jsou v této skupině zastoupeny ženy, jejichž příjmy tvoří více než 55 % příjmu domácnosti, a muži, jejichž příjmy představují maximálně 45 % rodinného příjmu. Ve zvýšené míře jsou zde také zastoupeny páry, v nichž je ekonomicky aktivní pouze žena. Ženy bývají v těchto partnerstvích relativně častěji hlavními živitelkami rodiny, genderové role jsou tedy v těchto partnerstvích „obrácené“ neboli reverzní [srov. Russell 1987].

Můžeme tedy shrnout, že rozdělení péče o děti je genderově vyrovnanější v rodinách se staršími dětmi a v rodinách s menším počtem dětí. Vedle těchto faktorů je rozdělení péče v domácnosti ovlivněno také finančním přínosem jednotlivých partnerů do rodinného rozpočtu. Maximální rozdíl v době strávené péčí o dítě je patrný v domácnostech, kde příjem muže představuje více než 2/3 příjmu domácnosti, rovné rozdělení naopak vykazují spíše páry, kde muž i žena vydělávají více méně podobně. Rozdělení péče o děti v rodině je přitom velice úzce svázáno s rozdělením domácích prací. Genderově rovnější rozdělení domácích prací souvisí s genderově rovnějším rozdělením péče o děti.

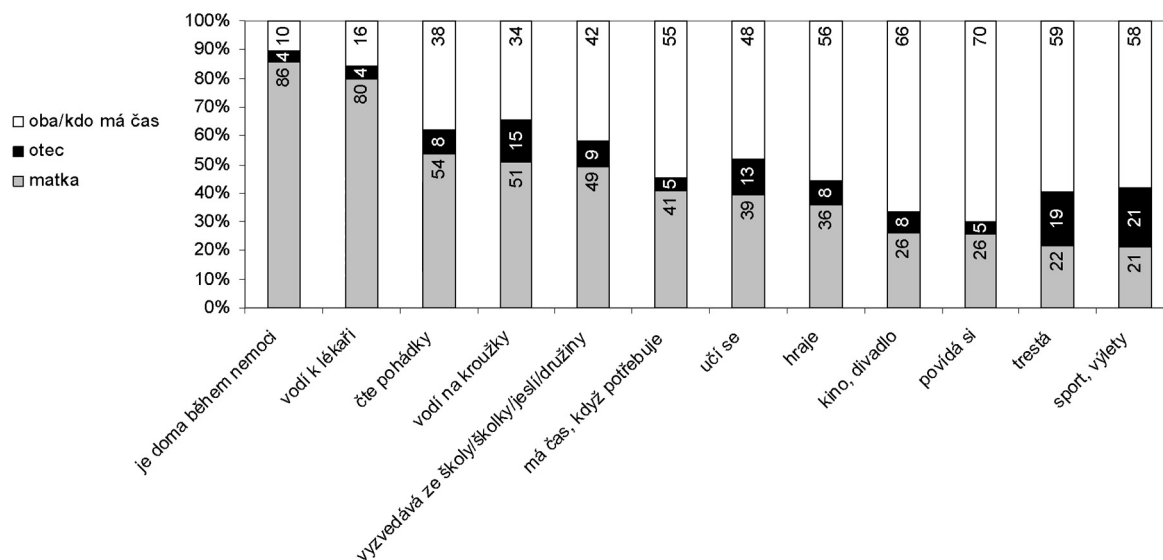
2.1.3. Jaké činnosti s dětmi dělají otcové a jaké činnosti vykonávají matky?

Ve výzkumu [Rodiče 2005] byla použita baterie různých činností, u nichž měli respondenti vybrat, kdo u nich v rodině s dětmi dané aktivity obvykle vykonává. Z následujícího grafu vyplývá, že na většinu těchto činností participují ženy více než muži. Zatímco určité činnosti s dětmi vykonává vět-

naše účely jsme vyjádřili příjem respondenta/ky jako podíl příjmu celé domácnosti. Získali jsme tak následující kategorie: příjem respondenta/ky představuje do 20 %, 20,1–45 %, 45,1–55 %, 55,1–70 % a více než 70 % příjmu domácnosti.

šinou matka (např. hlídání dítěte během nemoci, vodění k lékaři), žádnou z nabízených činností s dítětem nevykonává výhradně muž (viz graf 4). K činnostem, které bývají v českých domácnostech relativně častěji vyhrazeny mužům, patří trestání dítěte (v 19 % rodin tuto činnost vykonávají spíše muži) a sportování a podnikání společných výletů (výhradně muži vykonávají tuto činnost s dětmi ve 21 % rodin). Přesto však ve většině domácností vykonávají tyto aktivity oba rodiče společně. U většiny činností platí, že pokud danou aktivitu s dítětem nevykonává žena, vykonávají ji zpravidla oba rodiče společně. Matka je tedy většinou přítomna při všech těchto aktivitách, zatímco muži na určitých činnostech (péče o dítě během nemoci, vodění k lékaři) téměř neparticipují.

Graf 4. Co kdo s dětmi dělá? (v %)

Poznámka: Vyloučena kategorie „nikdo“ (tím vyloučíme děti větší, se kterými už rodiče dané činnosti nevykonávají) a „někdo jiný“ (marginální kategorie, velmi málo zastoupená); do analýzy jsou zahrnuti pouze respondenti/ky žijící se svým partnerem/kou ve společné domácnosti.

N=1544

Zdroj: Proměny 2005.

Pro zjednodušení práce s touto baterií a pro analýzu její vnitřní struktury (tj. vzájemné provázanosti jednotlivých činností) jsme provedli faktorovou analýzu³¹, v níž se vydělily dva faktory (viz tabulka 2):

31 Původní škálu odpovědí, z nichž si respondenti mohli vybrat u jednotlivých položek v baterii: 1 – „matka“, 2 – „otec“, 3 – „oba/kdo má čas“ jsme ordinalizovali ve smyslu míry, jíž se otec podílí na dané činnosti: 1 – „matka“ (tj. otec se výrazně nepodílí), 2 „oba/kdo má čas“ (otec se částečně podílí), 3 „otec“ (otec se výrazně podílí).

Tabulka 2. Faktorová analýza – Kdo vykonává jednotlivé činnosti péče o děti?

	faktor 1: činnosti spojené s rozvojem dítěte	faktor 2: činnosti každodenní péče
rozhoduje o studiu, povolání	0,816	0,191
sport, výlety	0,799	0,096
trestá	0,771	0,161
kupuje dárky	0,677	0,355
kino, divadlo	0,656	0,399
povídá si	0,579	0,450
učí se	0,576	0,429
lékař	0,102	0,875
je doma během nemoci	0,064	0,868
vyzvedává ze školy/školky/jeslí/družiny	0,342	0,704
čte pohádky	0,379	0,643
hraje si	0,457	0,624
vodí na kroužky	0,370	0,613
má čas	0,466	0,555

Poznámka: Metoda hlavních komponent, rotace Varimax.

Zdroj: Rodiče 2005.

První faktor je sycen zejména položkami *rozhoduje o povolání a dalším studiu, sportuje a chodí na výlety, trestá, kupuje dárky, chodí do kina a do divadla*, v menší míře pak i položkami *povídá si a učí se*. S výjimkou posledních dvou položek jde tedy většinou o činnosti, které se s dítětem zpravidla nevykonávají každodenně. Tyto činnosti jsou spojeny s rozvojem dítěte, jeho koníčků a týkají se spíše větších dětí.

Druhý faktor zahrnuje činnosti každodenní péče o děti – *vyzvedávání ze školy/školky/družiny/jeslí, čtení pohádek, hraní* – spolu s činnostmi pečovatelskými (*ošetřování během nemoci, vodění k lékaři*), dále pak *vodění na kroužky a věnování se dítěti, když momentálně potřebuje*. Lze předpokládat, že činnosti, které sytí 2. faktor, jsou spojeny spíše s mladšími dětmi.

Jak vyplývá z výše uvedeného grafu 4, zatímco činnosti obsažené v 1. faktoru bývají prováděny nejčastěji oběma rodiči společně, případně tím z rodičů, kdo má momentálně čas, činnosti, které sytí 2. faktor, bývají vykonávány nejčastěji výhradně matkou.

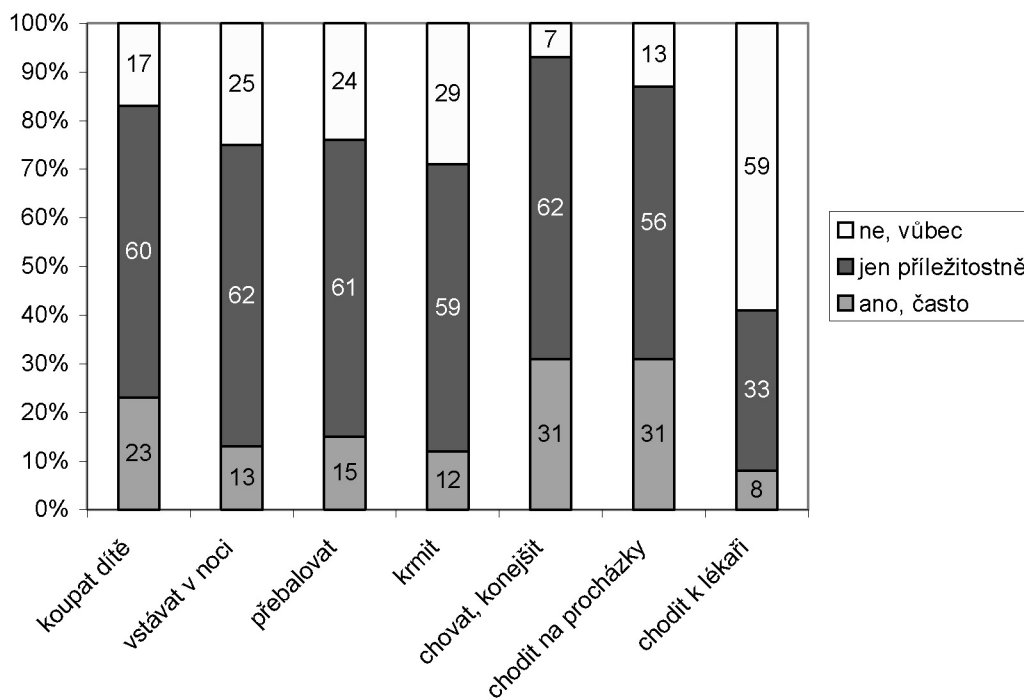
Potvrdil se tedy předpoklad, že muži pečují jinak než ženy, vykonávají s dětmi jiné činnosti než ženy. Zatímco na ženách leží zodpovědnost za zabezpečení každodenní péče o děti a péče o dítě v době jeho nemoci, muži se spolupodílejí spíše na činnostech spojených s rozvojem dítěte a jeho koníčků, které nejsou bezprostředně svázány se všedním každodenním životem. Svou roli přitom hraje i věk dítěte. Zatímco muži participují spíše na činnostech, které bývají spojeny se staršími a tedy i samostatnějšími dětmi, na ženách stále zůstává hlavní zodpovědnost za péči o mladší děti.

Výjimku v tomto směru představují pouze otcové žijící se svými dětmi bez partnerky.³² Ti se významně častěji podílejí na činnostech zahrnutých ve faktoru každodenní péče, než muži, kteří žijí v domácnosti se svými partnerkami.

Poměrně specifickou kapitolu v rámci problematiky participace mužů na péči o děti tvoří péče o nejmenší děti, která bývá obvykle považována za výhradní záležitost matky. Tato stereotypní představa je přitom v obecném povědomí podporována i institutem dlouhé rodičovské „dovolené“, kterou v 99 % případů čerpají výhradně ženy.

Ve výzkumu [Rodiče 2005] byla respondentům položena otázka, jak často se věnovali jednotlivým činnostem zahrnujícím péči o malé děti do jednoho roku věku (pro jednotlivé činnosti viz graf 5). Zatímco ženy odpovídaly v téměř 100 % případů, že všechny činnosti s dítětem vykonávaly často, v případě mužů se ukázaly až zarážející skutečnosti: necelá třetina otců nikdy nekrmila své dítě, zhruba čtvrtina otců ho nikdy nepřebalovala a nikdy k němu nevstávala v noci, necelá pětina dotázaných otců své malé dítě nikdy nekoupala.

Graf 5. Když bylo vaše dítě (dětí) malé, tj. do 1 roku, dělal/a jste následující činnosti? (pouze muži, v %)

Zdroj: Rodiče 2005.

³² V souboru [Rodiče 2005] je těchto mužů 90, tvoří tedy přibližně 11 % všech dotázaných otců.

Data tedy potvrdila, že základní každodenní péče o malé děti je v naší společnosti téměř výlučně ženskou doménou, v níž se otcové ve srovnání s matkami angažují jen velmi málo. Přes obecně nízkou míru participace otců v péči o nejmenší děti však existují jisté rozdíly mezi jednotlivými skupinami mužů.

Na základě provedené analýzy rozptylu průměrných faktorových skóre³³ se ukázalo, že ve skupině mužů (na rozdíl od skupiny žen) je míra participace na péči o nejmenší děti determinována³⁴ vzděláním a věkem respondenta. Muži s vyšším vzděláním (SŠ s maturitou, VŠ, VOŠ) se v této péči angažují statisticky významně více než muži s nižším vzděláním. Lze totiž předpokládat, že tito otcové zastávají méně genderově stereotypní postoje a spíše si uvědomují význam navázání blízkého kontaktu se svým dítětem. Dalším důvodem může být také to, že muži s vyšším vzděláním mají zpravidla partnerky s vyšším vzděláním, a tedy i vyššími profesními ambicemi a genderově nestereotypními postoji k rozdělení rodinných rolí. Proto lze předpokládat, že tito muži jsou svými partnerkami také daleko lépe ponděcováni k participaci na péči o dítě, než např. muži, jejichž partnerky jsou spíše tradičně orientované.

Data také poukázala na jistý generační rozdíl mezi muži. Zejména generace mužů ve věku do 35 let a dále pak muži do věku 45 let se celkově zapojují více do péče o nejmenší děti než muži starší 45 let. Tento poznatek přitom podporuje i tvrzení Pleckových [Pleck, Pleck 1997], podle kterého můžeme v současnosti sledovat obrat otcovství směrem k angažovanému rodičovství. Jak však naznačila výše uvedená data, tento obrat je zatím poměrně nenápadný a týká se relativně úzké skupiny lidí. Zdaleka tedy nejde o masově rozšířenou společenskou praxi.

Raná péče mužů o malé děti je však poměrně důležitým faktorem, který formuje mužův přístup k péči o dítě i v jeho budoucím životě. Americký longitudinální výzkum *National Surveys of Families and Households* provedený v USA v letech 1987–1988 a 1992–1993 ukázal, že v případě včasného zapojení otce do péče o dítě se s velkou pravděpodobností vytváří vzorec chování v rámci individuálního života muže, který je dodržován i v pozdějších fázích rodinného cyklu [Aldous et. al. 1998]. Tento poznatek tedy ospravedlňuje snahu, aby se muži zapojovali do péče o dítě už od jeho narození (reprezentovanou např. zaváděním tzv. otcovských kvót v rámci rodičovské „dovolené“).

Údaje naznačují, že zejména u žen jsou sféry péče a domácích prací poměrně těsně propojeny. Největší míra nerovnosti v rozdělení péče i domácích prací mezi partnery je totiž patrná v rodinách s dětmi a zvláště pak v rodinách s malými dětmi, kdy je žena na rodičovské „dovolené“ a celodenně pečuje o dítě. V následující části textu se budeme podrobně věnovat genderové nerovnosti v rozložení domácích prací v českých domácnostech. Položíme si otázku: *Kolik času tráví muži a ženy domácími pracemi a jak vypadá rozdělení domácích prací mezi muži a ženami?*

33 Do faktorové analýzy vstupovaly všechny uvedené činnosti péče o malé děti. Ukázalo se, že existuje pouze jeden souhrnný faktor. Znamená to tedy, pokud někdo např. často koupe dítě, obvykle vykonává často i všechny ostatní činnosti. Toto zjištění jistě není překvapivé, nicméně s pomocí faktorových skóre můžeme porovnávat jednotlivé socio-demografické skupiny mužů z hlediska jejich celkové participace na péči o nejmenší děti, aniž bychom byli nuceni zacházet s každou položkou v baterii zvlášť.

34 Statistická významnost na hladině $\alpha=1\%$.

2.2. Participace mužů na domácích pracích

Podle dat z mezinárodního výzkumu ISSP z roku 2002 tráví ženy prací v domácnosti ve všech sledovaných evropských zemích více času než muži. Přes tuto univerzalitu však existují jisté diference mezi jednotlivými zeměmi. Nejmenší genderové rozdíly v době strávené domácími pracemi jsou patrné v zemích s tradičně vysokou mírou genderové rovnosti (Finsko, Norsko, Švédsko, Dánsko), v nichž ekonomicky aktivní ženy odpracují přibližně o 4,5–6 hodin týdně více než muži. Na opačném pólu pak stojí země jako je Portugalsko, Španělsko nebo Irsko, v nichž pracující ženy stráví prací v domácnosti za týden v průměru minimálně o 16 hodin více než pracující muži. V České republice je podle tohoto výzkumu rozdíl v době, kterou tráví pracující muži a ženy domácími pracemi, cca 11 h za týden, což je více než např. v Polsku, na Slovensku, v Litvě a v Bulharsku, kde se tento rozdíl pohybuje kolem 8 hodin týdně. Přestože má toto srovnání jistá omezení³⁵, jasně z něj vyplývá, že nerovné rozdělení péče o domácnost mezi muži a ženami není pouze jevem vyskytujícím se v ČR a státech bývalého východního bloku, ale týká se ve větší či menší míře také vyspělých západoevropských států, a dokonce i zemí pověstných vysokou mírou genderové rovnosti ve společnosti.

2.2.1. Kolik času tráví otcové a matky domácími pracemi?

Ve výzkumu [Rodiče 2005] byli respondentky a respondenti požádáni, aby odhadli, kolik hodin denně tráví oni sami domácími pracemi a kolik hodin denně tráví domácími pracemi jejich partneri/ky. Stejně jako v jiných případech, kdy žádáme respondenty, aby odhadli určitou sumu času (popřípadě peněz, dní apod.), se i v případě kvantifikace času, který tráví domácími pracemi, setkáváme s problémem zkreslování jejich odhadu. Zatímco se zdá, že na výpovědi žen o čase, který tráví domácími pracemi, se můžeme relativně spolehnout (průměrný počet hodin, který uváděly respondentky, se shoduje s odhadem respondentů mužského pohlaví o tom, kolik času tráví domácími pracemi jejich partnerky – 4,1 h/den), u mužů dochází patrně k nadhodnocování tohoto času [Bierzová 2006: 21]. Respondenti mužského pohlaví totiž vykazují statisticky významně vyšší počet hodin strávených domácími pracemi (1,84 h/den), než kolik odhadují jejich partnerky (1,41) [tamtéž]. Tento moment je přitom poměrně důležitý, protože může naznačovat, že si muži začínají uvědomovat potřebu své participace na péči o domácnost. Přestože se podle toho nechovají, reflektují tento ideál a vylepšují v souladu s ním svůj obraz před tazatelem. Tohoto jevu si ve své studii *The Second Shift* všímá i A. Hochschild [Hochschild, Machung 1990]. Podle ní velká část, zvláště pak mladých párů, interpretuje rozdělení domácích prací jako rovnoměrné a spravedlivé, přestože se reálná situace od tohoto ideálu značně liší.

Dalším možným vysvětlením této disproporce může být podle Bierzové [Bierzová 2006: 21] to, že ženy možná podhodnocují podíl svých partnerů na péči o domácnost, protože jejich podíl považují ve srovnání se svým za zanedbatelný. Přes všechna tato omezení však lze odhad času, který respondenti a respondentky tráví domácími pracemi, považovat za vhodný ukazatel, který má vztah k sociální realitě a který umožňuje odhalit další podstatné souvislosti.

35 V různých zemích existují různé možnosti, jak využívat placené služby pro domácnost (např. úklidové služby atd.), lze očekávat i jistá specifika týkající se toho, co je a není považováno za domácí práce, a v neposlední řadě je třeba vzít v úvahu zkreslování odhadu hodin samotnými respondenty/kami.

Vzhledem k tomu, že se zde zabýváme zejména participací mužů na domácích pracích a sledujeme genderové nerovnosti v rozdělení domácích prací mezi muži a ženami, rozlišujeme mezi respondenty, kteří žijí ve společné domácnosti se svým partnerem nebo partnerkou, a respondenty, kteří nežijí se svým partnerem/kou. V souboru [Rodiče 2005] bylo těchto respondentů 451, z toho 90 mužů a 361 žen.³⁶ Monoparentální rodiny tvořené jedním rodičem a jeho dítětem/děti totiž tvoří specifickou kategorii. Zatímco na jedné straně se dá předpokládat, že objem prací je v nich (díky absenci druhého dospělého, obvykle muže) nižší, a proto se bude jejich výkon snáze zvládat, na druhé straně zde může docházet k přetížení nároky vyplývajícími ze zvládnutí práce doma i mimo domov [srov. Spitze, Loscocco 2000]. Od úplných rodin se tyto rodiny liší mimo jiné i tím, že zde chybí reálná možnost vyjednávat o rozložení domácích prací mezi partnery.

Co se týče respondentů, kteří žijí se svým partnerem/kou ve společné domácnosti, ukázalo se, že matky dětí mladších 18 let tráví domácími pracemi denně v průměru minimálně o 2,5 h více (tj. 4,2 h) než otcové (1,7 h). Údaje o čase, který muži a ženy tráví domácími pracemi, je však vychýlen tím, že v souboru jsou zahrnuti i ekonomicky neaktivní respondenti a zvláště pak ženy na mateřské/rodičovské „dovolené“, které celodenně pečují o dítě a zpravidla vykonávají i většinu domácích prací. V případě ekonomicky aktivních matek a otců, kteří žijí se svým partnerem/kou ve společné domácnosti, je tedy rozdíl v době strávené domácími pracemi o něco nižší, stále je ovšem poměrně výrazný (1,7 h/denně, viz tabulka 3). Ekonomická aktivita tedy ženy v žádném případě nevyjímá z jejich zodpovědnosti za domácí práce, byť je objem času, který tráví domácími pracemi nižší než u ekonomicky neaktivních žen a žen na rodičovské „dovolené“. Největší disproporce v participaci mužů a žen na domácích pracích jsou patrné v případě pracujícího muže a ženy na mateřské/rodičovské „dovolené“, kdy rozdíl činil přes 4,5 hodiny denně.

Tabulka 3. Průměrný počet hodin, který stráví muži a ženy domácími pracemi (v h/den)

	muži	ženy
ekonomicky neaktivní (student, nepracující důchodce, nezaměstnaný)	3,8	5,7
na rodičovské dovolené nebo v domácnosti*	x	6,1
ekonomicky aktivní (pracující)	1,6	3,3

*) Počet mužů na rodičovské „dovolené“ N=8.

Poznámka: Pouze respondenti a respondenty, kteří žijí ve společné domácnosti se svým partnerem/kou.

Zdroj: Rodiče 2005.

V monoparentálních rodinách je situace mírně odlišná. Ve srovnání s lidmi žijícími v úplných rodinách tráví pracující muži domácími pracemi více času (2,53 h/den), ženy naopak méně času (2,96 h/den). Rozdíl mezi muži a ženami je v tomto případě pouze 0,46 h/den (místo 1,7 h/den u part-

³⁶ V tom se lišíme od stati J. Bierzové [2006], která pracuje se stejným datovým souborem [Rodiče 2005], ovšem nediferencuje mezi respondenty žijícími ve společné domácnosti se svým/ou partnerem/kou a tzv. monoparentálními rodinami.

2. Participace mužů na domácích pracích a péči o děti na základě kvantitativních výzkumů

nerů žijících ve společné domácnosti). Muži, kteří žijí bez partnerky, jsou patrně nuceni postarat se o domácí práce z velké míry sami. Ženám žijícím bez partnera v souvislosti s absencí jednoho dospělého naopak v domácnosti domácích prací spíše ubude. Zvláště pak u matek-samoživitelek lze předpokládat, že na nich leží veškerá zodpovědnost za ekonomickou situaci rodiny a péči o děti. Na domácí práce jim tak zbývá celkově méně času. Ekonomicky neaktivní ženy, které nežijí se svým partnerem, stráví domácími pracemi zhruba 6 hodin denně, což je téměř stejně jako u ekonomicky neaktivních žen, které žijí se svým partnerem³⁷.

Jaké charakteristiky ovlivňují množství času, který rodiče nezletilých dětí tráví domácími pracemi? Jana Chaloupková [2005] uvádí, že čím více času jedinec tráví ve svém zaměstnání, tím méně se pak věnuje výkonu domácích prací. Toto tvrzení zní sice velmi logicky, v případě pracujících rodičů však úplně neplatí. U otců je korelační koeficient mezi počtem hodin odpracovaných v zaměstnání a počtem hodin, který tráví domácími pracemi, $-0,151$ ³⁸, u matek je však tento korelační koeficient statisticky nevýznamný. Zatímco u pracujících mužů-otců tedy platí, že čím více času tráví v práci, tím méně se angažují v domácích pracích, u žen tento vztah neplatí.

Podle J. Bierzové [2006: 25] je proměnnou, která má zásadní vliv na čas strávený prací v domácnosti, především pohlaví respondenta a dále pak jeho osobní příjem. Příjem je totiž ukazatel, který v sobě do jisté míry odráží i náročnost povolání a postavení v zaměstnání. Čím vyšší je příjem (a s ním potažmo i náročnost povolání a pracovní pozice), tím menší objem času respondent tráví prací v domácnosti (tamtéž). Vztah mezi výší osobního příjmu a počtem hodin strávených domácími pracemi je však výrazně silnější u žen (korelační koeficient $-0,301$ ³⁹) než u mužů (korelační koeficient $-0,190$ ⁴⁰). Zatímco muži se na domácích pracích podílejí obecně málo, ať už jsou jejich příjmy vyšší či nižší, zdá se, že ženy s vyššími příjmy jsou z domácích prací částečně vyvázány, pravděpodobně díky delegaci těchto činností na placené služby nebo případně na další členy rodiny.

Zvláštní pozornost je třeba věnovat i vlivu vzdělání. Prokázalo se, že s rostoucím vzděláním klesá počet hodin, který respondent/ka tráví domácími pracemi⁴¹. Není tedy pravda, že muži s vyšším vzděláním by se více zapojovali do domácích prací než muži s nižším vzděláním.

Z lineární regrese, která byla provedena zvláště pro muže a zvláště pro ženy, vyplynulo, že ve skupině žen se ukázaly i další významné faktory, a to zejména věk nejmladšího dítěte a počet dětí. Čím nižší je věk nejmladšího dítěte a čím více dětí žije v rodině, tím více času žena tráví domácími pracemi. Pro muže se však tato souvislost nepotvrzuje [srovnej např. Chaloupková 2005]. Tento vztah národně ukazují následující grafy 6 a 7.

37 Údaje pro ekonomicky neaktivní muže, kteří nežijí se svou partnerkou ve společné domácnosti, nelze srovnávat z důvodu velmi nízkého počtu jednotek v této kategorii (N=7).

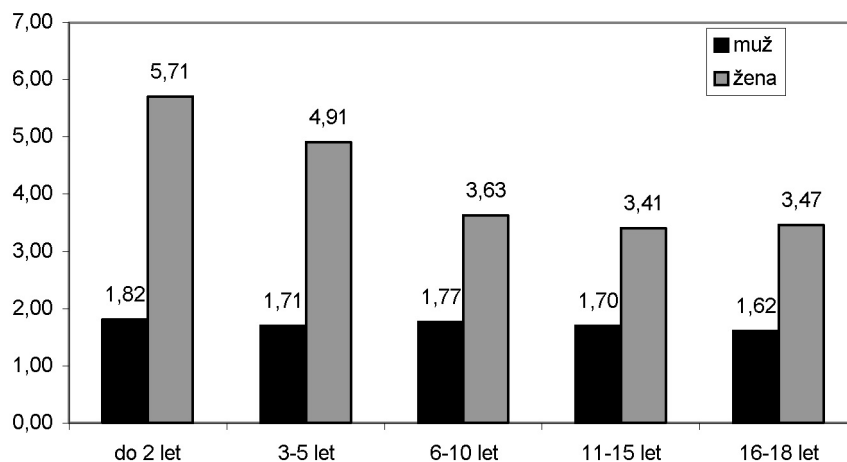
38 Statisticky významné na hladině významnosti 1 %. Zdroj: [Rodiče 2005].

39 Pearsonův korelační koeficient statisticky významný na hladině významnosti 1%. Zdroj: [Rodiče 2005].

40 Pearsonův korelační koeficient statisticky významný na hladině významnosti 1%. Zdroj: [Rodiče 2005].

41 Zdroj: [Rodiče 2005].

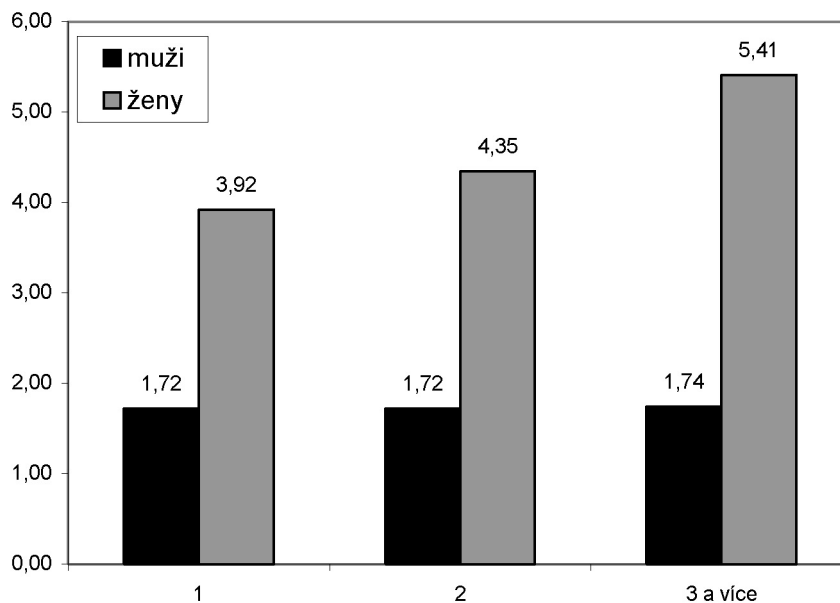
Graf 6. Počet hodin strávených domácími pracemi podle věku nejmladšího dítěte (v h/den)

Poznámka: Pouze respondenti a respondenty, kteří žijí ve společné domácnosti se svým partnerem/kou.

Zdroj: Rodiče 2005.

Graf 7. Počet hodin strávených domácími pracemi podle počtu dětí mladších 18 let v rodině (v h/den)

Poznámka: Pouze respondenti a respondenty, kteří žijí ve společné domácnosti se svým partnerem/kou.

Zdroj: Rodiče 2005.

2.2.2. Rozdělení domácích prací v páru

Z výzkumu [Proměny 2005]⁴², v němž jsme položili respondentům otázku⁴³, jak se se svým partnerem dělí o domácí práce, vyplynulo, že přes 62 % respondentů žije v *tradičním uspořádání*, kde všechny nebo většinu domácích prací vykonávají ženy. Necelá třetina respondentů žije v tzv. *moderním partnerství* (respondent/ka se domnívá, že se s partnerem/kou dělí o domácí práce rovným dílem) a necelých 5 % respondentů/tek žije v partnerství s *reverzním uspořádáním genderových rolí*⁴⁴ (muž vykonává větší podíl domácích prací než žena). Zatímco mladí a bezdětní lidé s vyšším vzděláním a zejména pak ženy-vysokoškolačky žijí spíše v moderních partnerstvích s relativně rovnoměrným rozdělením domácích prací, lidé s dětmi a zejména pak rodiče malých dětí, starší lidé a lidé s nižším vzděláním žijí daleko častěji v tradičně uspořádaném partnerství [podrobněji viz Vohlídalová 2007]. Rozložení jednotlivých typů uspořádání genderových rolí v rodině ukazuje graf 8.

Podrobnější přehled o rozdělení domácích prací v úplných rodinách s nezletilými dětmi lze získat na základě výpovědi respondentů o tom, kolik času tráví oni sami a jejich partneři/ky domácími pracemi (výzkum [Rodiče 2005]). Obdobně jako v případě rozdělení péče o děti můžeme klasifikovat různé typy partnerství podle míry genderové rovnosti v rozdělení péče o domácnost.

V 15,6 % párů je patrné **výrazně nerovnovážné (tradiční) rozdělení domácích prací** mezi partnery. Ženy v těchto partnerstvích tráví minimálně o 5 hodin denně více času domácími pracemi než jejich partneři. Ze všech typů jde o nejméně genderově rovný způsob rozdělení domácích prací. Na základě χ^2 testů a znaménkových schémat⁴⁵ se ukázalo, že je v této skupině patrný zvýšený podíl žen se základním vzděláním a snížený podíl žen-vysokoškoláček, dále sem patří muži a ženy do 35 let věku a rodiny s dětmi do 5 let. Ve zvýšené míře jsou v této skupině zastoupeny také rodiny s třemi a více dětmi. Co se týče pracovních charakteristik, je zde patrný zvýšený podíl žen pracujících méně než 38 hodin týdně, mužů, jejichž příjmy tvoří více než 70 % příjmu domácnosti, a žen, které do rodinného rozpočtu přispívají méně než 20 %.

28,3 % rodin s dětmi vykazuje **neo-tradiční rozdělení domácích prací** (tj. ženy stráví domácími pracemi v průměru o 3–4 h denně více než muži). K této skupině patří zvýšený podíl žen se středněškolským vzděláním bez maturity a rodin se třemi a více dětmi. I v tomto případě je v této kategorii patrný zvýšený podíl mužů, kteří jsou hlavními živiteli rodiny, jejichž příjem představuje více než 70 % rodinného příjmu.

42 Datový soubor [Proměny 2005] zahrnoval 5510 respondentů ve věku 25–54 let. Na rozdíl od souboru [Rodiče 2005] se tedy nevztahoval pouze na rodiče dětí do 18 let věku, ale zahrnoval reprezentativní vzorek populace ČR ve věku 25–54 let. Následující údaje jsou však vyříděny za populaci rodičů s dětmi do 18 let věku žijících v úplných rodinách.

43 Přesné znění otázky a odpovědi: *Jakým způsobem se s partnerem/kou dělíte o domácí práce a povinnosti?* 1) Všechny domácí práce a povinnosti vykonáváte sám/sama. 2) Většinu domácích prací a povinností vykonáváte sám/sama, partner/ka Vám pomáhá jen výjimečně. 3) Většinu domácích prací a povinností vykonává Váš partner/ka, Vy mu/jí pomáháte jen výjimečně. 4) Všechny domácí práce vykonává Váš partner/ka. 5) Domácí práce a povinnosti si s partnerem/kou dělíte rovným dílem. 6) Starost o domácí práce spočívá na jiné osobě. (Tato možnost byla z naší analýzy vyloučena, protože se týkala pouze 2 % dotázaných.)

44 Termín „reverzní uspořádání genderových rolí“, tak jak je používán v této kapitole, se týká reverzního uspořádání pouze určitých aspektů genderových rolí v páru, konkrétně pak role pečovatelské a živitelské.

45 Vytvořeno na základě tabulek adjustovaných reziduí transformovaných na znaménková schémata pro jednotlivé kontingenční tabulky (tj. kategorie „Kolik času věnují partneři domácím pracím?“ v závislosti na vzdělání, věku, počtu dětí a věku nejmladšího dítěte, příjmu respondenta vyjádřeného jako podíl na celkovém příjmu domácnosti a průměrně opracovaných hodinách za týden).

Nejrozšířenější je v současné době uspořádání s **mírnou nerovnováhou rozdělení domácích prací**, kdy žena tráví domácími pracemi o 1–2 h denně více času než muž. K této skupině náleží téměř 40 % všech rodin. Přestože je i v tomto případě v domácích pracích více angažována žena než muž, lze toto rozdělení v porovnání s výše zmiňovanými modely považovat za relativně genderově vyrovnanější. V této skupině je zvýšený podíl rodin s dětmi staršími 6 let a žen nad 36 let. Z hlediska příjmu je v této skupině zvýšený podíl žen, jejichž příjem představuje 45–55 % rodinného příjmu, a mužů, jejichž výdělek tvoří 45–70 % celkových příjmů domácnosti.

Rovné rozdělení domácích prací (tj. moderní partnerství), kdy muž a žena tráví domácími pracemi stejný čas, má cca 10 % rodin. Patří sem zvýšený podíl žen-vysokoškolaček a rodin s dětmi staršími 11 let. Oproti ostatním skupinám je zde naopak snížený podíl rodin s dětmi do dvou let věku, rodin s třemi a více dětmi. V této skupině je patrný zvýšený podíl mužů a žen, jejichž příjmy představují 45–55 % celkových příjmů domácnosti.

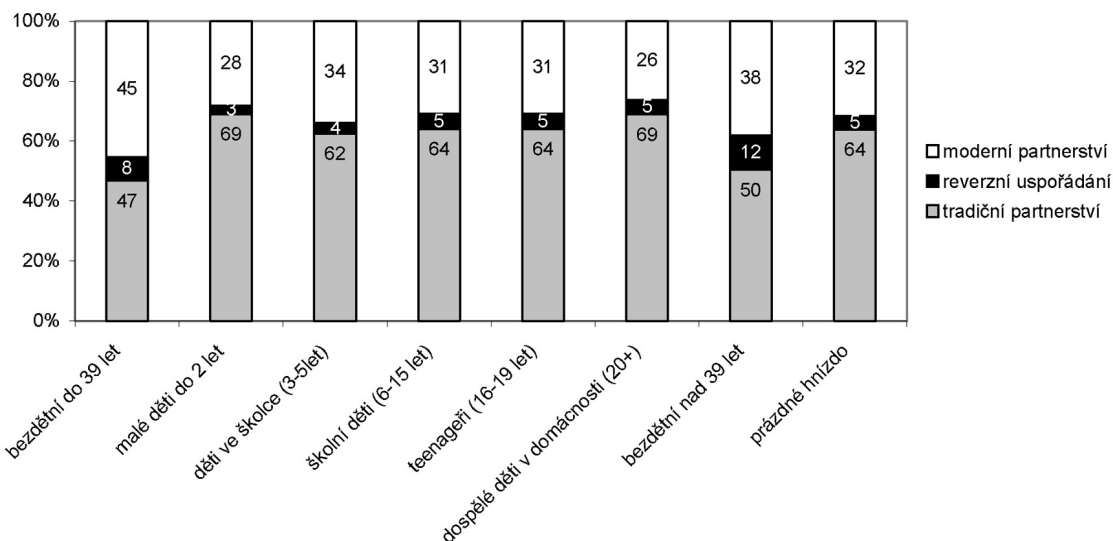
Rodin s **reverzním uspořádáním**, v nichž muž tráví domácími pracemi minimálně o jednu hodinu denně více než žena, je necelých 7 %. Ve zvýšené míře jsou zde zastoupeny pracovně vytížené ženy, které tráví v zaměstnání v průměru více než 51 hodin týdně, a dále také páry, v nichž je ekonomicky aktivní pouze žena. Ve zvýšené míře jsou v této skupině zastoupeny ženy, jejichž příjmy tvoří více než 55 % příjmu domácnosti, a muži, jejichž příjmy představují maximálně 45 % rodinného příjmu. Jde tedy patrně o rodiny s „prohozenými“ genderovými rolmi, v nichž žena představuje hlavního živitele, resp. živitelku rodiny.

Jak už tedy naznačily výsledky předešlé analýzy, způsob rozdělení domácích prací v páru velmi výrazně souvisí s fázemi rodinného cyklu. Před narozením dětí je rozdělení domácích prací často rovnoměrné. Narozením prvního dítěte se však relativně rovná dělba domácích prací mezi partnery začíná měnit ve výrazný neprospěch ženy-matky [srov. Křížková 1999; Hašková 2003]. Jak však dítě či děti rostou, jsou postupně zapojovány do výkonu domácích prací, a tak mírně klesá participace ženy, zatímco muž se na nich podílí i nadále ve stejně nízké míře. Změna nastává až ve fázi opuštěného hnízda, kdy se muž začíná věnovat domácím pracím více než doposud, zatímco u ženy objem vykonávaných prací zůstává na stejné úrovni jako v předchozí fázi [Hašková 2003].

Tuto závislost poměrně přesně ilustruje následující graf 8, který popisuje proměnu dělby domácích prací mezi partnery v závislosti na rodinném cyklu. Zatímco v rámci bezdětných párů do 39 let věku je ve 45 % případů relativně rovnoměrné rozdělení domácích prací, v případě rodin s dětmi se tento podíl pohybuje pouze kolem 28–34 %.

V předchozích částech jsme se zaměřili na to, jakým způsobem se v úplných rodinách s dětmi (ne)dělí mezi mužem a ženou domácí práce a péče o děti. Doposud jsme se však těmito tématům věnovali relativně izolovaně. V závěrečné části jsme se proto pokusili o shrnutí, do něhož jsme zahrnu-li jak rozdělení péče o děti, tak i rozdělení domácích prací (viz tabulka 4).

Graf 8. Rozložení děly domácností v rodinách podle životního cyklu (v %)

Poznámka: Pouze respondenti a respondentky, kteří žijí ve společné domácnosti se svým partnerem/kou.

Zdroj: Proměny 2005.

Pokud tedy vezmeme v úvahu uspořádání péče o děti i zodpovědnosti za domácí práce, zjistíme, že u 72 % rodin je „jednoznačné“ uspořádání zodpovědnosti partnerů za péči o děti i o domácnost, tedy že rozdělení zodpovědnosti za péči o děti odpovídá rozdělení zodpovědnosti za péči o domácnost. Pouze v 28 % případů je rozdělení domácích prací a péče o děti „smíšené“, tj. rozdělení domácích prací a rozdělení péče o děti se v dané rodině liší.

Co se týče „jednoznačného“ rozdělení péče o děti a o domácnost, přes 63 % všech párů žije v současné době v **tradičním partnerství**, v němž žena tráví minimálně o jednu hodinu denně více než muž domácími pracemi i péčí o děti. V této skupině je patrný zvýšený podíl rodičů dětí do dvou let věku, mužů a žen do 35 let věku. Tyto rodiny bývají často tvořeny páry, v nichž je patrná výrazná příjmová nerovnováha mezi partnery. Ve zvýšené míře jsou v této skupině zastoupeni muži, jejichž příjmy tvoří více než 70 % celkových rodinných příjmů, a ženy, jejichž výdělky představují maximálně 20 % příjmů domácnosti. Relativně často zde bývají zastoupeny rodiny, v nichž je žena na mateřské/rodičovské „dovolené“ a muž pracuje.

4,8 % rodin s dětmi vykazuje **rovné rozdělení** domácích prací i péče o děti, přičemž v této skupině je patrný zvýšený podíl rodin s vyrovnanými příjmovými rozdíly mezi partnery. Ve zvýšené míře jsou zde zastoupeni muži a ženy, jejichž příjmy představují 45–55 % příjmů domácnosti.

3,7 % párů má **reverzní uspořádání** rolí, což znamená, že muž tráví více času než žena péčí o děti i o domácnost. Ukázalo se přitom, že v této skupině jsou nadreprezentovány ženy, jejichž příjmy tvoří více než 55 % příjmů domácnosti, a muži, jejichž výdělky představují maximálně 45 % rodinných příjmů.

V rámci „smíšeného“ rozdělení péče o děti a domácnost je nejčastěji zastoupen model, v němž žena tráví více času než muž domácími pracemi, mezi partnery však panuje rovné rozdělení péče o děti. V tomto typu uspořádání žije přes 18 % všech rodičů a ve zvýšené míře jsou zde zastoupeni rodiče starších dětí nad 11 let, muži nad 46 let a ženy ve věku nad 36 let. Dále je zde patrný snížený podíl rodičů dětí do dvou let věku. Obdobně jako ve skupině rodičů s „rovným“ rozdělením domácích prací a péče, je i v této skupině patrný zvýšený podíl rodin, v nichž jsou relativně vyrovnané příjmy muže a ženy (příjmy mužů i žen představují 45–55 % rodinných příjmů).

Další, ovšem méně početnou kategorií v rámci „smíšeného“ rozdělení jsou pak páry, v nichž sice existuje rovné rozdělení domácích prací, v nichž však žena tráví více času než muž péčí o děti. Do této skupiny patří 4,6 % párů a je zde snížený podíl rodičů dětí do dvou let.

Poslední dvě skupiny v rámci „smíšeného“ rozdělení péče o děti a o domácnost jsou spíše marginální. Ve 2,8 % párů tráví muž více času domácími pracemi než žena, žena však tráví více nebo stejně času jako muž péčí o děti. Poslední a nejméně početnou skupinu pak tvoří otcové a matky, kteří žijí v partnerstvích, v nichž muž tráví péčí o děti více času než žena, domácí práce si však partneri mezi sebou rovnoměrně dělají, případně muž tráví domácími pracemi více času než žena. K této skupině patří pouze 2,3 % dotázaných.

Tabulka 4. Typologie partnerství – rozdělení domácích prací a péče o děti

Typ	Rozdělení péče a domácích prací v páru	%	N
Tradiční rozdělení	žena tráví péčí i domácími pracemi více času než muž	63,5	920
Rovné rozdělení	rovné rozdělení domácích prací i péče o děti	4,8	69
Reverzní uspořádání	muž tráví péčí i domácími pracemi více času než žena	3,7	54
Smíšené rozdělení	žena tráví více času domácími pracemi, rovné rozdělení péče	18,3	265
	rovné rozdělení domácích prací, žena tráví více času péčí	4,6	66
	muž tráví více času domácími pracemi, žena tráví více nebo stejně času jako muž péčí	2,8	41
	muž tráví péčí více času než žena, domácí práce rozdělené rovně, nebo muž vykonává více domácích prací než žena	2,3	34
celkem		100	1449

Poznámka: Pouze úplné rodiny.
Zdroj: Rodiče 2005.

2.3. Závěr

Rozdělení domácích prací a pečovatelské práce je v českých rodinách stále velice tradiční. Ženy vykonávají většinu domácích prací a starají se o děti, přestože ve většině případů pracují. Muži, kteří se zpravidla silně identifikují s rolí hlavního živitele, se ve sféře „reprodukce“⁴⁶ života příliš neangažují (přestože existují i výjimky).

Matky dětí mladších 18 let tráví domácími pracemi denně v průměru minimálně o 2,5 hodin více, péčí o děti pak téměř o 3 hodiny více než otcové. V případě, že se omezíme na pracující otce a matky, věnují ženy v porovnání s muži o 1,7 hodin denně více času domácím pracím a téměř o 1 hodinu denně více péči o děti.

Data ukázala, že způsob rozdělení domácích prací i pečovatelské práce v páru velmi výrazně souvisí s fázemi rodinného cyklu. Před narozením dětí je rozdělení domácích prací často rovnoměrné. Narozením prvního dítěte se však relativně rovná dělba domácích prací mezi partnery začíná měnit ve výrazný neprospěch ženy-matky.

Také rozdělení péče o děti je genderově vyrovnanější v rodinách se staršími dětmi a v rodinách s menším počtem dětí.

Pokud muži pečují o děti, vykonávají s dětmi jiné činnosti než ženy. Zatímco na ženách leží zodpovědnost za zabezpečení každodenní péče o děti a péče o dítě v případě jeho nemoci, muži se podílejí spíše na činnostech spojených s rozvojem dítěte a jeho koníčků, které nejsou bezprostředně svázány se všedním, každodenním životem. Zatímco muži participují spíše na činnostech, které bývají spojeny se staršími, a tedy i samostatnějšími dětmi, na ženách stále zůstává hlavní zodpovědnost za péči o mladší děti.

Co se týče péče mužů o nejmenší děti do jednoho roku věku, ukázalo se, že základní každodenní péče o malé děti je stále ženskou doménou, na níž muži téměř neparticipují. Přesto však můžeme sledovat jisté generační rozdíly a rozdíly mezi muži s různou úrovní vzdělání. Ukázalo se totiž, že mladší muži ve věku do 45 let a muži s vyšším vzděláním (minimálně středoškolským s maturitou) se v těchto činnostech angažují více než muži starší generace a muži s nižším vzděláním. Tato zjištění tedy dávají jistou naději, že péče o malé děti možná přestane být v budoucnosti vnímána jako výhradně ženská záležitost, čemuž by velmi prospělo např. i zavedení otcovských kvót rodičovské „dovolené“.

Zdá se tedy, že musíme dát za pravdu tvrzením, podle kterých jsou současné změny směrem k větší rovnosti mužů a žen spíše v celkovém přístupu a „na papíře“ než ve skutečné změně chování mužů a žen [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 14]. Podle těchto autorů se na klasickém „industriálním“ rozdělení genderových rolí muž-živitel, žena-pečovatelka a hospodyně, za posledních 20 let téměř nic nezměnilo. Muži sice naoko uznávají rovnoprávnost žen, ovšem zůstávají přesvědčeni, že rovnost pohlaví je slučitelná s dosavadním modelem rozdělení práce. Nechtějí akceptovat, že pro ně bude zrovnoprávnění žen znamenat případnou rezignaci na pracovní kariéru, více soutěživosti a rozhodně více práce v domácnosti [tamtéž: 20].

46 Tj. ve sféře „soukromé“, ve sféře péče o děti a o domácnost. Sféra „reprodukce“ představuje opak sféry „produkce“ – tj. práce ve „veřejné“ sféře, v placeném zaměstnání [Beauvoir 1966].

3. Pečující otcové a vzorce genderového uspořádání v rodině⁴⁷

Hana Maříková

Narození prvního dítěte představuje v mnoha rodinách zlomové období. Nejde „jen“ o to, že se mění počet členů rodiny, ale rodinná konstelace se mění i z hlediska alokace placené a neplacené práce⁴⁸ a životní dráhy muže a ženy se začínají výrazně různit. V této fázi rodinného (a životního) cyklu se v rodinách v uplynulých desetiletích konstituoval model, který je možné označit za neo-tradiční [srov. Crittenden 1999],⁴⁹ s hlavním živitelem mužem a jedinou pečovatelkou ženou. Tento model zajišťuje kontinuální průběh pracovní dráhy muže za situace, kdy pracovní dráha ženy je přerušována z důvodu plnění „mateřských povinností“. I když se nedá tvrdit, že péče o malé i větší děti by v naší společnosti byla jen a pouze záležitostí žen-matek, jak dokládají nejen statistická data⁵⁰, ale i analýza v předchozí kapitole, převládajícím modelem chování otců je přesto stále spíše pouze „občasné“ a „dobrovolné“ zapojování se do péče o malé děti. Na druhé straně tím, jak se do nedávné doby relativně standardní biografie mužů-otců a žen-matek stále více individualizují, neo-tradiční model patříci pořád k převládajícímu a v tomto smyslu i konvenčnímu modelu rodinného uspořádání u nás se také začíná více diverzifikovat (viz předchozí kapitolu). Objevují se nová, méně konvenční až zcela nekonvenční uspořádání rolí a činností rodičů v rodinách s malými dětmi, která vznikají z různých důvodů a příčin, jak dokládají domácí [např. Maříková, Radimská 2003; Nešporová 2005; Šmídová 2007], ale i zahraniční výzkumy a studie na toto téma [srov. Russell 1987; Hochschild, Machung 1990; Coltrane 1996; Tereškinas, Reingardienė 2005]. Nová uspořádání se ustanovují v různých životních i rodinných situacích a jsou důkazem toho, že konvenční uspořádání

47 U citací v 3. a 4. kapitole si autorka upravila pravidla následujícím způsobem: (...) znamená, že se jedná o výňatek z určitého kontextu, (-) znamená, že věta nebyla dořečena.

48 Jak dokládají kvantitativní analýzy času vynaloženého na výkon domácích prací [Křížková 1999; Hašková 2003; Chaloupková 2005], do té doby relativně shodná participace obou partnerů žijících ve společné domácnosti (bez ohledu na rodinný stav) se začíná u většiny párů různit ve výrazný neprospěch žen-matek.

49 V pozdějším období rodinného cyklu, kdy se žena vrací zpět na trh práce, je pak tento model modifikován do podoby, která bývá označována jako modifikovaný model živitele [srov. Gerson 2002], anebo, jak jej z hlediska možností uplatnění ženy na trhu práce označila M. Čermáková [Čermáková 2000], jako „model pracující ženy-matky bez kariérových ambicí“. Tento model je pak velice úspěšný z hlediska komplementarity rolí muže a ženy v rodině. Rozkládá zodpovědnost za finanční zabezpečení rodiny na dva subjekty – muže a ženu a zachovává přitom ostatní nerovnosti – nerovnosti v dělbě práce jak v domácnosti a rodině, tak ve sféře placené práce.

50 Statistické údaje jsou dokladem toho, že počet otců na rodičovské kolísá, takže se rozhodně nedá hovořit o trendu zvyšující se participace na péči o malé dítě. V rozmezí let 1993 až 2006 se jejich počet pohyboval od cca 700 do 3 300 mužů, kdy nejvyšší hodnoty dosáhl tento údaj v roce 1993 a nejnižší v roce 2004 [viz Trh práce 2006].

nemusí být nejen jediným možným, ale ani jediným nutně vyhovujícím uspořádáním z hlediska potřeb členů rodiny.

Nicméně se dá předpokládat, že vstup mužů do sociálního prostoru, který byl historicky nadefinován jako ženská sféra a který zůstává v naší společnosti konvenčně stále ještě vnímán v prvé řadě jako oblast uplatnění žen⁵¹ a jejich sociálních kompetencí, může být spojen s nejistotou, s nově se vynořivšími problémy, ale i s novými možnostmi a perspektivami, ke které změna konvenčního uspořádání rodinných rolí v dané fázi rodinného cyklu může vést, a to u obou členů manželského páru [Hochschild, Machung 1990; Segal 1994; Coltrane 1996; Šmídová 2004].

Následující analýza se snaží odpovědět na základní otázky, které se v souvislosti s průnikem mužů do domácí sféry vynořují: Jak sami aktéři vnímají tuto změnu? Co znamená v jejich životech? Jak se promítá do genderových vztahů v rodině i širší společnosti?

3.1. Jak to bylo na začátku? Volba anebo nutnost?

Jakým způsobem se v oslovených rodinách muži zhostili pečovatelské role? Jak oni sami a jejich partnerky vnímali a popisovali svou péči a starání se o dítě a jak vnímali toho „druhého“ rodiče? Co daná situace znamenala pro matku a co pro otce?

V některých rodinách začali otcové pečovat o dítě v době, kdy bylo ještě kojeno (zhruba v rozmezí od půl roku do jednoho roku). Právě otázka kojení bývá často diskutována a v hegemonickém diskursu mateřství slouží jako pádný argument, proč má být doma s dítětem matka a proč je „přirozené“, aby o něj pečovala právě ona. V rodinách, kde matky své děti v době návratu na trh práce ještě kojily, nepředstavovalo pro ně kojení žádnou reálnou překážku – ani v tom, aby šly pracovat, ani v tom, aby pokračovaly v kojení.

„Tak já jsem byla doma s tím mladším dítětem, s chlapečkem sedm měsíců. To jsem byla na mateřský. A nastoupila jsem do práce po sedmi měsících a vlastně jsem ještě kojila. Ale měla jsem takovou práci, že jsem mohla si to nějakým způsobem organizovat, že jsem mohla jít domů na kojení, nebo jsem kojila odpoledne nebo večer, takže to šlo.“ (Sandra, 40 let, lékařka, dcera a syn)

„To Vám už musím popsat, jak ten den běžel. Takže nějakým společným úsilím jsme vstali, manželka odvedla dítě do školky, nakojila a odešla teda. Já jsem s nějakým 1 a půl nebo 2 hodinovým zpožděním nachystal S., naložil a MHD jsem za ní jel do zaměstnání, aby měla možnost znovu nakojit. Pak jsem objížděl přilehlé ulice asi 2 hodiny, aby mohla znovu nakojit, pak jsem jel domů, kde S. dostala jednu dávku kašičky, pak už zase manželka přijela, aby mohla zase kojit. Takže mimo jediný dávkový jídel, to všechno bylo kojení.“ (Pavel, 44 let, manager, dcera a syn)

51 Postoje populace k genderovým rolím mužů a žen v rodině (a mimo ni) jsou v porovnání se zeměmi, které neprošly obdobím socialismu, genderově konzervativní [viz Hašková 2003]. I když v postojové rovině podle výsledků výzkumů ISSP (1994 a 2002) slábně přesvědčení, že „není správné, aby byl muž doma s dětmi a žena chodila do práce“, přesto ne-souhlasné odpovědi respondentů stále převažují nad těmi souhlasnými.

Zato tam, kde žena už nekojila a šla pracovat, byla použita argumentace korespondující s hegemonním diskursem mateřství, když zaznělo, že mohla jít pracovat právě proto, že dítě už nebylo kojeno.⁵² Z porovnání situací je zřejmé, že kojení samo o sobě nepředstavuje žádnou reálnou překážku. Překážkou se stává až ve chvíli, kdy je za ni reálně považováno. To potvrzuje, že rozhodující v mnoha případech není „praxe“, ale její ideové (ideologické) zdůvodnění. Nicméně diskurs kojení jako součást hegemonního diskursu mateřství může reálně působit jako inhibitor odchodu žen z rodiny do práce, a tedy i jako jeden z možných inhibitorů otevírání se sféry domova mužům.

Důležitým momentem většiny vyprávění oslovených rodičů bylo, že rodiče chtěli vhodným, jim vyhovujícím způsobem skloubit práci s rodinnými povinnostmi i se svými individuálními tužbami a potřebami (i jimi vnímanými potřebami dítěte/děti). Zvolené řešení se pak odvíjelo od zcela konkrétní situace, jež v životě rodiny nastala. Ve vzorku převažovaly rodiny, kde došlo k reverzi obvyklého rodinného uspořádání, kdy základní schéma jednoho živitele a jedné pečovatelky zůstalo zachováno, dostalo „jen“ jiné než tradiční obsazení. Toto řešení bylo zvoleno v některých případech hned při narození prvního dítěte a zopakováno při narození dalšího dítěte (příp. dalších dětí), jindy naopak k zopakování nedošlo. Někdy se model objevil až u druhého dítěte. Rodiče reagovali na základě zcela konkrétní situace; vycházeli z možností, které jim byly dostupné, stejně tak jako ze svých momentálních představ, kdy zvažovali výhody a nevýhody zvoleného řešení i jeho realizovatelnost.

Případy relativně vyrovnané participace na živitelství a pečovateltví (model sdíleného rodičovství a pracovního uplatnění), které narušují ostrost kontury role živitele a role pečovatelky s tím, že u každého z rodičů dochází k výraznějšímu prolínání obsahů činností spojovaných s výkonem jednotlivé role, byly mezi 20 páry zastoupeny čtyřmi dvojicemi. Tento model je pravděpodobně obtížněji realizovatelný než předchozí, kde genderovanost rolí zůstává zachována a který tak koresponduje více s nároky trhu práce, jehož fungování je postaveno na předpokladu jednoho živitele-jedné pečovatelky [Beck 2004] a představě ideálního pracovníka [viz Williams 1999].⁵³

Podle vyprávěních rodičů, kteří realizovali reverzní model, bylo rozhodnutí, aby otec byl na „rodičovské“ a matka pracovala, vnímáno většinou jako pragmatická záležitost. Okolnosti, za kterých k němu došlo, se sice různily, ale v naprosté většině případů partneři zvažovali ekonomickou situaci rodiny. V případě, kdy žena měla větší příjem než muž nebo lepší perspektivu uplatnění v oblasti placené práce, a tedy i vyhlídku lepšího budoucího finančního ocenění, bylo zvolené řešení vnímáno jako pro rodinu ekonomicky výhodné či výhodnější. Rozhodnutí bylo v daných případech výrazně ovlivněno ekonomickým kalkulem, ale nezanedbatelnou roli v rozhodování sehrály často i další důvody či motivy jako zdravotní důvody, vlastní seberealizační plány (studium, práce a kariéra), tužba muže nabýt jinou než „obvyklou mužskou“ zkušenost (neboli nejen „mít dítě“, ale „být s dítětem“) apod.

52 I když tento moment nebyl v rozhovoru rozveden, jedna z možných interpretací postoje tohoto typu je, že se matka snaží sama o sobě vytvořit představu dostatečně zodpovědné matky zohledňující potřeby dítěte před těmi svými.

53 Náročnost jeho realizovatelnosti je dána skutečností, že vyžaduje určitou konstelaci vnějších, ale i vnitřních (rodinných) podmínek, tj. zejména práci, která umožňuje částečný úvazek, či přesněji ochotu ze strany zaměstnavatele tento požadavek akceptovat; relativně vyrovnané, a zpravidla i vysoké příjmy obou partnerů (vzhledem k výši průměrného příjmu), aby nevznikal důvod pracovat kvůli navýšení příjmu přesčas; časovou flexibilitu obou partnerů; ochotu k flexibilnímu zastupování se v péči o dítě i domácnost.

Přestože ekonomické důvody byly u reverzního modelu často velmi důležité,⁵⁴ nepůsobily zpravidla samy o sobě, izolovaně od dalších. Byla to spíše komplexita důvodů, která se v rozhodování rodičů nakonec uplatnila.

I když v případě participativního modelu, kde partneři vnímali víceméně jako vyrovnaný jak svůj podíl na finančním zabezpečení rodiny, tak i své zapojení v rodině a možnost pracovní seberealizace, vystupoval do popředí především seberealizační nárok ženy neboli právo na seberealizaci mimo oblast rodiny a domácnosti. Pro úplnost je třeba dodat, že i u reverzního modelu byl tento nárok zmiňován relativně často. Práce tak má pro některé z oslovených žen velký a nezastupitelný význam, představuje pro ně důležitou oblast seberealizace a svobody (kde si může dělat „to, co chce“, „to, co ji baví“, a ne „to, co musí“).

I když realizace obou zmíněných modelů, v nichž o dítě pečuje (i) otec, byla postavena na předpokladu partnerské dohody, možnost volby není pro oba partnery vnímána stále ještě jako zcela rovnocenná. Muž má větší manévrovací prostor pro volbu – může, ale nemusí pečovat (být doma s dítětem), zatímco žena musí a teprve pak až „může“, jak reflektoval jeden z participantů výzkumu. Konvenční nastavení uspořádání má svá mnohá „zázemí“ – ve strukturální rovině v podobě nastavení trhu práce, v kultuře v „tradici“ uspořádání genderových rolí v rodině, v diskurzích „přirozenosti“ mateřského chování, v konzervativních diskurzích otcovství, v tlaku blízkého sociálního okolí, v obavě ze znejistění sebe sama v „jiné-nově zakoušené“ životní situaci apod.

3.2. Bariéry v nás i mimo nás aneb jak se reprodukuje nerovnost

Při realizaci nekonvenčního modelu museli být oba partneři schopni vyrovnat se s mnohými omezeními včetně fungování genderových předsudků a stereotypů. Ne vždy to pro ně bylo snadné. V zaměstnání je nechtěl zaměstnavatel na rodičovskou uvolnit; spolupracovníci a spolupracovnice odsuzovali neloajalitu vůči zaměstnavateli, nebo nedokázali pochopit „rezignaci“ na práci a životelství svého kolegy, který se rozhodl být doma s dítětem, neboť v „běžném vědomí“ je takové chování asociováno s rezignací na „mužství“. U žen zase, a byly to většinou spolupracovnice, odsuzovaly rezignaci na „plnění si mateřských povinností“ u tak malého dítěte. Nové řešení nedokázaly mnohdy pochopit ani úřednice na odborech dávek sociální pomoci, kde je navíc povinnost tuto zákonnou možnost znát jako součást výkonu své profese, jak dokládají příběhy některých dvojic z Prahy i jiných měst.

Otcové i matky častěji zmiňovali negativní reakce než jejich opak, a to i v rámci širší rodiny. S pozitivním ohlasem se ale pak setkávali spíše muži než ženy, které byly více sociálně ignorovány. Nicméně příběhy některých žen dokládají, že jejich kolegyně byly schopny nepřímými narážkami konfrontovat mateřství pracujících matek malých dětí s tím „správným“ – pečovatelským mateřstvím, které je spojováno s představou „sebeobětování se“ ženy-matky v zájmu potřeb zejména „tak malého“ dítěte. Některé z participantek výzkumu tak byly nepřímo označeny za „krkavčí matky“ [srov. Janoušková, Sedláček 2005].⁵⁵

54 I v jiných výzkumech se potvrzuje, že výše příjmu ženy v relaci k mužově je výrazným prediktorem zapojení muže do sdílení péče a práce v domácnosti [Hochschild, Machung 1990] a podle švédské studie dokonce i doby, po kterou bude muž na rodičovské „dovolené“ [Haas 1993].

55 T. Arendell [1999] v této souvislosti hovoří o hegemonickém diskurzu mateřství, v němž se staví do kontrastu tzv. intenzivní mateřství a obraz „dobré matky“ vůči alternativním, sociálně nelegitimním (anebo ne dostatečně legitimním)

Na druhé straně i pro jednoho z mužů bylo nesnadné „vyjít“ se svou zkušeností mimo důvěrně známý prostor soukromí a demonstrovat ji vně – ve veřejném prostoru – právě proto, že se obával zpochybnění své maskulinní identity, toho, aby nebyl nařčen z ne-mužství, tj. nebyl označen za „babu“.⁵⁶

„Ona mi třeba zavolala: ‚Přidte s malým s kočárkem k autobusu‘ a já jsem si říkal: ‚To víš, že jó. Ještě kraječku do vlasů a čekat u autobusu. Pusinku, že žena přišla z práce, zástěrku.‘ Tak to mi chvílku trvalo (než jsem na to přistoupil – H.M.).“ (Hynek, 31 let, zaměstnanec soukromé firmy, syn a dcera)

V souvislosti s aktivním otcovstvím se ve výzkumech [např. *Modern Men in Enlarged Europe* 2001–2005] předpokládá zpochybnění mužství těch otců, které se pro něj rozhodnou [Højgaard 1997]. Protože však se tyto výzkumy zaměřují zpravidla výhradně jen na muže-otce, nemohou postihnout skutečnost, že ke zpochybněním genderových identit dochází (a je „testována“ schopnost tomu čelit) i u žen. Závěr, který učinila na základě výzkumu aktivního otcovství v Švédsku L. Haas [1995], že nastavení trhu práce zesiluje genderově stereotypní očekávání mužských a ženských rolí, což znesnadňuje mužům, aby byli aktivnější v péči o děti, je třeba s ohledem na vzájemnou interakci sféry práce a rodiny rozšířit i na ženy. Jak nastavení trhu práce, tak nastavení heterosexuální rodiny, stejně tak jako genderová očekávání, která se k fungování obou těchto oblastí vážou, ztěžují nejen mužům, ale i ženám možnost realizovat takové chování v jejich rámci, které není založeno na genderově stereotypních očekáváních.

Jak bylo uvedeno výše, pozitivního ocenění se dočkali spíše muži než ženy, a to od svých přátel, jim známých a neznámých žen, výjimečně od svých kolegů. U partnerských dvojic bylo ocenění adresováno opět spíše směrem od žen k mužům než naopak. Zatímco muži mohou být pozitivně ohodnoceni za své pečovatelské rodičovství a i oni sami se za to oceňují (viz výroky typu: „Jsem dobřej, co?“ „No, jsem přece úžasnej!“), ženy se zpravidla nedočkají pozitivního ohodnocení za životelství. I ze strany jejich partnerů je tato jejich schopnost často ignorována, vnímána jako samozřejmost. Dochází tak k reprodukci „nestejného ohodnocení stejného“ (chování), k udělování nestejného významu za tentýž typ výkonu v přímé souvislosti s genderem [srov. Lorber 2005].

Nicméně schopnost nekonvenčního a vlastně inovačního řešení, které jak reverzní model, tak model sdílení představují, nezpochybňuje jen do té doby ustálená řešení (ustálené způsoby chování), ale otevírá otázku i po jejich významu a „správnosti“.

„Moji kolegové v práci, to jsou většinou třeba kluci, kterým je padesát. A on (jeden z nich – H.M.) byl prostě zvyklý, že dělá přesčasy. Dělá jich třicet hodin v měsíci. A žena byla doma s dítětem, takže ty děti vlastně neviděl. Ale když jsem se ho potom třeba ptal, jako: ‚Dělal bys to jinak teďka znovu?‘ A on říkal: ‚Dělal bych to jinak, už bych se tak nedřel. Věnoval bych se spíše dětem.‘“ (Hynek, 31 let, zaměstnanec soukromé firmy, syn a dcera)

I když u některých lidí vyvolává uvedená verze inovace odmítavé reakce, u jiných vede k potřebě hodnotit a nově přehodnocovat svou dosavadní životní zkušenost i kolektivně sdílenou sociální

formám mateřství – mateřské praxi a obrazům „nesprávné“ matky, „ne-dostatečně dobré“ matky. Uplatňování ideologie intenzivního mateřství v hegemonickém diskurzu mateřství vede k vytváření diskurzů mateřské deviace, k označování jinak než tradičně pojímaného mateřství za deviaci.

⁵⁶ K tomu dochází především v lokalitách či prostředích, které jsou více (genderově) konzervativní (viz např. některé oblasti Moravy či některá maskulinní pracovní prostředí).

zkušenost. Inovace pak není jen o jiné realizované praxi, ale i o jiném možném významu, který jí může být udílen. V tomto smyslu pečovatelské otcovství a moderní mateřství nezakonzervovávají dosavadní („stará“) hodnocení a významy, a tak vytvářejí prostor pro hlubší kulturní změnu vnímání genderu.

3.3. Kdo co dělal/nedělal a kdo kým byl?

V české společnosti dlouho převládal (a v konzervativně smýšlející části populace stále přetrvává) názor, že muž je neschopný postarat se o malé dítě [Gjuričová 1996]. Tento názor přetrvával dlouho i v samotných odborných kruzích, než začal být vůbec narušován [srov. Matějček 1994].

V adaptační fázi změny se naprosto výjimečně, leč přece, vyskytly pochybnosti ženy o tom, zda muž péči o malé dítě zvládne, resp. jak ji zvládne. Předpoklad nekompetencí či nedostatečných kompetencí otce ze strany matky by mohl být vyhodnocen jako možný projev strážení vstupu do prostoru rodiny ze strany matek (viz „maternal gatekeeping“). Avšak skutečnost, že dvojice tyto pochybnosti zvládla, znamená, že k vyloučení otce ze sféry domácí práce nedošlo. Dá se tvrdit, že partnerky dobrovolně pečujících otců svým konáním nenaplnují nutný předpoklad každého strážení vstupu (gatekeepingu) – a priori ani a posteriori ty „druhé“ systematicky nevylučují z možnosti participovat ve sféře, která je ve společnosti nadefinována a vnímána jako „jejich“ doména. Pokud by to dělaly, jejich protějšky by nejspíš doma s dítětem nezůstali. Tyto ženy naopak prokazují schopnost vnímat jinak svou i partnerovu roli nejen v rodině, ale i ve společnosti, schopnost jinak tyto role utvářet a hrát – nevnímat je jako soubor nutně daných, rigidně nadefinovaných očekávání vytvářejících základ pro jedině možný způsob chování. Tyto ženy jsou pak zpravidla schopny i jinak konstruovat svou identitu, jejímž základem není nutně jen mateřství či šířeji péče o „druhé“ – jejich blízké, ale je jím i práce mimo rodinu. Mnohé z těchto žen pak vnímají práci a rodinu jako naprosto rovnocenné a komplementární součásti svého života, což se odráží v jejich pojetí sebe sama coby pracující matky.

„Pro mne je určitě obojí jako důležitý. Já si třeba nedovedu představit, že bych byla jenom třeba s dětma, protože si myslím jako, že to nějak tak jako úplně člověka taky nenaplní. Ale zase bych nechtěla bejt určitě bez dětí (...).“ (Karolína, 43 let, lékařka, 2 dcery)

Schopnost jiného pohledu na rodinu a schopnost redefinovat svou roli se netýkala jen žen, ale i mužů, kteří vstupují do prostoru domova. I oni si „nějak“, a to „jinak“ v relaci k ustálenému (konvenčnímu, tradičnímu) způsobu definují svou roli v sociálním světě, což se promítá do jejich vidění sebe sama. Někteří muži explicitně vyjádřili, že nejsou orientováni na kariéru, že rodina má pro ně v jejich životech přednost. Jak se pak tito muži, kteří dostali označení „muž orientovaný na rodinu“⁵⁷ [Coltrane 1996; Hochschild 2003]⁵⁸, „zabydlují“ v prostoru domova a co to nejen pro ně znamená?

57 Viz angl. „family man“.

58 Koncept „muže orientovaného na rodinu“ není zcela jednoznačný. Zatímco v tradičním pojetí, jak uvádí A. Hochschild [2003: 132], termín označuje „dobrého“ živatele rodiny, který demonstruje svou lásku k rodině tvrdou prací v zaměstnání, v novějším pojetí, v kontextu současného trhu práce získává termín negativní konotace, neboť označuje muže, kterému se nechce příliš pracovat. Pokud je však „family man“ nahlížen v genderové optice z hlediska jeho fungování v současné (americké) rodině, jak je tomu u S. Coltrana [1996], pak se jedná o koncept, který má spíše kladnou konotaci. Dochází k vyzdvihování kladů a přínosů otcovy participace v rodině na zrovnoprávnění vztahů v jejím rámci.

3.3.1. Otec jako pečovatel

I když ve většině případů byla péče o dítě vnímána muži samými jako zvládnutelná a jimi zvládaná (totéž zpravidla korespondovalo s názorem jejich partnerky), mnozí muži si uvědomovali, že se museli mnohému učit (totéž ale zmiňovaly samy o sobě i některé ženy). Péče o dítě tak nebyla vnímána jako něco daného, vrozeného, i když i argumentace tohoto typu se objevovaly, ale jako něco, co se člověk – muž i žena – musí a může naučit, i když k tomu není primárně socializován/a. Počáteční představy některých mužů o tom, co to znamená pečovat o malé dítě, co vše péče vyžaduje, a hlavně v jakém rozsahu a frekvenci vykonávaných činností, neodpovídaly vždy tomu, co následovalo. Životní zkušenost pak zafungovala jako korektiv jejich představ.

„To si vzpomínám, že jsem si tenkrát říkal, proč to dítě musí jíst pětkrát denně? Vždyť by to stačilo třeba třikrát, ne?“ (Dan, 37 let, zaměstnanec soukromé firmy, 2 dcery)

Situace péče a starání se o dítě pak některé muže zesenzitivnila. Jeden z otců reflektoval, že nevnímá své okolí „technicky“ jako nepečující muži, je schopen určitých prožitků i projevů blízkosti.

„A taky (kolegové – H.M.) neměli v životě ani psa nebo ani rybičku. Mají jen auta nebo takové věci. Auto zaparkuješ do garáže, vyměníš olej nebo tak něco. V tom smyslu je víc problémů s dítětem než s autem, ale taky víc radosti (...).“ (George, 38 let, umělecké povolání, dcera)

Nejeden otec začal projevovat strach o dítě (třeba aby nedošlo k možnému úrazu), projevoval o své dítě starost, snažil se je zabezpečit tak, aby nestrádalo, aby se mu dařilo, aby neonemocnělo, aby mu nebyla zima apod. Starání se o dítě některé muže socializovalo k většímu respektu k druhému člověku, k adekvátnímu reagování na potřeby a požadavky dítěte, které (často) musí mít a mají prioritu před potřebami a požadavky pečovatele. Pobyt otce doma s dítětem nasměroval otce k tomu, že „byl s dítětem“ (nejen ho „měl“), prožíval s dítětem ten jeho život.

Intenzivní starání se o dítě se pak promítlo do vztahu otce k dítěti. Pokud specialisté [Možný 1990; Gjuričová 1996] zmiňují, že mezi otcem a dítětem je zpravidla volnější vazba než mezi matkou a dítětem, pak toto obvyklé schéma koresponduje s tradičním rodinným uspořádáním v rodinách – s distancí otce-živitele a blízkostí matky-pečovatelky. Tam, kde otec o dítě pečuje, dochází ke vztahovým posunům mezi otcem a dítětem. Muž je schopen si vytvořit těsnější vazbu k dítěti a naopak. Velice zřetelně to vystupuje do popředí v rodinách, kde otec pečoval jen o jedno dítě z více (obvykle dvou). To, o které pečoval, vnímal jako sobě bližší. V případě dítěte rodiče registrují, že dítě, o které bylo pečováno i mužem, je pak schopné „jít“ k oběma, resp. tíhne k tomu, s kterým bylo poslední dobu víc.

I když v páru se rodiče často vnímají jako nestejní, resp. rozdílní, ukazuje se, že vnímání svých schopností a vlastností, které se váží k výkonu rodičovství, odvozují spíše na základě reálné praxe než stereotypně na základě genderu. Někdy byl otec označen jako ten trpělivější, starostlivější apod., matka jako přísnější, racionálnější, eruptivnější apod. Jindy byl otec vnímán a sebe sama vnímal jako autoritu, byl tím, kdo děti disciplinuje, případně trestá, i když na druhé straně byl označen za toho trpělivějšího. Tyto skutečnosti dokládají, že při vnímání svých zcela konkrétních vlastností a schopností jsou muži a ženy schopni překonat genderově stereotypní optiku a že odlišnost mezi otcem a matkou v případě heterosexuálního páru může být dána spíše tím, že se jedná o dva neidentické jedince, a nikoli nutně jen tím, že jsou „různého pohlaví“, jak se běžně předpokládá.

3.3.2. Jak praví přísloví: Když dva dělají totéž, není to totéž

Přestože se v mnohých rodinách rodiče shodli na tom, že schopnost pečovat o dítě je pro muže i ženy identická, někde ženy reflektovaly, že otec byl schopen poskytovat dítěti či dětem lepší péči – více se jim věnoval, než jak to do té doby dělaly a než jak by to případně dále dělaly ony. Jejich životní zkušenost, resp. reflexe zvládnutí určité životní situace na jedné straně nabourává přesvědčení o „lepší“ předpokladech a schopnostech matky věnovat se dětem (z tohoto pohledu k sobě oba gendery přibližuje), na straně druhé tím, že žena péči muže hodnotí jako „lepší“ než tu svou, staví muže do vyšší pozice než sebe, udílí maskulinní péči vyšší status než své mateřské (rodičovské) praxi, a vlastně tak reprodukuje genderovou nerovnost [srov. Brandth, Kvande 1998]. S tendencí muže chválit pak souvisí i tendence projevovat muži vděčnost za to, že zůstal doma s dítětem. V některých případech byly muži poskytovány ze strany ženy určité výhody⁵⁹, které žena v identické situaci nemá. A tak i v situaci, kdy otec pečuje o dítě, může mít jako muž určité výhody – „výsady“, pokud:

- o dítě nepečuje celý den – pokud péči po návratu z práce přebírá matka dítěte (a otec „mizí“, „vytrácí se pryč“),
- si dokáže uchránit určitý rozsah volného času pro realizaci svých zájmů a koníčků na rozdíl od své partnerky i na rozdíl od mnohých žen na rodičovské „dovolené“ (viz problematika volného času),
- si udržuje odstup od výkonu domácích prací, dělá jen to nejnnutnější a to, co ho baví, kdy většinu domácích prací pak dodělává žena po své pracovní směně v placeném zaměstnání (viz problematika druhé směny).

Důsledkem udílení výhod či získání výsad (v rámci ekonomiky vděku) pak je to, že se genderové nerovnosti reprodukuje na nové bázi, resp. v novém sociálním kontextu.

Pečující otec ale není nutně oceňován jen v prostředí domova. S oceněním svého pečovatelského se může setkat i mimo jeho rámec. V určitých situacích a kontextech je vnímán jako „hvězda“ (na pískovišti jinými maminkami), jako „sexy“ (známými i neznámými ženami), jako „borec“ (v okruhu svých přátel) a někdy i muži sami sebe hodnotí vysoce (viz věty typu „chlap to dokáže líp“ apod.). Reflexe i sebereflexe pečujícího otce dokládá, že péče o dítě může pro některé muže představovat další možné pole úspěchu,⁶⁰ a to:

- buď alternativu k úspěchu v práci, pokud zde muži nejsou příliš úspěšní, či pokud o úspěch v této oblasti příliš neusilují,
- nebo se dokonce může jednat o rozšíření domény úspěchu i do této oblasti, tj. do oblasti péče o druhé, a sice v případě, že se jedná o muže, kteří mají poměrně vysoký socioprofesionální status, vysoké pracovní ambice a kariérové aspirace, kdy péče o dítě představuje „přestávku k oddychu“, než zase začnou pracovat naplno, než začnou realizovat své další kariérové plány.

59 V této souvislosti hovoří A. Hochschild [Hochschild, Machung 1990] o ekonomice vděku (economy of gratitude). Ta je postavena na principu srovnání, ke kterému ale nedochází v rámci páru. Srovnání se uskutečňuje v rámci genderových skupin, kdy žena-matka poměřuje otcovu angažovanost doma vzhledem k angažovanosti jiných mužů, obdobně jako ve svém případě. Z tohoto srovnání jí pak vychází, že vlastně muž doma dělá „dost“ oproti jiným mužům, zatímco ona „méně“ než jiné ženy. Tím se stávající genderové nerovnosti na úrovni páru legitimizují.

60 Někteří muži dokáží situaci péče o dítě využít ve svůj „prospěch“, k demonstraci svého „soukromého“ úspěchu při návratu zpět do sféry placené práce, pracují-li u zahraničních organizací, které tuto skutečnost oceňují.

Z tohoto pohledu pak péče o dítě může být nahlížena jako součást nového životního stylu určité sociální vrstvy mužů, jako výzva k „dobytí“ nového teritoria, k rozšíření sféry maskulinní působnosti mužů [srov. Brod 1987].

Jak úspěchy, tak výhody ale patří mezi atributy hegemонické maskulinity. Pokud tedy péče o dítě představuje pro některé muže možné pole úspěchu, pokud si i v situaci pečovatelské dokáží uchránit staré či získat nové výhody, pak v tomto kontextu pečovatelské nezeslabuje nutně hegemонickou maskulinitu, naopak ji spíše dokáže novým způsobem posílit.

Pro úplnost je třeba dodat, že některé ženy i někteří muži byli schopni realisticky vyhodnotit situaci „pečovatelské“ otcovství, jak jej v českém prostředí nazývá I. Šmídová [2007]. Byli si vědomi toho, že intenzivnější či lepší péče se realizuje v důsledku toho, že otec doma nedělá všechno to, co obvykle musí dělat a zvládat matka, a proto by neměl být důvod hodnotit otcovu práci výš a jinak než práci matčinu.

„(...) A já jsem zatím zapomněl tu myšlenku, že jsem chtěl říct, že jsem byl v tom rozhlasu, že jsem měl takový pocit určitý výlučnosti. Nebo jako, že jako bych skoro jako bych udělal něco jakoby skvělého. A tam byl ještě jeden otec se mnou. A ten snad byl s dvouma dětma doma a furt jako byl doma. Byl to jako poctivej, žádněj (-) opravdu. A ten už byl, a ten byl asi v třetím rozhlasovém pořadu, a potom byl v televizi a interview pro časopisy. Média si ho podávaly z ruky do ruky jako. A já si říkám, tak jako my tady ze sebe děláme, jako odpovídáme tady, hrajeme si tady na nějaký jako něco. A to jako bylo opravdu tak jako braný, nejenom, že teda my vás zkoumáme, a chceme, aby jakoby se to vyrovnávaly ty role, což já jsem za to. A proto jakoby jsem i s tím souhlasil, že se toho výzkumu jakoby zúčastním. Ale jako ve smyslu, my vás i obdivujeme. Ale proč jako, proč by mě někdo měl obdivovat, že jsem vzal půl toho, co dělají všechny, všechny ženy, který mají děti. To já jako vůbec nechápu.“ (Kamil, 34 let, zaměstnanec zahraniční firmy, syn a dcera)

Z doposud uvedeného se dá vyvodit, že i když v reálném chování pečujících otců nastává změna a i když je tato změna bezesporu důležitá, není důležitá „sama o sobě“. Měla by proto být vyhodnocována v kontextu reflexe tohoto chování, jeho sociálního ocenění. Nejen tendence k uchování svých výsad, nejen možná orientace na úspěch v nové oblasti, ale i vyšší ocenění chování ze strany druhých napomáhá konzervovat jak určitý typ mužské identity, tak i ve svém důsledku vyšší sociální status muže. Genderovou změnu realizovanou tímto způsobem a směrem pak lze vyhodnotit jako „neúplnou“, neboť oproti původnímu předpokladu nutně nevede k jiné než doposud obvyklé konstrukci a vnímání genderové identity muže a nevede ani k dekonstrukci genderové nerovnosti v symbolické rovině.

3.4. Co dodat na závěr?

Z doposud uvedeného je zřejmé, že proces pronikání mužů-pečujících otců do sféry soukromé je procesem ambivalentním z hlediska dopadů na genderovou rovnost. Tyto ambivalence se neprojeví jen v rovině své každodenní realizace, ale i v rovině makrosociální.

Pečující otec nabourává představu o tom, že muž pění o dítě nezvládne, představu mužské „tvrdosti“, „necitlivosti“, „odstupu od druhých“ apod., což je spojeno jak s narušením představy vzdále-

ného otce živitele, tak s narušením představy matky jako jediné vhodné pečovatelky. Zatímco směrem k muži dochází k postupné legitimizaci toho, že muž může o dítě pečovat, hodnocení žen jako pracujících matek malých dětí vyznívá vůči nim zatím méně příznivě. Oba rodiče se setkávají s ohodnocením toho, co kdo z nich dělá anebo nedělá, které se pohybuje na škále od pomyslného mínusu do pomyslného plusu. Zatímco negativní reakce na sebe zažívali v analyzovaných případech rodin jak muži, tak i ženy, muži-pečující otcové se častěji setkávali s kladným oceněním než ženy. To potvrzuje, že silnější je stále tendence nadhodnocovat muže a podhodnocovat ženy za jejich konání, než tendence vnímat je v identických situacích jako sobě rovnocenné.

I jiné domácí [Maříková, Radimská 2003; Nešporová 2005; Šmídová 2007], stejně tak jako zahraniční studie [Tereškinas, Reingardienė 2005] na téma pečujících otců dokládají, že i když na jedné straně péče o dítě zeslabuje mužovu dominanci v rodině, muž je schopen vytvořit si bližší a důvěrnější vztah k dítěti, na straně druhé to nutně nezeslabuje jeho dominanci vůči ženě, pokud on je stále tím, kdo má více svobody a volnosti pro realizaci svých představ a plánů, komu zůstává větší prostor pro volbu. V této souvislosti se hovoří o „child orientated masculinity“ [Reinicke et al. 2005]. Z hlediska genderové rovnosti v rodině se zdají být kruciólní oblasti sféry domácích prací a volného času, kde i pečující otec často má stále více svobody a výhod než jeho partnerka.

Zásadní otázka, která se v souvislosti s genderovou rovností v rodině vynořuje, je, nakolik je možné dosáhnout individuálně rovnosti v rámci páru v jinak sociálně nerovných genderových vztazích? I pokud (zcela výjimečně zatím) dochází k nastolení rovnosti na úrovni dvojice (z hlediska objemu, frekvence, náročnosti apod. všech činností a aktivit, které je možné zahrnout do práce pro rodinu)⁶¹ a i pokud se v rámci páru muž a žena vzájemně shodně oceňují (tj. nikoli primárně podle genderových askripcí, ale podle svých skutečných kvalit a schopností), vzhledem k přetrvávajícímu nerovnému oceňování mimo rodinu se nedá hovořit o významném posunu od nerovnosti k rovnosti. I když každý jednotlivý případ může napomoci nabourávat určité stereotypní představy spojené nejen s otcovstvím, mateřstvím, resp. s tím kterým genderem, k zásadnímu „průlomu“ na úrovni společnosti dochází až v momentě zpochybnění legitimacy určitého typu percepce a reflexe sociální reality. Bude-li tedy prostor rodiny a domácnosti vnímán (a bude-li fungovat) jako další prostor, který muži mohou dobýt, kde mohou získat (nové) výhody, nic zásadního se v eliminaci genderových nerovností v rodině i společnosti nezmění.

Na druhé straně realizace nového možného modelu či modelů organizace individuálně habitualizovaných činností v (heterosexuální) rodině již ze samé své existence narušuje představu „jediné možnosti“ rodinného uspořádání v tomto typu rodiny a funguje tak i jako možné zpochybnění „správnosti“ unifikované možnosti. V tomto smyslu k významnému posunu směrem k rovnosti díky tomuto typu rodiny již dochází.

61 To jest nejen bazální péči, ale i mentální práci spojenou s péčí o druhé a řízením domácnosti, stejně tak jako výkon různorodých domácích prací.

4. Situace v rodinách po návratu pečujícího otce na trh práce

Hana Maříková

„Historie“ rodin se poté, co muž ukončil svůj pobyt na rodičovské, rozrůznily. Ze dvou základních situací, kdy jednou bylo vystřídání se rodičů během rodičovské „dovolené“ anebo nástup muže na rodičovskou „dovolenou“ ihned po ukončení mateřské u ženy a tou druhou souběžný pobyt obou rodičů na rodičovské „dovolené“, resp. pravidelné střídání se v průběhu dne či týdne v péči o dítě během tohoto období, se vyvinuly další. Pokud v rodině nedošlo k narození dalšího dítěte, rodina si v situaci návratu muže na trh práce hledala takové uspořádání mezi prací a rodinou, které by pro ni bylo akceptovatelné. V těch rodinách, kde se po ukončení rodičovské „dovolené“ mužem narodilo další dítě, s ním zůstala doma obvykle žena (viz Dana, Hedvika, Charlotta, Michala, Linda), v jednom případě „nedobrovolně“ (viz níže). Jak se pak dále vyvíjely osudy rodin, jak rodiče zvládali pro ně nové či další životní situace?

4.1. Návrat otce na trh práce

Návrat do práce, resp. na trh práce souvisel s výchozí situací, neboli s tím, jaký model byl rodiči zvolen během období, kdy měli nárok na čerpání rodičovské „dovolené“ a na pobírání rodičovského příspěvku, tedy v době, kdy dítě ještě nenavštěvovalo pravidelně zařízení péče o předškolní děti. Situace mužů se různila podle toho, zda došlo k reverzi, „záměně“ genderových rolí oproti převládajícímu modelu uspořádání (viz kapitolu 2), anebo zda byla uplatněna spíše zástupnost, resp. sídlení rolí, kdy se z hlediska možnosti výkonu jednotlivých aktivit jedná – v porovnání s prvně zmíněným – o model více participativní, neboť umožňuje sdílení rodičovství, stejně tak jako sdílení možnosti pracovat.

Tento právě uvedený model byl však ve vzorku 20 rodin zastoupen pouze čtyřmi případy. Jednalo se o manželské dvojice: Lukáš a Linda (při prvním dítěti), George a Gabriela, Blažej a Božena, Standa a Sylva. Otcové z těchto rodin v určitém období rodičovské pouze omezili, anebo si upravili svou pracovní aktivitu tak, aby se mohli s matkou dítěte prostřídat v péči o ně. Návrat do práce těchto otců pak byl plynulý, neboť pouze rozšířili své pracovní zapojení (z „částečného“ na plný pracovní úvazek).

Většina otců deklarovala ve svých vyprávěních, že měli možnost „mít se kam vrátit“ (jako tomu bylo například u zaměstnanců Dana či Denise), ale někteří muži odešli na rodičovskou v situaci, kdy ukončili pracovní poměr (jako Pavel či Kamil). Vyskytl se i případ, že pracovní poměr byl s mužem ukončen během rodičovské „dovolené“ anebo původní zaměstnavatelská firma zanikla, tudíž návrat „zpět“ nebyl možný.

4.1.1. Různé strategie návratu na trh práce

V případech, kdy muži měli ukončený pracovní poměr u předchozího zaměstnavatele, zvolili různé strategie návratu na trh práce. Například jeden z mužů formálně podnikal, jiný dopředu zvažoval prezentovat svou životní zkušenost (pobyt doma s dítětem na rodičovské) jako pozitivní a přínosnou pro svou práci. Zatímco „maskovací“ strategie podnikání měla mimo jiné odvrátit „podezření“ ze ztráty kvalifikace, měla zakrýt aktérem anticipovanou možnou nevýhodu (analogickou situací návratu žen/y na trh práce po rodičovské), druhá, „otevřená“ strategie prezentace životní zkušenosti měla naopak představovat bonus, výhodu, určité privilegium při návratu otce zpět na trh práce.

Většina mužů ale nevyvíjela žádné speciální strategie. Byli si vědomi toho, že o jejich práci je na trhu zájem, že práce, kterou vykonávají, je v dané lokalitě žádaná, a tak svůj návrat do práce vnímali jako bezproblémový.

„(...) A jak jsem říkal, že takovou práci si vždycky člověk může najít. Tak jsem si takovou podobnou práci našel nadále. Pak jsem to za krátkou dobu změnil. S prací není nikdy problém, nikdy jsme s prací problémy neměli, takže (-).“ (Václav, 35 let, na rodičovské a zkráceném úvazku jako zaměstnanec, 2 dcery)

Percepce bezproblémovosti návratu na trh práce byla ve vyprávění aktérů spojována nejen s odpovídající, jim vyhovující nabídkou pracovních míst v dané lokalitě, ale i s percepcí dynamiky rozvoje oboru práce v dané profesi či povolání. Pokud dynamika oboru byla vnímána jako nízká, byl i návrat zpět do práce označen muži jako bezproblémový, nestresující, nenáročný. Tato optika byla uplatněna i v případě, že obor byl sice vnímán jako relativně rychle se rozvíjející, ale vzhledem k situaci ve firmě, která nebyla schopna udržet tempo rozvoje v daném oboru, absence muže v práci během rodičovské ho podle jeho vlastního vyjádření v dané firmě nijak neohrozila. V této situaci byl pak návrat otce zpět do práce jím vnímán nejen jako možný, ale i jako žádoucí (z hlediska potřeb firmy) a výhodný (pro daného muže).

„Jako nebojím se, že bych nesehnal práci, ale vzhledem k tomu, že tím, že dělám v takovýchle firmě, tak to, co jsem znal, myslím si opravdu velmi dobře, a co jsem dělal dobře, tak dneska už je úplně někde jinde a ten vlak ujel. Ujel mně i tý firmě. To si uvědomuju. (...) A ta firma to nechytla. Takže to ujelo. Jak pro mne, tak pro ně (...).“ (Luděk 38 let, zaměstnanec soukromé firmy, 2 dcery)

Mezi otci na rodičovské byli někteří, kteří původně chtěli pobyt na rodičovské využít k dostudování vysoké školy. Strategie „zvýšení své kvalifikace během rodičovské“ se sice všem nezdařila, ale dané muže to nijak při jejich návratu na trh práce nepoškodilo. Našli si práci, která je buď uspokojovala seberealizačně, nebo práci, která byla finančně ohodnocena podle jejich představy, v ideálním případě, jak tomu bylo u Hynka, se jednalo o kombinaci obojího.

„Tak musím zajistit rodinu, to je to, proč chodím do práce. Mě samozřejmě baví ta práce, což je ideální, když člověk dělá práci, která ho baví. A když s tím uživí rodinu, tak je to úplně ideální. Když bych měl příjmy odjinud, tak bych do té práce nechodil.“ (Hynek, 31 let, zaměstnanec soukromé firmy, syn a dcera)

4.1.2. Návrat do práce jako „problém“ a problémy spojené s návratem do práce

Ve vyprávěních několika otců, případně i celé dvojice, byl návrat otce zpět na trh práce vnímán a označen za „problém“ a otcové se při návratu zpět do práce mohli setkat s některými problémy – resp. překážkami.

V momentě, kdy se Bruno (39 let, svobodné povolání, dcera a syn) chtěl vrátit zpět do práce ke svému původnímu zaměstnavateli (ještě před vypršením nároku na rodičovskou), zaměstnavatel s ním rozvázal pracovní poměr. I když se ve své podstatě jednalo o nezákonnou praktiku, bylo jí nakonec dosaženo legální cestou – dohodou se zaměstnavatelem. Pokud by k ní nedošlo, zaměstnavatel by s velkou pravděpodobností použil jiného než legálního postupu k dosažení svého cíle.

Bruno: „A byl jsem domluvenej, že se vrátím po těch dvou letech, že se vrátím. No a po dvou letech, když jsem se chtěl vrátit, tak mi pan šéf řekl – v podstatě velmi otevřeně, že o mně nemá zájem. Že teda by mne jako formálně přijal na nějakou přechodnou dobu do nějakýho jinýho místa (-).“

Beata: „A odůvodnil to tím, že jsi šel na tu mateřskou dovolenou.“

Už to, že muž odchází „na mateřskou“ (jak to označila Beata), může navodit situaci „nedůvěry“, „podezření“ z toho, že daný muž není dostatečně identifikovaný se svou prací, že není dostatečně loajální k zaměstnavateli (viz výše i případ Hynka) apod. Postoje tohoto typu jsou vytvářeny v intenci tradiční genderové optiky a odkazují k obvyklému schématu genderovanosti rodičovských rolí, na kterém je fungování trhu práce založeno [srov. Williams 1999]. Pokud muž-otec odchází na rodičovskou, přestává být oním „ideálním pracovníkem“ ztělesňujícím pracovní sílu nezatíženou rodinnými povinnostmi. Podle této ideální představy jsou totiž mnohdy vytvářeny rozdílné nároky na fungování mužů a žen ve světě placené práce. Zatímco u mužů se předpokládá, že se i v situaci, kdy mají rodinu, budou chovat tak, jako by ji neměli – což reálně znamená, že budou z hlediska potřeb zaměstnavatele dostatečně časově i prostorově flexibilní a v tomto smyslu pak i dostatečně spolehlivou pracovní silou, nároky na ženy bývají v tomto ohledu obvykle jiné. U nich se „nespolehlivost“ v důsledku plnění si rodičovství anticipuje a podle toho je s nimi na českém trhu práce zacházeno bez ohledu na individuální jednání a podaný výkon [srov. např. Křížková, Václavíková-Helšusová 2002; Maříková 2004].

„(...) Jinak, jaký problémy nám to přineslo, nebo co já dneska pocituju jako teda velkej problém? Myslím, že to manželovi uškodilo profesně a pracovně. Že vlastně už se nevrátil do toho původního pracoviště. Že má stejný problémy, jako má žena při návratu z mateřské. Já jsem měla to štěstí, že jak už jsem byla stará, vrátila jsem se na své místo do své firmy. On teda, opravdu jemu se stalo to, co se stává mladejm ženskejm po mateřský (-).“ (Beata, 46 let, pracovnice v médiích, dcera a syn)

Beata vnímá znevýhodnění, „poškození“ svého manžela v důsledku péče, neboť se nemohl vrátit na původní místo. Jeho situaci přirovnává k situaci matek navracejících se zpět na trh práce. Položením důrazu na věk „mladé“ ve spojení s genderem „ženy“ ale Beata naznačuje, že situaci svého muže s bohatými pracovními zkušenostmi a vysokou kvalifikací vnímá jako nespravedlivější ve srovnání s nimi.

Jinou optiku v souvislosti s návratem svého muže po dvojnásobné rodičovské na trh práce pak uplatnila Tereza (35 let, pracovnice v médiích, 2 dcery). Ta naopak zcela explicitně hovoří o rovno-

právnosti, když muži jsou při nástupu do práce kladena omezení co do významu jejich dopadu analogická těm, která jsou mnohdy uplatňována na ženu.

Tereza: „Ale když přestupoval na tohle zaměstnání, tak musel slíbit, že už s dalším dítětem na mateřský nebude.“

Tadeáš: „Že potřetí neotěhotním.“

Tereza: „V podstatě je to ekvivalent toho, jako kdyby nastupovala máma od dvou malých dětí a oni ji přinutili slíbit, že už nebude mít třetí dítě. Což je na druhou stranu hezká rovnoprávnost.“

Návrat na trh práce byl konstruován jako problém tam, kde muž-otec (případně i jeho manželka) vnímal finanční ocenění své práce jako nedostatečné, jako jemu nevyhovující, jak tomu bylo v případě Bruna, Pavla či Oldřicha.

„Já jsem šel hodně platově dolů, protože vlastně místo, co jsem měl, tak bylo teda náročnější časově, ale zase bylo líp placený, teď mám místo, který je placený hůř, ale je tam poměrně lepší pracovní doba, kterou mám volnou. Pracuji samostatně, takže si určuji, kdy jak potřebuju co dělat, a je to trochu jako výměna. A ono taky je to ovlivněný tou dobou, že ty tři roky jsou znát (...).“ (Bruno, 39 let, svobodné povolání, dcera a syn)

I když důraz muže na finanční ocenění práce nemusí být nutně interpretován jako projev tradiční maskulinity [srov. Connell 1995; Hearn 2002 aj.], opakování tohoto motivu ve vyprávění Bruna přes slovní distanci od velkých profesních ambicí a děláním kariéry naznačuje, že finanční ocenění práce má v jeho životě svou důležitost a význam, který není zcela jednoduše vykompenzovatelný časovou flexibilitou práce, možností si ji svobodně organizovat apod. Protože důraz na finanční ocenění je v kontextu jiných atributů práce nejvyšší, Bruno v tomto ohledu nepřekračuje tradiční konstrukci maskulinity.

Důraz na finanční ocenění práce u některých mužů je ale také možné interpretovat tak, že jsou si vědomi toho, že rodičovství je ve společnosti trestáno, penalizováno. Jeden až tři roky nevykonávání práce znamená finanční ztrátu nejen během tohoto období, ale i po nástupu rodiče (otce či matky) do práce, pokud se platové ohodnocení odvíjí od „počtu odpracovaných let“ čili na základě principu seniority.

Muži se tedy při svém návratu zpět do práce mohou setkat s obdobnými problémy jako ženy-matky, a to tehdy, pokud naruší zaměstnavatelem akceptovanou (ale i jím zpětně re/produkovanou) představu ideálního pracovníka, tedy poruší představu muže coby živitele rodiny, kdy do popředí vystoupí pečovatelská role rodiče a s ní spojovaná „nespolehlivost“, „nestabilita“, „neloajalita“ pracovní síly zatížené péčí o druhé.

V lokalitách, které nejsou příliš anonymní (menší města), stejně tak jako v prostředích, kde existuje velká konkurence pracovní síly, může být situace pečovatelské pro rodiče, konkrétně pro pečujícího muže znevýhodňující. Nemožnost návratu rodiče do původního zaměstnání pak v těchto prostředích a situacích zeslabuje možnost získat jiné „vhodné“ – tj. představě daného rodiče-muže odpovídající zaměstnání, zaměstnání, které by zohledňovalo předchozí praxi a nabytou kvalifikaci. Případy poškození pečujících otců při návratu na trh práce zviditelňují penalizaci pečujícího rodiče ve sféře placené práce, kterým ale obvykle bývá žena-matka.

4.2. Konstrukce vztahu rodiny a práce ve vyprávěních rodičů

Důležitým momentem vyprávění těchto dvojic, kde v době provádění rozhovoru (již) pracovali oba rodiče, byla konstrukce vztahu mezi rodinou a prací. Pro mnohé dvojice mělo dítě či děti prioritu (Lada a Luděk, Olina a Oldřich, Karel a Karolína, Pavel a Patricie i některé další). To pak určovalo zvolenou strategii kombinace práce a rodiny po ukončení rodičovské „dovolené“ ze strany muže.

4.2.1. Percepce situace, když je doma buď muž nebo žena

Situaci, kdy o děti pečuje otec, vnímaly rodiny, které oproti jiným měly situaci komplikovanou zdravotními problémy ať už dětí, nebo svými osobními (viz dále), rozdílně.

Stáňa od trojčat reflektovala, že „jiný model“ vznikne díky situaci, kdy není v rodině možné dodržet tradiční model, který ona hodnotila pozitivně, neboť podle jejího názoru má „spoustu velkých výhod“. Stáňa srovnávala svou vlastní situaci se „standardní“. Reflektovala na základě své vlastní zkušenosti, že muž(i) se v situaci rodičovské věnuje(i) spíše dětem než domácnosti, a tak na ženu po příchodu domů „zbývá“ spousta práce k doděláním. Tuto situaci vnímala jako vysoce náročnou a zátěžovou pro ženu (sebe) a srovnávala ji se situací opačnou, kdy je doma s dítětem žena.

„(...) Aniž bych se chtěla teda manžela dotknout, doma je větší pořádek (když je doma manželka – H.M.). Jako myslím si, že těch povinností jako, když přijde domů (muž – H.M.) je míň ohledně toho zabezpečení fungování domácnosti, než má ta žena jako celkově.“ (Stáňa, 41 let, zaměstnankyně soukromé firmy, trojčata)

I z jiných vyprávění (viz kapitulu 3) bylo zřejmé, že muži se v situaci, kdy jsou doma s dítětem, soustřeďují v první řadě na péči o dítě a na domácnost jim již „nezbývá“ (tolik) čas(u).

Rovněž Julie a Jan dospěli k závěru, že když je doma s dítětem žena, udělá během dne více práce a muž se po příchodu z práce domů ani nemusí zapojit do každodenního „kolotoče“ v rodině (neboť se to od něho mnohdy ani neočekává).

„(...) Jo, nechcu nějak generalizovat, ale myslím si, že často to je tak, že ženská se stará o dítě, o domácnost a chlap chodí do práce a přijde a sedne si k televizi.“ (Jan, 38 let, invalidní důchodce, 4 syny)

Julie pak hodnotila situaci, kdy je doma otec, jako spravedlivější, neboť jsou rovnoměrněji rozloženy povinnosti.

„Já si totiž myslím, že když je na mateřské chlap, tak nedejde k tomu, že by chlap dělal většinu věcí, že je to jen spravedlivěji rozděleno.“ (Julie, 36 let, podnikatelka a na rodičovské, 4 synové)

I když vnímání situací u dvojice Stáňa – Stano a Julie – Jan bylo v lecčems obdobné, dvojice dospěly ke shodě, pokud jde o způsob či spíše rozsah zapojení ženy a muže do chodu domácnosti a rodiny během rodičovské, nicméně podrobnější pohled na fungování těchto rodin ukazuje, že se od sebe v tomto bodě odlišovaly. Zatímco u Julie Jan zabezpečoval spolu s péčí o děti mnohé další věci,

Julie sice často řídila chod domácnosti, ale fakticky tak často domácí práce nevykonávala – mimo jiné i proto, že v domácnosti pomáhala babička. Oproti tomu u Stáni byla situace jiná. Péče o děti byla díky jejich zdravotnímu stavu časově tak náročná a pro otce prvořadá, že nestíhal dělat kromě nutných domácích prací ty další. Stáňa pak, obdobně jako třeba Tereza (viz dále), tyto činnosti dodělávala po příchodu z práce. To jinými slovy znamená, že kromě živitelky rodiny zůstala i nadále – přinejmenším částečně – hospodyní. V takto vymezené situaci žena pocituje velkou zátěž z kombinace živitelství a starosti o domácnost. K tomuto pocitu dospěla časem i Julie, když se v důsledku manželova úrazu začala do chodu rodiny a domácnosti zapojovat oproti minulosti více.

Julie: „(...) Jako předtím toho dělal víc. Já myslím, že na mě toho teď padlo víc (...) a třeba teď mám po těch letech pocit, že toho zůstalo na mně příliš hodně a na něm málo. Všechno se točí kolem mě, protože pracovat musím, no musím.“

Jan: „Nemusíš.“

Julie: „No, tak musím. Jinak bychom sklouzli do sociální sítě, což nechcem. A prostě si myslíme, že děcka by měly vidět, že pracovat se má. Ale jsem unavenější (...).“

Nadefinování ženy jako živitelky a přitom stále jako hospodyně se ale neobjevuje jen v situacích pro rodinu zátěžových, ale v obvyklých životních situacích, kdy péče o děti není výrazně ovlivněna žádnými dalšími bezprostředně intervenujícími skutečnostmi komplikujícími zabezpečování chodu rodiny a domácnosti (případ Terezy či Mariany).

V rodinách, kde po ukončení rodičovské u muže došlo k narození dalšího dítěte a kde se rodiče vrátili k obvyklému schématu matky doma a otce v práci (viz kromě specifického případu Julie a Jana i případy Dany a Dana, Milana a Michaly, Charlotty a Kamila, Hedviky a Hynka, Lindy a Lukáše) se objevovaly výpovědi typu „všechno je teď na mně“, „manžel je věčně v práci“, „když není v práci, má jiné aktivity“ apod.

Někde se muž snažil zůstat i nadále zapojený do chodu domácnosti a rodiny jako Milan. Ten sice reflektoval, že toho dělá méně než dříve, nicméně dospěl k závěru, že:

„(...) Jako v zásadě si myslím, že doma pracuju výrazně víc než běžný tatík.“ (Milan, 37 let, zaměstnanec, 2 dcery)

Milan svou současnou aktivitu srovnával s tou minulou a dále se porovnával s jinými muži, nikoli se svou ženou [srov. Hochschild, Machung 1990]. Užitím kategorie „běžný tatík“ pak odkazuje k obvyklému zapojení otců v rodinách, které je stále disproporční – nižší v porovnání s matkami. Milan svým vymezením se vůči „běžným“ otcům dává najevo, že je „jiný“. Z pečujícího otce se obdobně jako třeba Dan proměnil ve víkendového tatínka [srov. Sunderland 2006], který má čas na děti na konci týdne. Nicméně Milan stihá ještě další aktivity kromě práce a rodiny – tak jak tomu bývá i v jiných rodinách, kde se otcové do chodu domácnosti až tolik nezapojují – dále totiž navštěvuje jazykový kurz. K situaci jeho participace v rodině pak Michala dodala:

„(...) Většinou se potkáváme až v noci, anebo když takhle přijde dříve, tak ještě si dělá nějaký svoje věci. Teď dělá němčinu, takže on si dělá úkoly z němčiny. Nebo o víkendech mně pomůže s tím žehlením. Ale vlastně je to, teď je to vcelku náročný (...).“ (Michala, 30 let, rodičovská, 2 dcery)

Odkaz na „pomoc“ manžela při některé z domácích prací a vnímání náročnosti zvládnutí situace z její strany vyjadřuje, že i v případě této dvojice je žena-matka nadefinována jako hospodyně (která musí), muž-otec jako pomocník (který může). Matka tak musí anebo má zvládat běžný chod rodiny a domácnosti, zapojení otce je odvislé od jeho časových možností, případně preferencí. Identifikace ženy s takto nastaveným očekáváním může sice vést k pocitům uspokojení při kladném vyhodnocení zvládnutí situace a při dostatečné seberealizaci v této pozici a roli, může však také směřovat k prožívání situace jako náročné a namáhavé, k pocitům únavy až vyčerpanosti apod., které v dlouhodobějším horizontu mohou vyústit v nespokojenost [srov. Friedan 2002].

Většinou rodičů pak v situaci, kdy otec byl živitelem a matka pečovatelkou, přišlo „normální“, že dělba činností v rodině je nastavena tak, jak zrovna je. Z porovnání situací, kdy je doma muž-otec a kdy je doma žena-matka, se stává zřejmé, že muži-otcové v tomto typu rodiny vykonávají své živitelství za jinak nadefinovaných podmínek i za jinak konstruovaných očekávání, než tomu bylo předtím u ženy (srov. s kapitolou 3).

V daném kontextu se oprávněně vynořuje otázka, proč došlo v rodině ke změně a s dalším dítětem zůstala doma žena? Rodiny zpravidla uváděly, že „pominul důvod“, aby doma byl muž, jako tomu bylo v případě Hynka, který nedostudoval, anebo že nic nebránilo ženě zůstat doma, jako tomu bylo v případě Michaly, která naopak dostudovala. U Dany pak „zmizela“ výhoda, se kterou byl spojen výkon její práce po určité období (a tedy i pobyt jejího muže na rodičovské), a sice možnost relativně brzkého návratu ze zaměstnání při dosažení relativně vysokého výdělku. Jak v situaci, kdy doma zůstává muž, tak v situaci, kdy je doma žena, dvojice zdůvodňují pro druhé „přijatelně“, proč je tomu právě tak. Dochází k racionalizaci zdůvodnění, která slouží k legitimizaci toho kterého typu rozhodnutí i následné organizaci činností v rámci rodinného života.

Příběhy některých těchto rodin jsou dokladem toho, že přestože rodina byla v minulosti schopna realizovat jiné než obvyklé schéma péče o dítě a finančního zabezpečení rodiny, ukazuje se, že v dlouhodobém horizontu žena-matka a muž-otec nedospěli k zásadní redefinici péče a živitelství, neboť vyhodnocení nových, změněných podmínek u nich proběhlo v intenci tradičního schématu.

V těchto případech je zřejmé, že chování realizované v minulosti ovlivňuje současné chování méně silně, než vyhodnocení vlivu současných podmínek pro aktuálně realizované chování jako „výhodných“. Přitom vyhodnocení „výhodnosti“ podmínek pro dané chování se odehrává ve vztahu k představě o rolovém uspořádání za určitých obvyklých podmínek, kdy toto rolové schéma je určující (a v tomto smyslu dominantní). Vše ostatní se odehrává až v relaci k tomuto základnímu schématu.

I když matky, které byly doma s dalším dítětem, nevyhodnocovaly situaci, kdy ony doma dělaly podstatně více než kdysi jejich protějšek, nutně jako nespravedlivou a dané schéma nastavení činností, a tedy i rolí vůbec nebo příliš nezpochybňovaly, artikulované pocity odhalují, že toto nastavení je jimi vnímáno jako „problém“ zatím nebo převážně jen na úrovni individua – v psychologické rovině, méně už v rovině interpersonální, kdy ve vztahové rovině dochází spíše k racionalizaci jak zátěže u ženy, tak nemožnosti zapojení u muže, a kdy zpravidla zcela absentuje reflexe v rovině moci. Neproblematizování nerovného rozdělení péče a práce v situaci žen koresponduje často s diskurzem partnerství, s konstrukcí rodiny jako prostoru pro solidaritu, nezištnost, kde nemá docházet ke směnnému obchodu, kde se naopak každý z partnerů obětuje, byť jinak, pro blaho rodiny. Převládající percepce „normálnosti“ či „přirozenosti“ tohoto nastavení, a tedy neschopnost a nemožnost

proniknutí hlouběji pod „povrch“ určitého stavu, odkazuje k internalizaci androcentrického pohledu na svět, jak o tom pojednává nejen Bourdieu [Bourdieu 2000], ale i třeba Bem [Bem 1993], poukazující zároveň na to, že běžně není snadné „překročit“ dané nastavení percepce a reflexe „normální“ – genderované reality.

4.2.2. Kdo má anebo smí pečovat?

V zásadě byla možná několikera řešení kombinace péče o děti s pracovními povinnostmi, která se objevovala buď izolovaně, anebo v různých kombinacích:

- A. Jeden systematicky více pracuje, druhý se více stará o dítě/děti, případně i domácnost.
- B. Oba se snaží relativně rovnoměrně se zapojovat do péče o dítě (zpravidla mají vymezeny dny, kdy se kdo z nich stará).
- C. Do péče o děti jsou zapojeny další osoby, obvykle babičky (či oba prarodiče), ale i jiní, z hlediska příbuzenského systému „cizí“ lidé (například sousedka plnící roli „adoptivní“ babičky, kamarádky, sousedé mající stejně staré dítě apod.).

Rodiče si vytvářejí různou představu o tom, kdo by měl či směl o dítě pečovat, ev. proč. Někde je soustředěnost na dítě velká a pro rodiče je z nějakého důvodu nepřijatelné, aby do péče o dítě zapojovaly jinou osobu, preferují svou vlastní péči, případně péči v rámci příbuzenství. Pokud ta z nějakého důvodu absentuje, organizují si svůj život tak, aby na dítě měli „dostatek času“ a aby dítě „ne-strádalo“. Dítě je přes veškerou pracovní vytiženost rodičů v centru jejich pozornosti. Rodiče vnímají, že oni jsou tady v prvé řadě pro dítě, a tak mu podřizují, co sami mohou bezprostředně ovlivnit (někdy je to práce, zpravidla se však jedná o jejich „volný“, resp. mimopracovní čas). Pokud je dítě a péče o něj pojímána tímto způsobem, blíží se pozice dítěte v rodině tomu, co francouzský sociolog de Singly označuje metaforicky, že „dítě je králem“ [Singly 1999].

„To my spíš jdeme na svůj vlastní úkor než na její. To v žádném případě ji omezit. Ona si to nezaslouží. (...) Spíš jsme oba dva nešťastní z toho, kdy s ní být nemůžeme. Takže jako, že bysme ji někam odkládali a věnovali se své práci (-). My tu práci děláme, protože musíme pracovat. Jinak to nejde.“ (Olina, 31 let, právnička)

Na rozdíl od Oliny a Oldřicha Gabriela reflektovala, že model, kde oba rodiče praktikují to, co lze označit za sdílené rodičovství, tedy pracují i se víceméně rovnoměrně starají o dítě, potřebuje nutné zázemí v podobě jiné pečující osoby přebírající péči v „krizových“ situacích – v době nemoci či rekonvalescence dítěte apod., případně tehdy, když rodiče chtějí mít čas pro sebe nebo na sebe. Proto také využívali, byť sporadicky, pomoci vzdálené babičky, pravidelněji pak výpomoci jedné starší ženy ze sousedství (jakési „adoptivní“ babičky).

Většinou je pro rodiče akceptovatelná i vyžadovaná „pomoc“ v rámci širší rodiny, spíše než pomoc od „jiných“ z příbuzenského hlediska „cizích“ lidí. V rámci vlastních rodin se pak nejčastěji jedná o zapojování babiček, případně obou prarodičů, nebo i jiného člena širší rodiny – sourozence, tety apod. Rodiče s tímto typem „výpomoci“ počítají, neboť je vnímají jako „normální“, „běžný“, „zavedený“, zvláště jedná-li se o babičky. Míra speciálně jejich zapojení je různá – od občasné výpomoci v urgentních situacích až po víceméně pravidelné každodenní zapojení. Jejich angažovanost při sta-

rání se o dítě či děti kolísá s ohledem na jejich vlastní pracovní vytížení – pokud pracují, jsou méně „dostupné“, než pokud jsou v důchodu –, jejich zdravotní stav, případně s ohledem na jejich mužský protějšek – jeho názor, zdravotní stav apod. – a má tendenci se snižovat se zvyšujícím se věkem dítěte, o které se starají.

Jen zcela výjimečně pak absentovala „výpomoc“ od „vlastních“ v rámci širší rodiny (jako například u Oliny a Oldřicha, Denise a Daniely, Stana a Stáni).

„Oba dva prarodiče, tchýně i moji rodiče jsou 170 km odsud. Takže je naprosto vyloučeno, aby nám mohli operativně přijít pomoc. A paní na hlídání? To je tady taková aféra (-). Svěřit dítě někomu cizímu, to se nám ještě (-). My to nějak zvládnem radši sami!“ (Olina, 31 let, právnička, dcera)

Důvodem absence prarodičů bylo spíše to, že orientační rodiny partnerů žily daleko a pomoc z jejich strany tak byla prostorově nedostupná anebo těžko dostupná, než neochota prarodičů se zapojit do péče o vnoučata.

„(...) Protože to vypadalo, že moje máma ještě pracuje, takže není úplně furt jako volná (-). Tak jsme si myslili: ‚No, tak holt ten můj plat půjde na chůvu!‘ Ale musím říct, že si to neumím představit. Paní na úklid si umím bez jakýchkoliv výčitek představit, ale chůvu už ne. Tak jako, že by nějaká teta tady chodila? Tak to ne!“ (Tereza, 35 let, pracovnice v médiích, 2 dcery)

Někdy existuje v rodinách jakási apriorní nedůvěra vůči cizím lidem, pokud jde o péči o dítě, spojená se skrytým předpokladem „porozumění“ na základě pokrevního příbuzenství (který může, ale také nemusí být nutně naplněn).

Pouze v jednom případě bylo deklarováno zapojení cizí osoby jako přijatelnější než pomoc ze strany prarodičů. Daná manželská dvojice zdůvodnila tento svůj postoj respektem k autonomii starší generace, k právu jejich vlastních rodičů (neboli současných prarodičů) na „vlastní život“. Proto by podle této dvojice do života prarodičů nutně nemusely, anebo dokonce ani neměly intervenovat a být přenášeny povinnosti generace mladší. I když se ve skupině rodin, s nimiž byly provedeny rozhovory, jednalo v tomto případě o výjimku, tento postoj odpovídá tomu, co je nejen v sociologii rodiny označováno za projev autonomie a individualizace [srov. např. Singly 1999; Giddens 2000].

Zapojení jiných, z příbuzenského hlediska „cizích“ lidí se odehrává zpravidla na bázi placené služby, a tedy smluvního vztahu zprostředkovaného penězi. Tento typ kontraktu zakládá důvěru rodičů v to, že služba – v tomto případě péče o dítě – bude fungovat (nefungovala-li by, peněžní kontrakt by byl zrušen). Jak potvrzuje zkušenost Denise a Daniely, tento typ péče o děti může fungovat dokonce i velice ideálním způsobem.

„(...) No, ale my máme takovou pomocnici, že já jsem tady známá. A to už jsme měli před tím, že jsem se nakontaktovala na paní v sousedství, která je v důchodu a která miluje děti, a to je naše babička. Takže já jí platím velice slušnou částku, která pro ni je příjemná, ale pro ni je hlavně příjemný to, že má děti. Jo, a pro mne zase je příjemný, že mají babičku, která jim čte pohádky, a ona je hrozně, úplně fantastická (...).“ (Daniela, 42 let, podnikatelka, dcera a syn)

Nicméně příběhy většiny rodin dokládají, že to jsou zejména babičky, které představují výrazný zdroj pečovatelské práce a v tomto smyslu i „pomoci“ při jejím výkonu v těchto rodinách. Některé rodičovské dvojice, resp. nejčastěji matky, deklarovaly, že bez pomoci babičky či babiček si neumějí představit zvládnutí situace. I když tím není řečeno, že muži-otcové se do péče o dítě v těchto rodinách nezapojují (viz dále), je tím řečeno, že dochází k delegování výkonu činnosti/péče z jedné osoby na druhou, v tomto případě mezigeneračně po ženské linii. Zvládnutí zátěže, kterou případně rodičovská dvojice vnímá jako vyplývající z neslučitelnosti požadavků práce a péče o dítě (viz dále), je tak v některých případech přenášena mimo vlastní rodičovskou jednotku, zpravidla na jinou ženu z blízkého sociálního okolí, kterou většinou sice je, ale nemusí nutně být jen „vlastní“ babička.

Delegace pravomocí z ženy na ženu udržuje představu „ženského pečovatelského“, zatímco dělba péče mezi rodiče narušuje percepce pečovatelského o dítě jako „převážně ženské záležitosti“ a redefiniuje ženu-matku a muže-otce v péči o dítě jako sobě si rovné rodiče. Rodičem pak není někdo a priori jen proto, že měl zkušenost s porodem, a v důsledku toho měl jakési apriorní „přirozené“ dispozice k péči (jak předpokládá „selský rozum“), ale proto, že je schopen si vytvářet k dítěti určitý typ zodpovědného vztahu, kdy zodpovědnost za to, jak se dítěti daří (jak prospívá), tento člověk zabudovává do svého každodenního života jako jeho nedílnou součást. To jinými slovy znamená, že tento člověk ve svém životě koná s ohledem na dítě, což ale na druhé straně neznamená, že se kvůli dítěti musí obětovat [srov. Rudick 1989].

4.2.3. Ne/slučitelnost práce a rodiny

Vnímání situace péče o dítě v kombinaci s prací na plný úvazek jako problémové souvisí u rodičů s jejich pojetím péče a starání se o dítě, konkrétně pak s tím, že rodiče nechtějí nechávat děti příliš dlouho v zařízeních institucionální péče, i tím, že je nechtějí nechávat doma samotné s ohledem na jejich doposud nízký věk. Rodiče se jednak obávají o bezpečnost svých dětí mimo domov (Pavel), jednak děti podle názoru některých rodičů potřebují mít i v rámci domova pocit bezpečí a jistoty (Patricie), což jim dodává přítomnost jiných, a to dospělých, anebo alespoň věkově starších lidí, než jsou děti samy.

„(...) Nám šlo hlavně o to, aby byly aspoň s jedním z nás, s babičkou, anebo abysme měli nějakou au-pair ze začátku, nebo aby prostě byl někdo doma a je to jedno kdo.“ (Patricie, 36 let, zaměstnaná zahraniční firmou, syn a dcera)

Podle jiných rodičů je třeba se dítěti „věnovat“ – zabezpečit mu náplň volného času, což podle nich není možné bez asistence dospělé (anebo věkově „starší“) osoby, když je dítě „ještě malé“.

V rozhovorech se opakovaně objevovala konstrukce nekompatibility plného pracovního nasazení a dostatku času na dítě či děti. Jak pak rodiny řeší tuto situaci kromě možnosti, že zapojují vnější zdroje „pomoci“?

Tam, kde je žena pracovním časově velmi vytížená, což je případ Patricie, Vandy, Karolíny, Lady a některých dalších, kde žena dává, anebo je charakterem své práce „donucena“ dávat časovou přednost práci před rodinou, a kde se muž definuje jako ten, kdo přebírá na starost děti, zohledňuje muž rodinu ve svém pracovním uplatnění. Hledá takové zaměstnání, kde by mohl pracovat na zkrácený

úvazek, jako dříve Karel, či v současnosti Luděk, nebo hledá zaměstnání, kde je možná flexibilita, jako Karel nyní, či naopak je dán pevně pracovní rozvrh od-do, což má v plánu Pavel.

Případ Pavla je dokladem toho, že ne vždy se muži daří nalézt typ zaměstnání, který by odpovídal jeho nadefinování si situace a nárokům, které z této definice vyplývají. A právě konflikt mezi představou (že by měl mít čas na děti) a realitou (že není pánem svého času, protože se časově musí výrazně přizpůsobovat nárokům zaměstnavatele), vede k označení situace jako „problémové“. Pavel v době konání rozhovoru pracoval v soukromém sektoru, kde se podle něho začíná pracovat zhruba hodinu před stanovenou pracovní dobou a končí se déle než po osmi hodinách práce. Proto uvažoval o změně zaměstnání tak, aby pracovní doba byla nejen vymezena od-do, ale hlavně dodržována, což se podle něj realizuje pouze ve „státním“ sektoru.

Zatímco v případě Pavla a Patricie v percepce vztahu práce a rodiny jde o zobecnění jejich vlastní zkušenosti, neboť práce obou rodičů na plný pracovní úvazek přinášela problémy se zajištěním péče o děti, u Ludka a Lady právě proto, že péče o děti podle nich není kompatibilní s prací na plný pracovní úvazek, usiloval Luděk o zkrácený úvazek, který mu byl zaměstnavatelem poskytnut.

„Představa, že ty děti opravdu, kdybych chodil na osm hodin, což je normální pracovní doba, tak stejně pro ně v tý školce a ve škole jsem ve čtyři, v půl pátý. Což mi přijde hrozný teda. A pokud to jde, tak se snažím (-).“ (Luděk, 38 let, zaměstnanec soukromé firmy, 2 dcery)

Konstrukce problémovosti vztahu mezi rodinou a prací vedla k hledání a nalezení takového řešení, které by hrozbu případného potenciálního konfliktu minimalizovalo. Podle výpovědi jednotlivých rodičů je zřejmé, že ten, kdo přebírá zodpovědnost za každodenní chod rodiny, resp. péči o dítě, jí pak podřizuje svůj pracovní režim a nejednou i svou „kariéru“. Pokud jsou jeho očekávání, kterými si vymezuje vztah mezi prací a rodinou, naplněna, pak prožívanou situaci za problémovou neoznačuje.

4.2.4. Péče o děti jako zátěžová situace až zátěžový stav

Vnímání náročnosti kombinace práce a rodiny bylo v rozhovorech dáváno do souvislosti nejen s možností „vnější“ pomoci jakéhokoli druhu, ale také do souvislosti s náročností péče o děti danou jak zdravotním stavem dětí, jak je tomu v příběhu Stáni a Stana, tak zdravotním stavem rodičů, jak tomu bylo u Julie a Jana. Právě příběhy těchto dvou rodin ukazují, že život rodiny se v určitém momentě může začít odvíjet od mnohých, dopředu těžko předvídatelných okolností, se kterými se rodina v průběhu času fakticky „nějak“ vypořádává.

Stáňa a Stano mají trojčata, která se narodila předčasně. Právě s dřívějším příchodem na svět byly spojeny některé problémy provázející jejich psychomotorický, intelektuální, emocionální a sociální vývoj. Počáteční období péče o trojčata, kdy bylo třeba s nimi pravidelně několikrát za den cvičit, navíc bylo nutné je v domě bez výtahu vynášet do vyššího patra, byla velice fyzicky náročná. I když i v případě této rodiny žena měla lukrativnější zaměstnání než muž, byl to podle muže právě zdravotní stav dětí, který sehrál rozhodující roli v tom, že na rodičovské byl po určité době on.

„(...) Takže jako to, že ty naše děcka se narodily tak, jak se narodily, já osobně si dovolím tvrdit, že i kdyby manželka zůstala doma a i kdybychom byli úplně v jiné situaci, co se týče ekonomických

a těchhle těch záležitostí, tak stejně bych musel zůstat doma já, protože jako manželka by s těma dětma absolutně nedokázala cvičit. Jako to bylo fyzicky opravdu tak náročné, jakože já skoro se svými devadesáti kily jsem měl co dělat. Mě prostě ruce bolely. Já jsem měl pocit, že je mám vytahané jak orangutan. Jako manželka by ty děti nezvládla (...).“ (Stano, 41 let, podnikatel, trojčata)

Zdravotní stav dětí byl spatřován jako důvod nejen toho, že otec byl na rodičovské, ale i toho, že dodnes o své dcery pečuje – když ne převážně on, tak přinejmenším stejnou měrou jako matka. V oblasti výkonu placené práce se pak otec podřizuje potřebám rodiny daným nutností péče o děti – v případě návštěvy lékaře, jejich ošetřování po dobu nemoci apod. Umožňuje mu to „flexibilita“ jeho profese, kterou vykonává jako OSVČ, resp. to, že si výkon svého povolání jako dostatečně flexibilního nadefinoval. Vymezení flexibility jeho práce se odvíjelo v relaci k práci jeho ženy. Ta, i když si v průběhu let nakonec pracovní úvazek zkrátila, takže dělá čtyři dny v týdnu, musí svou práci vykonávat na daném místě a ve vymezeném čase v rámci zaměstnavatelské instituce. Na druhé straně „neflexibilita“ výkonu její práce je „vyvážena“ z jejího pohledu i z pohledu partnera finančním oceněním výkonu takto vymezené činnosti, které je vyšší, než je tomu v případě jejího manžela.

Péče o děti je těmito rodiči vnímána jako vysoce náročná po fyzické i psychické stránce, kdy tato náročnost se umocňuje tím, že rodiče nemají v dosahu nikoho, ani prarodiče, kteří by jim mohli občas vypomoci, navíc ti jsou už relativně staří.

„(...) Navíc hlídat jako tři děti to není jako. Nikdo nám je nepohlídá. Že nikdo nám tři děti nevezme. Jako já si myslím, co je velká chyba jako u nás konkrétně a je to asi zase specifikum té naší situace, je to, že se nepamatuju, že bysme za šest roků byli někde spolu jako. Řekla bych tak akorát dvakrát nakupovat v obchodu. Jo, ale skutečně jsme nikde spolu nebyli, my nemáme absolutně třeba my dva jako tak ještě s děckama na procházce občas jako jo. Ale to není o tom, že bysme si nemohli něco říct. My se jenom začneme bavit a ony třeba nesnášejí to, když my se o něčem bavíme. Jako třeba i v autě. Ony v té chvíli začnou ječet a vztekat se a ticho, protože chtějí poslouchat třeba muziku. Nebo i tady, když se bavíme.“ (Stáňa, 42 let, zaměstnankyně soukromé firmy, trojčata)

Vnímání náročnosti péče se v pojetí rodičů posouvá. Zatímco zpočátku se jednalo hlavně či převážně o namáhavou fyzickou zátěž, v současnosti je to spíš zátěž psychická v podobě permanentního soustředění a zacílení pozornosti na děti, kdy rodiče téměř nemají žádný volný prostor pro sebe, ani příliš na sebe, a to ani v noci.

„(...) V jedenáct hodin to mimořádně, když ulehne, tak to začíná jako právě ten volný čas. Jako do té jedné hodiny až druhé, jako když se Anička probudí poprvé. Pak někdy ve čtyři, někdy kolem páté jako se probudí podruhé. A to už většinou jako jeden z nás dole u ní zůstane spát, protože už většinou teda nastupují ty povinnosti po ránu (...). Jako i tahleta situace, kterou teď popisujeme, tak je mnohonásobně lepší, jako než byla třeba ještě před pár lety. Protože to jsme nevstávali dvakrát v noci jenom k Aničce, ale vstávali jsme třeba pětkrát v noci jako. A to bylo (-).“ (Stano, 41 let, podnikatel, trojčata)

V situaci, kdy děti vyžadují permanentní pozornost, pak rodiče vlastně neznají, co to znamená „mít volný čas“.

„(...) Volný čas jako člověk normálně bere tak, že může trochu relaxovat. Já teda musím říct, že jako někdy se dá s dětmi relaxovat, ale je to opravdu v omezené míře (...).“ (Stáňa, 42 let, zaměstnan-
kyně soukromé firmy, trojčata)

Jak v tomto, tak i v následujícím případě se objevuje zdůvodnění, že muži byli k péči o děti okol-
nostmi „přinucení“. V pojetí rodičovské dvojice tedy existuje „pádný“ důvod, kterým je v jednom pří-
padě zdravotní stav dětí, v dalším pak zdravotní stav rodičů, proč právě v jejich rodině pečuje o děti
otec. Tento „pádný důvod“ představuje racionalizační nástroj k legitimizaci chování rodičů před se-
bou samými i druhými lidmi.

Skutečnost, že byl doma s dítětem, Stano nakonec označuje za „normální“, kdy normální vyme-
zuje v relaci k okolnostem, které spolu s partnerkou měli k dispozici (čili „vzhledem k okolnostem“).
Výraz „normální“ tak v jeho pojetí znamená chovat se s ohledem na okolnosti a volit takové řešení,
které umožňuje danou situaci zvládat.

Jan byl nejprve na rodičovské s prvými dvěma syny a nastoupil na ni i při třetím dítěti. Důvo-
dem byl zdravotní stav manželky – zranění páteře, které jí nedovolovalo pečovat o děti v nutném
rozsahu. Zdravotní důvod byl i v této rodině podpořen skutečností, že žena-matka byla schopna vy-
dělat více než otec-muž.

Jan vnímal situaci, že je doma s dětmi, do určité míry jako nedobrovolnou:

„(...) Jak říkám, já mám velký argument s tím, že manželka je po úraze (...). V podstatě já jsem
přinucen okolnostmi, takže já jsem jiný případ, než že bych se cpal na mateřskou dovolenou.“ (Jan,
38 let, invalidní důchodce, 4 synové)

Julie ale nabídla jinou interpretaci situace, proč byl manžel doma. Pro Julii bylo a je důležitější
pracovat než se starat o děti v nejranějším období jejich života. Péče o kojence a batolata jí nic neříká,
neoslovuje ji, prostě ji nebaví. Její postoj k péči o nejmenší děti se nejspíš vymyká obvyklé představě
„pečující“ a „trpělivé“ maminky. Její postoj je tak důkazem toho, že ne každá matka musí prožívat
své mateřství intenzivně a vnímat je jako jedinou možnou sebenaplňující skutečnost. Julie se pak
ani nesnaží před druhými, navíc v případě rozhovoru s cizím člověkem, předstírat seberealizaci bě-
hem rané fáze mateřství. Zdá se tedy, že pro Julii to v prvé řadě nebyly (její) zdravotní důvody, které
vedly k tomu, že doma s dětmi zůstal manžel. U Julie to byla spíš silná potřeba seberealizace pro-
střednictvím práce, která ji dodávala energii zvládat po práci děti, na které se pak těšila.

Během času ale došlo v rodině ke změně. Muž měl těžkou autohavárii, v důsledku čehož byl na-
koniec v invalidním důchodu. Jeho zdravotní stav mu neumožňoval pečovat o děti v takovém rozsah-
u, jak tomu bylo doposud. Bylo tedy nutné hledat jiné řešení. Protože zákonné podmínky již v té
době umožňovaly souběh pobírání rodičovského příspěvku a pracovní aktivity za podmínky, že dítě
nenavštěvuje státem dotované zařízení předškolní péče, matka nakonec byla tou osobou, která při
čtvrtém dítěti byla oficiálně na rodičovské „dovolené“. To ale neznamenalo, že o dítě či děti by se
starala jen ona či převážně jen ona. Rodiče začali uplatňovat princip, že každý dělá to, co právě
může zvládnout podle svého zdravotního stavu. I příběh Julie a Jana obdobně jako příběh předchozí
ukazuje, že lidé si vymezují to, co je a co už není pro ně „ještě zvládnutelné“, vzhledem k podmín-
kám a okolnostem, které mají k dispozici. Dále se ukazuje, že hledají nástroje a prostředky včetně

rolových scénářů, jak případnou novou životní situaci zvládat. V případě Julie a Jana to bylo za pomoci najaté pomocnice, stejně tak jako babičky a čas od času i kamarádek. Ačkoli Julie sebe samu ani dříve nepojímala jako matku, kterou by péče o nejmenší děti vůbec uspokojovala, nová situace ji sice částečně přiměla k jinému chování, kdy se do organizace chodu rodiny a domácnosti zapojovala více než předtím, ale nepřiměla ji k redefinici sebe samé. Její sebereflexe zůstala táž – označovala se stále za ženu, kterou péče o malé děti neuspokojuje a která pracuje právě proto, aby se pak mohla dětem věnovat. Práce jí dodává energii potřebnou ke zvládnání dané situace.

Julie: „Kdybych mohla nastoupit na mateřskou k tříletému dítěti, šla bych hned. Ale novorozenci a batolata (-) (povzdych – H.M.).“

Jan: „S radostí přenechám (-).“

Julie: „Ano, s radostí přenechám jemu. Já si užívám starších kluků, já si to užiju, při stavění lega, při čtení encyklopedií, při muzeu, na horách, cokoliv. Ale u malých dětí skutečně se těším, až vyrostou a budou větší. Takže u malých dětí (-), já na to nemám trpělivost. Ano, je pro mě kariéra důležitější. Nebo když to takhle hnusně řeknu (-).“

Julie je příkladem toho, že pohled člověka na sebe sama může zůstat a zůstává identický, a to i přesto, že se změní okolní podmínky, nastane jiná situace. Její pohled na sebe samu, který není konvenční – ve smyslu obvyklého genderového pohledu na ženu –, jí zřejmě dodává pocit vnitřní integrity. Pro Julii bylo a zůstalo důležitější, že byla a zůstala živitelkou rodiny, než to, že se stala oproti minulosti i víc pečující a starající se osobou. Její příběh zároveň ukazuje, že určité chování vážící se k výkonu role pečovatelky a hospodyně nemusí nutně vést k bezprostřední identifikaci s touto rolí a redefinici sebe sama. Přestože člověk sehrává – vykonává určitou roli, dokáže si od ní udržet odstup, neboť se více soustřeďuje na výkon role jiné, která má pro něj osobně v danou chvíli či časovém období větší důležitost a význam.

Péče o děti v situacích, které se zcela běžně nevyskytují, legitimizuje jiné možné chování rodičů. Existuje-li něco, co může být označeno za „pádny“ důvod, a nemusí to být vždy jen zdravotní stav, získává se tím legitimující nástroj pro genderově nestereotypní obsazení rolí i jejich individuální zvládnání nebo nezvládnání.

4.3. Dělbá domácích prací

Dělbá práce v domácnosti a rutinní vykonávání nebo nevykonávání domácích prací představuje nejen výkon určitých činností, ale odráží i to, jaké představy mají muži a ženy o „svých“ genderových rolích a jaká jsou jejich očekávání vůči roli jejich protějšku (na toto téma viz např. [Greenstein 1996; Hochschild, Machung 1990]). Z konstruktivistického pohledu pak sféra domácnosti a rodiny a do nich situovaných domácích prací, stejně tak jako starosti a péče o dítě představují takové sociální prostory a v nich vznikající situace, při nichž jsou jak vyjednávány, utvářeny a manifestovány genderové identity, tak sehrávány podle různých scénářů sociální role.

Rodiny si různým způsobem konstruovaly svoji skutečnost ohledně toho, co kdo v rodině bude, případně nebude dělat včetně zdůvodnění těchto skutečností. V některých rodinách muž kdysi v minulosti převzal a doposud mu zůstala na starost většina výkonu domácích prací (viz Oldřich či Karel), jinde muž v době rodičovské vykonával jen nejnужnější práce – a to ty, které bezprostředně

souvisely s péčí o dítě (jako třeba Tadeáš či Blažej), v dalších případech byl podíl na výkonu domácích prací v minulosti vyrovnanější oproti současnosti (například u Lindy a Lukáše) a konečně někde vyrovnaný zůstal i nadále (jmenovitě u Gabriely a Georga).

V některých vyprávěních byla dělba práce uvedena zcela konkrétně: bylo vymezeno, kdo co dělá anebo nedělá – výkon domácí práce byl přiřazen buď jednomu, nebo druhému.

„My to máme rozdělený. Takže můj muž vaří a já zase třeba uklízím, peru. Máme zase babičku, která žehlí.“ (Karolína, 43 let, lékařka, 2 dcery)

V některých rodinách se časem vytvořila jakási dělicí linie mezi činnostmi, které vykonával muž a které žena. A tak v některých rodinách pak vařila pouze žena (jako třeba Vanda), jinde vařil převážně muž (jako třeba Karel nebo Sven či Tadeáš). Někde dělala běžný domácí úklid žena (Karolína) a větší týdenní úklid muž (Karel), jinde to bylo naopak (jako v případě dvojice Luďka a Lady anebo Václava a Vandy). Aktéři se ale často distancovali od rozlišování prací na „ženské“ a „mužské“.

„(...) Nemáme opravdu problém s nějakou dělbou práce, protože my to vlastně nerozlišujeme, co je mužská a co je ženská práce (...).“ (Beata, 46 let, pracovnice v médiích, dcera a syn)

Dělba práce v rodinách, kde si dvojice vytvářejí svou vlastní dělicí linii mezi tím, co kdo dělá či nedělá, která je někdy i pohyblivá v čase, navozuje dojem reciprocit a komplementarity. Aktéři v tomto případě často deklarují, že ta jejich dělba se neřídí obvyklým schématem dělicím činností na práce „ženské“ a „mužské“. Co je pak tedy principem této dělby, na základě jakého pravidla, principu či „klíče“ k ní dochází?

4.3.1. Různé principy dělby domácích prací

Podrobnější pohled do jednotlivých rodin ukazuje, že Karel vaří, protože ho to baví a je za to druhými z rodiny oceňován, Bruno žehlí, protože je to „čistá práce“, a Hynek zase žehlil, protože ho to bavilo, zato vařil jen výjimečně.

„Nicméně když vařím, tak já si tam zapnu nějaký film, kterej znám. Zním i ty repliky nazpaměť. Ale dělá mi to dobře. A teď se tam jakoby tak promenuju, vymejším třeba jim recepty, všechno, když je čas. Ale dělá mi to strašně fajn, že jim uvařím, oni to sní a řeknou, hehe, to bylo fakt dobrý. Bylo to prima. To mi dělá pořád dobře, to ještě z toho mám takovej hezkej pocit a zaplat pán Bůh, že mi to vydrželo ještě. Nevím, co se bude dít za pár let, jestli se dostanu do toho stádia, jako říkají ty ženský. Mě už to nebaví vařit a musím to dělat, protože to je povinnost. Zatím to nemám.“ (Karel, 43 let, ředitel organizace, 2 dcery)

„Žehlení třeba jako mám rád. To je taková čistá práce.“ (Bruno, 39 let, pracovník v médiích, dcera a syn)

I v některých dalších rodinách muži dělali obvykle to, co je bavilo anebo co jim až tak nevadilo dělat, za co byli druhými „chváleni“ – oceňováni. V tomto kontextu pak někteří muži nevnímají domácí práce jako nutnou povinnost, ale často spíše jako relaxační činnost a jako zábavu.

Na tomto místě se pro mne vynořuje otázka, zda oba partneři mají stejnou šanci uplatnit pravidlo „dělat to, co mne baví“, „dělat to, při čem já relaxuji“, „dělat to, za co jsem druhými oceňován/a“ apod., anebo zda uplatňování těchto pravidel má tendenci se vychylovat pouze jedním směrem a kterým: kdo je v nadřazené pozici toho, že si může vybírat, a kdo musí danou práci nakonec udělat nebo dodělat, protože to na něho „zбудe“? Neboli kdo se v dané relaci musí podřizovat a jak často?

V reakci na princip dělby podle toho, koho co baví, je možné uvést vnímání domácích prací Lindou:

„Mně by třeba víc vyhovovalo, kdyby mohl Lukáš víc tak pomáhat mně s těma domácima věcmi. Ty mě nebavěj. Zase nejsem ten typ, že bych se v tom vyžívala. Mě třeba baví vařit, zabezpat se jako by zdravejma jídlama, ale je tam každej den ta povinnost. Tak to pak někdy se stává takovou jako rutinou. Je to nuda. Stejně tak jako ten úklid nebo já nevím. Žehlit jako, protože my prádlo třídíme a uklízíme, víš? Takže to kdyby ještě se to vymyslelo nějak jinak, že bych to nemusela většinu dělat já, tak bych byla radši.“ (Linda, 37 let, zaměstnankyně, 2 dcery)

Linda na rozdíl od situace s první dcerou, kdy se s partnerem v péči o dítě i domácnost střídali, zůstala s druhým dítětem doma a s péčí o dítě „přibrála“ i starost o domácnost. Z jejích slov je zřejmé, že domácí práce ji neuspokojují, přesto je vykonává, bere to jako nutnost, i když ideální stav představuje situace větší participace partnera, kterou označuje ve svém vyprávění, tak jako mnohé další ženy (viz např. Karolína), stejně tak jako i někteří muži, za „pomoc“. Definice domácích prací jako „ženské“ práce/záležitosti/povinnosti/starosti apod. je silná a promítá se do sebedefinice jedinců. I když se jedinec definuje jako například osoba, která dělá domácí práce, nemusí být s výkonem této činnosti příliš identifikována. Sebedefinice – například ženy jako hospodyně – tak nutně neznamená sebeidentifikaci – s rolí hospodyně. Příklad Lindy dokládá, že žena si může udržovat určitý odstup od role, od výkonu činnosti, kdy se zároveň snaží přemýšlet o takovém řešení, takovém obsazení role hospodyně, které by jí osobně více vyhovovalo, případně snaží se je i realizovat.

Někde funguje dělba různých činností v rodině více na principu směny a reciprocity, nikoli tolik na principu jednostranné akceptace vs. druhostranné nutnosti. Tak je tomu třeba u Karla a Karolíny, kdy každý z nich dělá to, co ho „více baví“ anebo možná co mu „až tolik nevadí“.

„To už jsem vám říkal, před třemi lety, že pro mne odpadla ta věc učit se s těma dětma. Že to dělá manželka. A to je pro mě úžasná úleva. Já radši vařím a nemusím je učit.“ (Karel, 43 let, ředitel organizace, 2 dcery)

Mezi důležité principy dělby domácích prací v některých rodinách patří i pravidlo, že práci (u)dělá ten, kdo je doma, a tehdy, kdy je nutné práci vykonat (tedy jakýsi princip aktuálnosti a nutnosti pro toho, kdo je právě doma). Aplikace tohoto pravidla odkazuje na to, že dělba činností tak funguje (více) na zástupnosti a flexibilitě.

„Základní pravidlo platí, kdo má čas, ten dělá to, co je potřeba. Nějaké dělení mužské ženské je asi nějak jako zachováno. Ale jenom asi pojmově, protože jinak jako není problém, aby manžel zastoupil mne, nebo já jeho v takových těch běžných činnostech rodiny.“ (Olina, 31 let, právnička, dcera)

V souvislosti s dělbou prací se ukazuje, že nejen možnost „dělat“ nějakou činnost (kdy si vybírájí spíše muži než ženy), ale i možnost „odmítnout“ děláním nějaké činnosti nemusí být zcela genderově neutrální.

Tadeáš: „ (...) Nešlo mi praní, protože praní mě nebaví. To není tvůrčí činnost, to je prostě mechanická záležitost, kterou nenávídím. Ne že bych to neuměl do tý pračky dát, pověsit to, ale mě to nebaví, přiznám.“

Tereza: „To prostě dělat ne. Což je výhoda významná pro chlapa, že může říct, já to prostě dělat nebudu. Maminka na mateřský by asi těžko mohla říct, já prostě nebudu prát.“

Konverzace mezi Tadeášem a Terezou na téma domácích prací odhalila pozadí genderově nastavené dělby práce v rodině. I když muž na rodičovské dělal mnohé činnosti, zaměřil se jednak na činnosti nezbytně nutné (ty další „počkaly“ na partnerku, až přišla z práce domů), jednak činnosti, které ho aspoň trochu bavily, resp. mu moc nevadily. Tereza pak zbylé práce dodělala. Uvědomovala si však „šíře nastavenou“, ale vlastně i jí akceptovanou nerovnost.

Konstrukce domácích prací jako činností, které má vykonávat spíše žena než muž, neboť je to primárně „její úkol“ a „její povinnost“, kdežto pro muže-chlapa výkon domácích prací představuje něco, co dělat může, ale nutně nemusí, je stále silná. Neobjevila se jen v případech této dvojice, ale i některých dalších.

Přestože mnohé dvojice rétoricky ruší rozlišování mezi pracemi ženskými a mužskými, čímž se vytváří prostor pro děláním těchto činností i muži, bývají při dělbě uplatňovány takové principy, které muže upřednostňují, privilegují. Pokud dělba práce funguje podle tohoto základního pravidla, zůstává sférou moci, nikoli však sférou, kde se nutně uplatňuje moc ženy, kam by žena nechtěla muže „pustit“, nebo by mu bránila ve výkonu určitých činností, jak to zobecňují některé koncepce⁶², ale naopak je v tomto případě spíše sférou uplatnění mužské dominance.

Na druhé straně je možné namítnout, že když Tereza chování svého manžela nakonec akceptuje, spolupodílí se tím na jeho „privilegizaci“, neboť je to ona, kdo mu výhodu poskytuje. Dostávám se tak k ústřednímu problému fungování moci, a to nejen v partnerských vztazích. Podle některých koncepcí – zejména marxisticky laděných, ale i například inspirovaných Weberovým pojetím – moc funguje ve své podstatě na „mechanickém“ principu, který je založen na silném jednosměrném působení a slabém odporu a projevuje se tlakem jedněch a útlakem druhých, mocí a privilegizací na straně jedné a bezmocí a znevýhodněním na straně druhé apod., kdy se skrytě předpokládá, že aktéři jednají jako racionální subjekty. Podle Foucaulta [např. 2000] a z něj odvozených pojetí moci je třeba chápat moc jako nehierarchickou, kdy moc není vlastněna jako nějaký zdroj, je neredukovatelná na vlastněné zdroje a není asociovatelná jen se státem jako nejdůležitějším aktérem a reprezentantem moci, resp. jeho institucemi. Ve Foucaultově pojetí je moc spojována se subjektem jako místem, kde se jedinec stává ovládaným, podřízeným, kontrolovaným skrze disciplinární diskurzivní režimy.⁶³

62 Viz problematika gatekeeping.

63 Tyto diskurzivní režimy moci jsou pak neviditelně spojeny se systémy vědění. Foucault klade důraz na symbiotickou relaci mezi mocí (při utváření subjektu) a rezistencí vůči ní (ze strany subjektu), když vytváří koncept diskurzivně utvářeného subjektu. Symbiotický vztah mezi mocí a subjektem je pak odhalitelný jak v individuální podřízenosti se těm „zákonům pravdy“, které konstituují rozmanité diskurzivní režimy, tak v současně probíhajícím označování a iden-

Vrátím-li se zpět k úryvku z rozhovoru, je z něho zřejmé, že Tereza vnímá ženu jako někoho, kdo má méně prostoru chovat se svobodně, kdo nemůže tak jednoduše jako muž odmítnout výkon domácí práce či prací. I když to považuje za nespravedlivé, neboť žena nemá takovou výhodu, jakou má muž, situuje ženu do pozice toho, kdo není aktivní, kdo nevyjednává, kdo se podřizuje a kdo se nakonec smiřuje.

Vyvstává otázka, co by se stalo, kdyby žena byla aktivní a usilovala o změnu? K čemu by v rodině došlo? Byl by muž ochoten vůbec vyjednávat? Pokud ne anebo pokud by vyjednávání nebylo z její strany úspěšné, došlo by k rozpadu vztahu? Anebo by se muž naopak přizpůsobil ženě? Jak by toto své případné přizpůsobení vnímal a interpretoval? Bylo by možné nalézt konsensus? V čem by asi spočíval?

4.3.2. Odlišné standardy domácích prací

Pokud je dělba vyjednána mezi partnery, tedy pokud jsou schopni se dohodnout, což deklarovaly mnohé dvojice, pak dělba práce není vnímána jako problém. Je chápána jako ryze individuální záležitost dané dvojice, jako „jejich věc“.

V pojetí domácích prací u Pavla lze identifikovat „technokratický postoj“. Skutečnost, že domácí práce vykonávají stroje – nikoli člověk –, dovedlo jej i jeho ženu k závěru, že jejich výkon vlastně nepředstavuje žádný problém.

I když pro dvojice není mnohdy problémem to, zda se jedná o „ženskou“ či „mužskou“ práci, neboť toto jednoduché schematické dělení obvykle neakceptují, ani aktivně neaplikují do dělby práce v rámci jejich domácnosti, přesto v některých rodinách vzniká „problém“ ohledně jiného standardu domácích prací, a to právě po linii genderu.

„U manželky je ta hranice toho, kdy vidí, že je uklizeno, poněkud jinak nastavená. Tak to holt zbyde na ni, aby si to do tý lajny dostala, aby to zfinalizovala. Takže já uklidím takovej ten viditelnej binec, vyluxuju, a pak něco dopucnout, vytrít, tak to je na manželce.“ (Pavel, 44 let, manager, dcera a syn)

Může se zdát naprosto samozřejmé, že práci udělá anebo dodělá ten, komu vadí, že není provedena podle jeho/jejích představ – jeho/jejího očekávání. V této souvislosti ale není nepodstatné, že do nastavení těchto standardů se promítá „naše“ představa o tom, co, jak, kdy a s jakou frekvencí apod. má být či musí být uděláno spolu s tím, kdo by to měl u/dělat. Co však utváří tuto naši „individuální“ představu? Co je v jejím pozadí? Proč se identifikuji právě s tímto a ne s jiným možným pojetím „standardu“ atd.? Jaké dopady má „mé“ pojetí – v tomto případě standardu domácích prací – na „můj“ život a jaké jsou dopady „mého“ pojetí pro ty ostatní, s nimiž žiji, s nimiž jsem v prostoru domova v každodenní interakci?

tifikování (se) subjektu jako individua, což představuje momenty procesu utváření (sebe sama) [srov. Foucault 2000; Whitehead 2002: 100–110].

Z Pavlových slov vyplývá, že Patricie poměřuje jeho chování svou optikou, svým standardem, svou „osobní normou“. Ženina představa zde vystupuje jako to, co bývá označováno jako „benchmark“. Nicméně výsledkem není to, že by žena nutila muže dělat něco, co on nechce, když to on nepovažuje za důležité, nýbrž výsledkem je respektování jeho „osobního standardu“ a v konečném důsledku pak to, že žena nakonec danou práci vykoná či dodělá sama.

Je možné tvrdit, že tolerance partnerů se uplatňuje oběma směry, tedy jak v případě akceptace „představy“ či normy, kdy žena toleruje jiný standard muže a muž jiný standard ženy, tak v případě výkonu či nevýkonu činnosti, neboť žena nenutí muže dělat to, co on nevnímá jako nezbytně nutné. Totéž ale platí i opačně, kdy ani muž nenutí ženu dělat danou činnost, anebo jí nezabraňuje ji dělat, a tak je to „jen“ na ní, zda práci udělá/dodělá či nikoli.

I když dvojice vnímá nastavení podílu na výkonu domácích prací jako spravedlivé, resp. neproblematické, je zjevné, že se muž a žena v rámci dvojice nedokázali dohodnout, do jaké míry mají být práce udělány. Otázkou zůstává proč?

V daném kontextu se pak mohou vynořit nejen mnohé „morální“ otázky testující to, co je dvojicí považované za spravedlivé či za „rovné“, ale také otázky techničtějšího rázu, tážající se po tom, kdy, jak často, v jakém rozsahu a proč je nutné danou činnost vykonat či vykonávat. Ale právě tyto otázky by se měly v genderově rovných vztazích stát předmětem vyjednávání a mělo by docházet k nalézání konsensu v odpovědích na ně s tím, že výkon činnosti by neměl systematicky zůstat na jedné jediné osobě. Jakkoli se může zdát, že tato osoba dělá činnost dobrovolně a že je to „její problém“, protože má „nějak“ nastavenou představu – svou normu –, nejedná se jen o „její“ individuální problém, protože na její práci a výkonu její činnosti jsou závislí i druzí lidé, v daném případě malé děti, anebo z ní mohou mít a mívají výhody, jako manžel, a to minimálně v tom smyslu, že tuto činnost nemusí vykonávat tak často nebo s takovou důkladností, v některých rodinách pak dokonce vůbec.

V případě jiné dvojice, Lindy a Lukáše, vadí nedostatečný výkon určité činnosti Lukášovi, který se snaží prosadit tu „svou normu“.

Lukáš: „Já to popíšu, jako podle mýho je problém u nás, Linda už to zmínila, ona nerada dělá domácí práce. A třeba nerada meje nádobí.“

Tazatelka: „A ty je děláš rád?“

Lukáš: „Já třeba luxuju rád. Jako nevadí mi to, ale nádobí, to mě prostě (vulgární výraz – H.M.) u nás.“

Lukáš: „Kolikrát, když jsem byl doma, tak jsem schválně to udělal tak, aby, když Lucka přijde, tak byla myčka vyndaná, a dřez jako čistej, vyndanej. A ona si toho vůbec nevšimne, vždycky když je to obráceně, když je Lucka doma. Tak já, když přijdu, tak je dřez plnej a myčka plná (...). Ale někdo to nádobí musí z myčky vyndat. Já to furt vyndávám. A už teďka to schválně nevyndávám, protože to vždycky zůstane. Zůstane to jako v tý myčce, takže není místo, kam dávat to špinavý nádobí, no a hromadí se v dřezu. (...).“

Zatímco v případě Pavla a Patricie jiné nastavení standardu bylo prezentováno jako neproblematické, v právě uvedeném případě vznikaly a vznikají problémy, přerůstající někdy v konflikt.

Dvojice Beata a Bruno sice nerozlišuje v dělbě prací na „mužské“ a „ženské“, ale to neznamená, že vždy dochází ke shodě na tom, co, kdy, kým a do jakého detailu má být uděláno.

Beata: „(...) Nemáme opravdu problém s nějakou dělbou práce, protože my to vlastně nerozlišujeme, co je mužská a co je ženská práce. Jenom máme problémy v tom, že manžel spoustu ženských prací považuje za zbytečné. Jako není to tak, že by něco nechtěl dělat, jako že to je pod jeho úroveň, ale má trochu jinak nastavenou, mužsky nastavenou tu hladinu toho, co je hygienický a co není hygienický a co je čistý a co není čistý a co je nutný a co není nutný. Ale takže já jsem nikdy neměla, s tímhle jsme, myslím, nikdy neměli problém, že v tom by vznikaly nějaký třenice (...).“

Bruno: „(...) No tak já jsem takovej jako méně ortodoxní spíš jako, že teď řeknu své dojmy. Já mám takový pocit, že ženy spíš mají tak jakoby v hlavě nějakou představu jakoby visícího seznamu toho, co je zapotřebí udělat, aby to jako něco bylo v pořádku. Kdežto muži, bych řekl, že to vnímají spíš jako ad hoc, že jako mají ten seznam, ale spíš řeší tu situaci tak, jak nastává, a nemají vlastně takový to odškrtávání toho všeho, co se musí udělat.“

Beata: „Jinak řečeno, nádobí se meje, když už není nic čistýho.“

Bruno: „Nebo když je potřeba.“

Beata: „Prádlo by se vypralo, to pračka vypere, protože, říká, že pračka je stejně uzpůsobená na jeho způsob uvažování, tak by se prádlo pralo, až by žádný nebylo asi.“

Tazatelka: „A co třeba žehlení, jaký s tím máte zkušenosti?“

Bruno: „No, tam to je v pořádku. Žehlení třeba jako mám rád. To je taková čistá práce.“

Beata: „To je jedna z prací, kterou manžel dělá. Žehlí a vaří. Ale jak bych řekla, výhoda tohohle přístupu je, že já samozřejmě přijdu domů, a okamžitě začnu křičet, že je tam strašnej nepořádek, a jak to, že tohle není hotový, a jak to, že děti nejsou oblečený. A takový. Ale zase na druhou stranu je pravda, že manželovi, když já nic neudělám, tak mu to nevadí. Já nejsem zrovna typ ženy, která lítá v kuchyni, já jsem od něj v životě neslyšela výčitku, že už jsme dávno neměli teplý jídlo.“

To, že mezi manžely nepanuje vždy shoda v nastavení „standardu“, vede k tomu, že Bruno dělá v určitém čase jen něco anebo jen do určité míry. I když mu nevadí, že žena něco neudělá, je, řečeno jinými slovy, vylíčen jako „tolerantní“, vzniká otázka, proč by danou práci či práce měla dělat jeho žena, kdy by to měla dělat ona a proč vlastně Beata reflektuje, že by to měla dělat právě ona?

Opět se dostávám k otázce, že přestože dvojice vnímá jejich dělbu práce v rodině jako „neutrální“, jako nezohledňující „genderové nastavení“ práce na práce ženské či mužské, nemusí to nutně znamenat, že toto nastavení dělby práce je genderově rovné, že v rámci dvojice nedochází jen k jednostranné akceptaci a toleranci, že zde nedochází k racionalizaci nerovnosti, kdy nerovnost není rozpoznána a není vnímána a označena jako nerovnost, protože představuje situace, na něž jsme běžně zvyklí, anebo jsme si na ně zvyklí, a které pak považujeme za zcela „normální“.

Již sama skutečnost, že téma rovnosti se v rozhovorech spontánně téměř neobjevovalo a rovněž problematika spravedlnosti byla přítomna jen sporadicky a spíše latentně, než že by se o ní hovořilo manifestně, může znamenat, že lidé považují určité skutečnosti za natolik normální a běžné, že unikají jejich reflexi, a proto se nejspíš nestávají ani běžnou součástí každodenních hovorů. Může to ale také znamenat, že lidem se o těchto tématech s druhým/cizím/neznámým člověkem nepadne do hlavy, že tato témata tvoří jakési „soukromé tajemství“, které druhým/cizím lidem jednoduše nepřístupujeme.

4.3.3. Možné řešení výkonu domácích prací?

Tereza: „(...) Maminka přišla domů, omdlela z toho bordelu tady okolo, z toho tvůrčího neladu a začala uklízet, prát, žehlit a tak a tak jsem se vysilovala a hroutila až do doby, kdy bylo Helence asi rok a půl, kdy jsem to absolutně (-) a říkám a konec a pořídili jsme si paní na úklid, se kterou jsme úplně děsně maximálně spokojení. Do dneška. A já si myslím, že k tomu chlapovi na mateřský je to prostě nutný. Protože to není fér to po něm chtít, on to prostě nemůže stíhat, takový ty čtyři věci naráz a člověk pobíhá po bytě a sbírá ty věci, zároveň myslí na to, že už kolik je hodin pro tu starší do školky, teď ještě jednou vyprat, ono se to stihne, devadesát minut to pere, to akorát stihnu, to oni prostě nezvládají.“

Tadeáš: „No, částečně. Z těch vašich pěti úkolů, tak umíme dva takhle simultánně.“

Tereza: „Tak. A ta paní není zas tak náročná finančně věc. Samozřejmě jak kde.“

Tadeáš: „No, počkej! To není věc, to je živá osoba!“

Tereza: „Fakt jo? (smích – H.M.) Aby to nějak nabouralo, tak zas na něčem jiným ušetříte, ale pro ty nervy to stojí za to. Protože jinak má ta ženská čas akorát na to, aby uklidila, a já musím říct, že jsem se hroutila průběžně, periodicky po půl roce jsem se skládala, protože to se nedalo.“

Jedno z možných řešení vyplývá z právě uvedeného místa konverzace o domácích pracích mezi Terezou a Tadeášem. I některé další dvojice vyřešily „problém“ domácích prací najmutím si někoho na jejich výkon.

Tereza, která v úryvku hovoří odosobněně o sobě, hovoří tak i o paní, kterou si na úklid najímali a najímají. Z její strany se tak stává zřejmý odstup od výkonu domácích prací, který se projevuje distancí od osoby, která je vykonává (ji samotnou nevyjímaje). I když její konstrukce domácích prací ruší nutnost jejich výkonu ženou, která je součástí domácnosti, paralelně se tu objevuje představa neschopného muže, muže, který není disponován „schopnostmi“ zvládnout domácí práce (s čímž její partner souhlasí, protože ho to zbavuje povinnosti tyto práce vykonávat), kdy představa nekompetentního muže je doplněna představou jiné kompetentní ženy, najaté pracovní síly. Než riskovat konflikt, resp. jeho opakování až eskalaci, je pro dvojici výhodnější zvolit jiné – z hlediska rovné dělby práce „únikové“ řešení“ v podobě najmutí si ne příliš drahé ženské pracovní síly, tj. po „ženské“ linii.

Většina rodin se však jak v případě péče o děti, tak v případě domácích prací mohla spolehnout na své rodiče. „Problém“ dělby těchto aktivit v rámci rodiny je tak vyřešen na vrub prarodičů, tj. mezi-generačně, zpravidla, i když nikoli výlučně, prostřednictvím babiček.

5. Závěr

Hana Maříková

Z rozpracování teoretického rámce vyplývá, že přestože mnohé zahraniční studie na téma nových, moderních, pečujících, aktivních otců v rodinách dokládají, že se muži začínají zapojovat do chodu rodiny více a jinak než v minulosti, změny, které se v rodině v tomto směru odehrávají, jsou některými badatelkami či badateli hodnoceny kriticky z hlediska nastolování genderové rovnosti v rodině jako podstatného znaku demokratizace rodinných vztahů a partnerského fungování rodiny, jednak jako „pomalé“, jednak jako „nedostatečné“ či „neúplné“. I když jisté studie zaměřené na otcovství či na rodičovství popřely některé z ustálených názorů, mýtů a stereotypů, které do té doby byly rozšířeny nejen v laické, ale i odborné veřejnosti – například o „neschopnosti“ mužů pečovat o dítě –, jiné studie poukazují na přetrvávající diskrepanci mezi participací otců na starosti o děti a participací na výkonu domácích prací, případně na oně emocionální, mentální a manažerské práci v rodině. Studie zaměřené na nové či pečující otce přitom zpravidla zcela opomíjejí širší problematiku participace muže v rodině a soustřeďují se výhradně na aktivity směřované k dítěti, na formování vazeb mezi otcem a dítětem apod.

Proto byl v souladu s poznatky z některých studií rozpracován koncept práce pro rodinu („family work“), která byla vymezena širě než jen jako rodičovská práce („parental work“), a sice jako shodná, srovnatelná participace obou partnerů ve všech oblastech rodinného života, která by měla mít také srovnatelný dopad („oběti“, omezení, ale i „zisky“ apod.) na možnosti seberealizace a uplatnění se každého z rodičů v průběhu jejich individuální životní dráhy a měla by vést rovněž k dekonstrukci genderové nerovnosti v symbolické rovině. Tento koncept byl pak využit při analýze kvalitativních dat, stejně tak jako při syntéze poznatků získaných při této analýze s poznatky z relevantních domácích a zahraničních studií.

Analýza kvantitativních dat prokázala, že i když dochází ke generačnímu posunu v chování otců a přestože se v rámci rodinného a životního cyklu jedince snižuje disproporce mezi časem věnovaným dětem oběma rodiči v období, kdy matka po ukončení rodičovské „dovolené“ začíná zase pracovat na trhu práce, časové rozdíly v péči o děti přetrvávají a jsou zpravidla i nadále značné. Vyrovnání podílu na starosti o děti dosahuje jen 24 % párů, mezi nimiž jsou statisticky významně častěji zastoupeny rodiny s dětmi nad 11 let a statisticky méně často rodiny se třemi a více dětmi. Poslední charakteristika platí i pro 6 % rodin, kde otcové věnují svým dětem minimálně o jednu hodinu času denně více než ženy.

Výsledky zahraničních i domácích kvantitativních šetření potvrzují, že péče o dítě úzce souvisí se starostí o domácnost. Ten, kdo pečuje o dítě, se pak také stará o domácnost. I když to neznamená, že muži se na výkonu neplacené práce v rámci domácí sféry vůbec nepodílejí, statistická data dokládají, že převážná většina těchto aktivit je stále záležitostí-povinností-odpovědností v první řadě ženy-mat-

ky. Námi analyzovaná kvantitativní data dokládají, že zapojení mužů do domácích prací je ještě nižší než do péče o děti, soudě podle podílu rovnoměrné, anebo dokonce vyšší participace mužů na těchto činnostech. Sepětí žen s domácí sférou je tak v naší společnosti i nadále silné.

V prostředí naší společnosti se na péči o nejmenší děti podílejí nejvíce mladší věkové ročníky mužů (tj. do 35 let) a otcové s vyšším vzděláním; převládajícím modelem, a tedy dominující praxí je však „nepečovatelsví“. Analýza kvantitativních dat prokázala, že starost a péče o dítě v předškolním i následném období u mužů souvisí výrazně s jejich ekonomickou neaktivitou a flexibilitou práce spíše než s jinými sociálními ukazateli a charakteristikami.

Tradiční model péče, který má své zázemí ve strukturální rovině fungování společnosti a který je odrazem nastavení a fungování genderových mocenských vztahů ve společnosti, ve svém důsledku odvádí muže-otce od rodiny, snižuje jeho možnost být více ve styku s dítětem. Obvyklý model péče, který u nás převládá, neboli modifikovaný model živitele, kdy oba rodiče sice pracují, ale větší díl zátěže za péči o dítě a téměř „automaticky“ i za celou domácnost spočívá na ženě, představuje uspořádání, kde je muž spíše jen oním víkendovým tatínkem – v lepším případě pak pouze kamarádem dítěte pro volný čas –, méně často už vychovatelem a onou blízkou a důvěrnou rodičovskou osobou, která má starost a péči o dítě zakomponovánu do svého každodenního života jako jeho pravidelnou a nedílnou součást.

Jak dokládají poznatky z provedených analýz v rámci řešení projektu, stejně tak jako i jiných domácích a zahraničních studií na dané téma, obvyklé – a v tomto smyslu konvenční nastavení genderových rolí a dělby činností v rodině má svá mnohá „zázemí“ ve společnosti: ve strukturální rovině v podobě nastavení trhu práce, v kultuře v podobě „tradice řešení“, v diskurzích „přirozenosti“ mateřské chování, v konzervativních diskurzích otcovství kladoucích důraz na roli živitele, v tlaku blízkého i vzdálenějšího sociálního okolí, v obavě ze znejistění sebe sama v „jiné – nově zakoušené“ životní situaci apod.

V tomto kontextu se vynořuje otázka, k jakým podstatným změnám dochází v rodinách, kde pečovali i otcové? Analýza dat z rozhovorů prokázala, že proces pronikání mužů-pečujících otců do sféry soukromé je procesem ambivalentním z hlediska dopadů na genderovou rovnost. Model, v němž po určité období dochází k reverzi genderových rolí, je modelem, který sice jak nabourává představu vzdáleného otce-živitele, tak narušuje představu matky jako jediné vhodné pečovatelky, zároveň ale může reprezentovat model, kde je genderová nerovnost nově produkována, anebo opakovaně reprodukována. K tomu dochází na základě uplatňování mechanismu hodnocení aktivit vykonávaných muži jako „hodnotnějších“, na základě jednostranně orientovaného pozitivního hodnocení a ocenění muže, nikoli tedy ženy, za výkon aktivit spojených se záměnou rolí, konkrétně pak pečovatelsví u muže, ale nikoli už žitelství u ženy. Ukazuje se tak, že při dosahování genderové rovnosti v páru není určující pouze to, zda výkon nutných činností k zabezpečení chodu rodiny a domácnosti – neboli práce pro rodinu – je v rodičovské dvojici rovnoměrně rozdělen, ale také na jaké bázi, podle jakého principu se odehrává sociální hodnocení vykonávaných činností v rámci páru rodičovským párem samým. K reprodukci genderové nerovnosti na úrovni páru pak dochází i na základě udělování výhod, určitých privilegií muži, které žena v analogické situaci nemá. Genderová nerovnost při dělbě zejména domácích prací je reprodukována na základě uplatňování principu svobodné volby u muže a nutnosti, nezbytnosti výkonu aktivity v případě ženy. K reprodukci genderové nerovnosti v mikro-rovině tak dochází různými způsoby, resp. mechanismy. A tak situace, kdy muž se podílí anebo

spolupodílí rovnoměrněji na péči o dítě a domácnost v období, kdy dítě nenavštěvuje pravidelně zařízení péče o předškolní děti (tj. v období „rodičovské“), nenastoluje nutně genderovou rovnost rodině.

Při návratu otce na trh práce se ukazuje, že se muži-pečující otcové mohou setkávat s obdobnými omezeními, resp. problémy jako ženy-matky. Zaměstnavatelé tak nedělají zcela jednoduchou distinkci mezi ženou-matkou a otcem-živitelem, ale mohou uplatňovat hledisko pečujícího rodiče, které může muže-pečující otce rovněž znevýhodnit při návratu zpět na trh práce, při získávání nového místa apod.

Ti muži, kteří byli schopni redefinice na pečujícího otce, resp. na „rodinný typ muže“ v návaznosti na redefinici matky coby živitelky rodiny, a tam, kde byla i fakticky zaručena kontinuita výkonu role živitelky ze strany ženy, nepocitovali otcové svůj návrat na trh práce „úporně“ a byli schopni pokračovat v dosavadním zabezpečování chodu rodiny a často i domácnosti v porovnání s těmi muži, kteří k této redefinici zcela nedospěli. Situace návratu na trh práce byla u některých mužů-otců spojena s nárokem finančně dobře ohodnoceného zaměstnání, případně se symbolickým oceněním vykonávané práce v podobě „nemateriálního úspěchu“, což jinými slovy znamená, že u nich přetrvávala orientace na výkon a ocenění mimo rámec rodiny a zeslabila se orientace na rodinu, resp. zapojení se v „práci pro rodinu“.

Z hlediska dalšího uspořádání práce v rodině se ukázalo jako důležité nejen to, zda muži byli schopni se „redefinovat“ na „rodinný typ muže“, ale také to, zda v rodině došlo k narození dalšího dítěte a jak byla tato situace dále v rodině vyhodnocena z hlediska výhodnosti či nevýhodnosti předchozího uspořádání do budoucna. V rodinách, kde dvojice reflektovala, že pominul důvod, aby otec byl s dalším dítětem doma, byl nastolen „klasický“ model rolového uspořádání s otcem-živitelem a matkou-pečovatelkou. Uspořádání činností a rolí v rodině odráží sebedefinici rodičů i reaguje na konkrétní podmínky a možnosti, které má rodičovská dvojice v daném momentě či období k dispozici.

Existují však případy dvojic, u nichž distribuce povinností vůči rodině, ale i práv a možností seberealizace byla rovnoměrnější (viz model sdílení), a to jak v době, kdy muž byl na rodičovské, tak v období následujícím. Nicméně i pokud dochází k nastolení rovnosti na úrovni dvojice – z hlediska objemu, frekvence, náročnosti apod. všech činností a aktivit, které je možné zahrnout do práce pro rodinu – a i pokud se v rámci páru muž a žena vzájemně shodně oceňují, tj. nikoli primárně podle genderových askripcí, ale podle svých skutečných kvalit a schopností, vzhledem k přetrvávajícímu nerovnému oceňování mimo rodinu se nedá hovořit o významném posunu od nerovnosti k rovnosti, tentokrát na úrovni širšího společenského celku.

Vyrovnanější dělby v participativním modelu pak bylo často dosaženo na základě vnějších zdrojů „pomoci“, díky zajištění výkonu nutných aktivit jinou osobou – zpravidla ženou, ať v rámci širší rodiny – babičkou –, anebo i mimo rodinu najímáním ne příliš drahé ženské pracovní síly. K dosažení genderové rovnosti na úrovni rodičovského páru tak paradoxně může dojít právě díky využití přetrvávajících genderových nerovností v širší společnosti: bezplatné či relativně levné – v porovnání s jiným typem pracovní síly – ženské pracovní síly zajišťující péči o dítě či domácnost.

V souvislosti s dosahováním genderové rovnosti v rodičovském páru se v rámci analýzy kvalitativních dat opakovaně vynořila zásadní otázka: Nakolik je možné dosáhnout individuálně rovnosti

v rámci páru v jinak genderově nerovně fungujícím společenském systému, jehož je dvojice součástí? Řešení této otázky si podle mne zasluhuje další hlubší badatelskou pozornost.

Ve studii upozorňuji na některé kritické momenty, které se mohou v souvislosti s participací pečujících otců na péči o dítě v rodinách objevit. To ale neznamená, že zapojení do péče o dítě ze strany otce není, resp. nemůže být přínosné pro dítě, partnerský vztah, pro muže-otce samé, ani to neznamená, že v těchto rodinách nedochází k důležitým posunům směrem k genderové rovnosti. Reflexe případných „slabých míst“ tohoto procesu by nicméně mohly přispět k jejich případné redukci či eliminaci.

Literatura

- Aldous, J., G. M. Mulligan, R. Bjarnason. 1998. „Fathering over Time: What Makes the Difference?“ *Journal of Marriage and the Family* 60 (X): 809–829.
- Allen, S. M., A. J. Hawkins. 1999. „Maternal Gatekeeping: Mother’s Beliefs and Behaviors That Inhibit Greater Father Involvement in Family Work.“ *Journal of Marriage and the Family* 61 (1): 199–212.
- Alvesson, M., K. Sköldbberg. 2000. *Reflexive Metodology. New Vistas for Qualitative Research*. London: Sage Publication.
- Arendell, T. 1999. „Hegemonic Motherhood: Deviancy Discourses and Employed Mothers’ Accounts of Out-of-School Time Issues.“ *Working Paper 9*. Berkeley, California: University of California.
- Badinter, E. (1992) 1999. *XY. Identita muža*. Bratislava: Aspekt.
- Baxter, J. 1997. „Gender Equality and Participation in Housework?“ *Eureka Street* 4 (9): 37–39.
- Baxter, J. 1998. „Moving toward Equality? Questions of Change and Equality in Household Work Patterns.“ Pp. 55–72 in M. Gatens, C. MacKinnon (eds.). *Gender and Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beauvoir, S. (1949) 1966. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis.
- Beck, U. (1986) 2004. *Riziková společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beck, U., E. Beck-Gernsheim. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Bem, S. 1993. *The Lenses of Gender*. New Haven: Yale University Press.
- Berger, P. L., T. Luckmann. (1966) 1999. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bierzová, J. 2006. „Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 7 (1): 19–26.
- Blankenhorn, D. 1995. *Fatherless America: Confronting Our Most Urgent Social Problem*. New York: Basic Books.
- Bottero, W., S. Irwin. 2003. „Locating Difference: Class, ‘Race’ and Gender, and the Shaping of Social Inequalities.“ *The Sociological Review* 51 (4): 463–483.
- Bourdieu, P. (1998) 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Bowlby, J. 1951. *Maternal Care and Mental Health*. Geneva: World Health Organization.
- Brandth, B., E. Kvande. 1998. „Masculinity and Child Care: The Reconstruction of Fathering.“ *Sociological Review* 46 (2): 293–313.
- Brod, H. (ed.). 1987. *The Making of Masculinities. The New Men’s Studies*. London: Allen and Unwin.
- Coltrane, S. 1992. „The Micropolitics of Gender in Nonindustrial Societies.“ *Gender & Society* 6 (1): 86–107.
- Coltrane, S. 1996. *Family Man*. New York: Oxford University Press.
- Coltrane, S. 2000. *Gender and Families*. Lanham – New York – Toronto – Oxford: Altamira Press.
- Connell, R. W. 1995. *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- Craig, L. 2006. „Does Father Care Mean Fathers Share? A Comparison of How Mothers and Fathers in Intact Families Spend Time with Their Children.“ *Gender & Society* 20 (2): 259–281.
- Crittenden, D. 1999. *What Our Mothers Didn’t Tell Us*. New York: Simon & Schuster.
- Čermáková, M. 2000. „Zaměstnanost, pracovní kompetence a perspektivy české pracující ženy.“ Pp. 83–99 in H. Maříková (ed.). *Proměny současné české rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- Čermáková, M. 2003. „Genderové identity – ekonomické a sociální souvislosti.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 4 (1–2): 1–2.
- Davidson, N. 1990. „Life without Father: America’s Greatest Social Catastrophe.“ *Policy Review* 51 (1): 40.
- Davies, B., R. Harré. 1990. „Positioning: The Discursive Production of Selves.“ *Journal for the Theory of Social Behavior* 20 (1): 43–63.
- Denzin, N. K., Y. S. Lincoln (eds.). 2003. *The Landscape of Qualitative Research*. London: Sage.
- Denzin, N. K., Y. S. Lincoln (eds.). 2000. *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dienhart, A. 1998. *Reshaping Fatherhood. The Social Construction of Shared Parenting*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Doherty, W. J., E. F. Kouneski, M. F. Erickson. 1998. „Responsible Fathering: An Overview and Conceptual Framework.“ *Journal of Marriage and the Family* 60 (2): 277–292.
- Dowd, N. E. 2002. *Redefining Fatherhood*. New York and London: New York University Press.
- Dudová, R. 2007. „Rodina a rodiny – formy soukromého života v České republice.“ [online]. [cit. 15. 12. 2007]. Dostupné z: <http://www.soc.cas.cz/promeny/info/cz/25017/Kvantitativni-vyzkum.html>
- Ehrensaft, D. 1987. *Parenting Together*. New York: Free Press.
- Eichler, M. 1997. „Feminist Methodology.“ *Current Sociology* 45 (2): 9–36.
- Farrell, W. 1994. *The Myth of Male Power: Why Men Are the Disposable Sex*. London: Francis, Day&Hunter.
- Ferree, M. 1991. „The Gender Division of Labor in Two-earner Marriages: Dimensions of Variability and Change.“ *Journal of Family Issues* 12: 158–180.
- Ferree, M. M. 1990. „Beyond Separate Spheres: Feminism and Family Research.“ *Journal of Marriage and the Family* 52: 866–884.
- Ferree, M. M. 1976. „Working Class Jobs: Housework and Paid Work as Sources of Satisfaction.“ *Social Problems* 23 (4): 431–441.
- Foucault, M. (1975) 2000. *Dozerať a trestať. Zrod väzenia*. Bratislava: Kalligram.
- Fox, G. L., V. McBride Murry. 2000. „Gender and Families: Feminist Perspectives and Family Research.“ *Journal of Marriage and the Family* 62 (4): 1160–1172.
- Freud, S. (1930) 1998. *Nespokojenost v kultuře*. Praha: Hynek.
- Friedan, B. (1963) 2002. *Feminine Mystique*. Praha: Portál.
- Geiger, B. 1996. *Fathers as Primary Caregivers*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Gerson, K. 1993. *No Man’s Land: Men’s Changing Commitment to Family and Work*. New York: Basic Books.
- Gerson, K. 1997. „An Institutional Perspective on Generative Fathering: Creating Social Supports for Parenting Equality.“ In A. J. Hawkins, D. C. Dolhahite (eds.). *Generative Fathering: Beyond Deficit Perspectives*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Gerson, K. 2002. „Moral Dilemmas, Moral Strategies, and the Transformation of Gender.“ *Gender & Society* 16 (1): 8–28.
- Giddens, A. 2000. *Unikající svět*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Gjuričová, Š. 1996. „O spiknutí naší kultury proti otcům.“ *Lidové noviny*, 31. 10. 1996.
- Goffman, I. (1959) 1999. *Všichni hrajeme divadlo. Sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.
- Greenstein, T. N. 1996. „Gender Ideology and Perceptions of the Fairness of the Division of Household Labor. Effects on marital quality.“ *Social Forces* 74: 1029–1042.
- Griswold, R. L. 1993. *Fatherhood in America*. New York: Basic Books.
- Gubrium, J. F., J. A. Holstein. 2003. „Analyzing Interpretative Practice.“ Pp. 214–248 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (eds.). *Strategies of Qualitative Inquiry*. London: Sage.
- Haas, L. 1993. „Nurturing Fathers and Working Mothers: Changing Gender Roles in Sweden.“ Pp. 238–261 in J. C. Hood (ed.) *Men, Work, and Family*. Newbury Park, California: Sage.
- Haas, L. 1995. „Company Culture and Men’s Usage of Family Leave Benefits in Sweden.“ *Family Relations* 44 (1): 28–36.

- Hakim, C. 2000. *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Harding, S. 2004. „Introduction: Standpoint Theory as a Site of Political, Philosophic and Scientific Debate.“ Pp. 1–20 in S. Harding (ed.). *The Feminist Standpoint Theory Reader. Intellectual & Political Controversies*. New York: Routledge.
- Harding, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. London: Ithaca.
- Hašková, H. 2003. „Partnerství v rodině.“ Pp. 39–64 in H. Hašková et al. *Rovné příležitosti mužů a žen při sladování práce a rodiny?* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Haywood, Ch., M. Mac an Ghail. 2003. *Men and Masculinities: Theory, Research and Social Practice*. London: Open UP.
- Hearn, J. 1992. *Men in the Public Eye: The Construction and Deconstruction of Public Men and Public Patriarchies*. London: Routledge.
- Hearn, J. 2002. „Men, Fathers and the State: National and Global Relations.“ Pp. 245–272 in B. Hobson (ed.). *Making Men into Fathers: Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge UP.
- Hess, B. B., M. M. Ferree (eds.). 1987. *Analyzing gender*. Newbury Park, California: Sage.
- Hobson, B. (ed.). 2002. *Making Men into Fathers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hogg, M. A., D. Abrams. 2003. „Intergroup Behavior and Social Identity.“ Pp. 407–431 in M. A. Hogg, J. Cooper (eds.). *The Sage Handbook of Social Psychology*. London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage.
- Hochschild, A. R. 2003. *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. New York: Henry Holt and Company.
- Hochschild, A. R., A. Machung. 1990. *The Second Shift*. London: Piatkus.
- Højgaard, L. 1997. „Working Fathers – Caught in the Web of the Symbolic Order of Gender.“ *Acta Sociologica* 40 (3): 245–261.
- Horna, J. L. A. 1992. „Feministické přístupy v sociologii rodiny.“ *Sociológia* 24: 535–543.
- Chaloupková, J. 2005. „Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 41 (1): 57–77.
- Chodorow, N. 1978. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley: University of California Press.
- Janoušková, K., L. Sedláček. 2005. „Jiné mateřství.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum: Rodičovství* 6 (1): 19–22.
- Jenkins, R. 2006. *Social Identity*. London: Routledge.
- Kafka, F. (1915) 1983. „Proměna.“ In *Povídky*. Praha: Odeon.
- Kaufmann, J.-C. 2001. *L'entretien compréhensif*. Paris: Nathan.
- Kögler, H.-H. 2006. *Kultura, kritika, dialog*. Praha: Filosofia.
- Komarovsky, M. 1992. „The Concept of Social Role Revisited.“ *Gender and Society* 6 (2): 301–313.
- Křížková, A. 1999. „The Division of Labour in Czech Households in the 1990s.“ *Czech Sociological Review* 7 (2): 205–214.
- Křížková, A., L. Václavíková-Helšusová. 2002. *Sociální kontext života žen pracujících v řídicích pozicích*. Sociologické texty/Sociological Papers. 02:10. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kubíčková, K. 2003. „Matkové: mateřští otcové.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 3 (3–4): 1–3.
- Lamb, M. E. (ed.). 1981. *The Role of the Father in Child Development*. New York: John Wiley.
- Lamb, M. E. (ed.). 1986. *The Father's Role. Applied Perspectives*. New York: John Wiley and Sons.
- LaRossa, R. 1992. „Fatherhood and Social Chance.“ Pp. 448–457 in A. Booth, A. C. Crouter (eds.). *Men in Families*. Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Lorber, J. (1994) 2005. „Věřit znamená vidět. Biologie jako ideologie.“ *Sociální studia* (2): 91–113.
- Lupton, D., L. Barclay 1997. *Constructing Fatherhood: Discourses and Experiences*. London: Sage.
- Mainardi, P. (1971) 1993. „Politika domácích prac.“ *Aspekt* 1 (1): 51–52.
- Malínská, J. 2005. *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Sociologické nakladatelství/Libri. Gender sondy.

- Mann, S. A., L. R. Kelley. 1997. „Standing at the Crossroads of Modernist Thought: Collins, Smith and the New Feminist Epistemologies.“ *Gender & Society* 11 (3): 391–408.
- Marsiglio, W. (ed.). 1995. *Fatherhood: Contemporary Theory, Research and Social Policy*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Maříková, H. 1999. *Muž v rodině: Democratizace sféry soukromé*. Pracovní texty/Working Papers 99:6. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Maříková, H. 2004. „Práce a rodina v životě českých vědkyň: generační a genderové srovnání.“ *Kontext* 1–2: 43–62.
- Maříková, H. 2006. „Muži mezi rodinou a prací.“ Pp. 81–88 in Peter Ondrejko (ed.). *Rodina v novom miléniu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Maříková, H. 2007. „Když dva dělají totéž...“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 8 (2): 82–87.
- Maříková, H., R. Radimská. 2003. *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha: MPSV.
- Matějček, Z. 1994. „Také otcové jsou dobrými matkami.“ *Otec-dítě-rodina* 1 (2): 1–2.
- Mies, M. 2002. „Kolonizování a domestikace žen.“ Pp. 262–294 in *Hlasy žien: Aspekty ženskej politiky*. Bratislava: Aspekt.
- Miller, J., B. Glassner. 1997. „The Inside and the Outside. Finding Realities in Interviews.“ Pp. 99–112 in D. Silverman (ed.). *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: Sage.
- Modern Men in Enlarged Europe: Developing Innovative Gender Equality Strategies*. 2001–2005. [online]. [cit. 15. 12. 2007]. Dostupné z: <http://www.dadcomehome.org/en/static.php?strid=5233&>
- Morgan, D. 1992. *Discovering Men*. London: Routledge.
- Možný, I. 1990. *Moderní rodina. Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok.
- Nešporová, O. 2005. *Harmonizace rodiny a zaměstnání. Rodiny s otci na rodičovské dovolené*. Praha: VÚPSV.
- Oakley, A. 1974. *The Sociology of Housework*. London: Robertson.
- Oakleyová, A. (1972) 2000. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.
- Parsons, T., R. F. Bales. 1955. *Family, Socialization and Interaction Process*. Glencoe, Illinois: Free Press.
- Perrons, D. 2005. „Women’s Paid Work and Moral Economies of Care.“ *Social & Cultural Geography* 6 (2): 219–235.
- Pleck, E., J. H. Pleck. 1997. „Fatherhood Ideals in the United States: Historical Dimensions.“ In M. E. Lamb (ed.). *The Role of the Father in Child Development*. New York: John Wiley.
- Pleck, J. H. 1985. *Working Wives/Working Husbands*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Pleck, J. H. 1993. „Are Family Supportive Employer Policies Relevant to Men?“ Pp. 217–237 in J. C. Hood (ed.). *Men, Work and Family*. London: Sage.
- Popenoe, D. 1996. *Life without Father*. New York: Free Press.
- Ramazanoğlu, C., J. Holland. 2003. *Feminist Methodology: Challenges and Choices*. London: Sage.
- Rappoport, R., R. N. Rappoport. 1971. *Dual-Career Families*. Harmondsworth: Penguin.
- Reinharz, S. 1992. *Feminist Methods in Social Research*. New York: Oxford University Press.
- Reinicke, K., F. Cybulski, L. V. Drews, B. W. Sørensen. 2005. „Fathers on Parental Leave in Denmark.“ Pp. 59–91 in A. Tereškinas, J. Reingardienė (eds.). *Men and Fatherhood: New Forms of Masculinity in Europe*. Vilnius: EUGRIMAS.
- Renzetti, C. M., D. J. Curran. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Ruddick, S. 1989. *Maternal Thinking*. Boston: Beacon Press.
- Russell, G. 1987. „Problems in Role-reversed Families.“ Pp. 161–179 in Ch. L., M. O’Brien (eds.). *Reassessing Fatherhood*. London-Newbury Park-Beverly Hills: Sage Publications.
- Segal, L. (1991) 1994. *Slow Motion. Changing Masculinities, Changing Men*. London: Virago Press.
- Silverstein, L. B. 1996. „Fathering Is a Feminist Issue.“ *Psychology of Women Quarterly* 20 (1): 3–37.
- Silverstein, L. B., C. F. Auerbach. 1999. „Deconstructing the Essential Father.“ *American Psychologist* 54 (6): 397–407.
- Singly, F. de. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Sokolová, V. 2004. „Současné trendy feministického myšlení.“ Pp. 199–213 in L. Formánková, K. Rytířová (eds.). *ABC feminismu*. Brno: NESEHNUTÍ.

- Spitze, G., K. A. Loscocco. 2000. „The Labor of Sisyphean? Women's and Men's Reaction to Housework.“ *Social Science Quarterly* 4: 1087–1100.
- Starrels, M. E. 1994. „Gender Differences in Parent-Child Relation.“ *Journal of Family Issue* 15: 135–148.
- Sunderland, J. 2006. „'Parenting' or 'Mothering'? The Case of Modern Childcare Magazines.“ *Discourse & Society* 17 (4): 503–527.
- Šmausová, G. 2002. „Proti tvrdošíjné představě o ontické povaze gender a pohlaví.“ *Sociální studia* 7: 15–27.
- Šmídová, I. 2004. „Rodiny, kde pečují otcové.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 5 (4): 10–11.
- Šmídová, I. 2007. „Pečovatelské otcovství: rodinné strategie pro skloubení linií životní dráhy.“ Pp. 155–167 in L. Heczková (ed.). *Vztahy, jazyky, těla*. Praha: FHS UK.
- Tereškinas, A., J. Reingardienė (eds.). 2005. *Men and Fatherhood: New Forms of Masculinity in Europe*. Vilnius: EUGRIMAS.
- Thompson, L. 1992. „Feminist Methodology for Family Studies.“ *Journal of Marriage and the Family* (54) 1: 3–18.
- Vohlídalová, M. 2007. „Práce a soukromý život v současné české společnosti.“ In Dudová R. (ed.), Š. Hastrmanová, H. Hašková, H. Maříková, H. Víznerová, M. Vohlídalová. *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Wall, G., S. Arnold. 2007. „How Involved Is Involved Fathering?“ *Gender & Society* 21 (4): 508–527.
- West, C., D. Zimmerman. 1987. „Doing Gender.“ *Gender & Society* 1 (1): 125–151.
- Whitehead, S. M. 2002. *Men and Masculinities*. Cambridge: Polity.
- Wilkie, J. R. 1993. „Changes in U. S. Men's Attitudes towards the Family Provider Role, 1972–1982.“ *Gender & Society* 7 (2): 261–279.
- Williams, J. 1999. *Unbending Gender*. New York: Oxford University Press.

Datové zdroje

Naše společnost 2003 (duben). Výzkum CVVM. Reprezentativní výzkum 1067 respondentů podle pohlaví (521 mužů a 526 žen), věku, vzdělání, stavu, kraje, velikosti bydliště. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Proměny 2005. Reprezentativní výzkum 5510 respondentů ve věku 25–54 let. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Rodiče 2005. Reprezentativní výzkum 833 otců a 1165 matek žijících ve společné domácnosti alespoň s jedním dítětem do 18 let. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Rodina 1994: O změnách genderových rolí v rodině (ISSP 1994). Reprezentativní výzkum 503 mužů a 521 žen dle pohlaví, věku, vzdělání, rod. stavu, velikosti bydliště, kraje. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Rodina a gender role (ISSP 2002). Reprezentativní výzkum 1345 respondentů dle pohlaví, věku, vzdělání, rod. stavu, velikosti bydliště, kraje. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Rozhovory s rodičovskými dvojicemi v rámci projektu GA AV ČR „Změny v uspořádání genderových rolí v rodině: participace v rodině a domácnosti po návratu muže z rodičovské dovolené zpět do práce.“ 2006. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Trh práce v ČR. 2006. Praha. ČSÚ.

Shrnutí

Participace otců na péči a výchově dítěte je považována za jeden ze způsobů, jak narušit kulturní a sociální nerovnost mezi gendery. Studie si proto kladla za cíl odpovědět na otázku, zda v rodinách, kde se otcové zapojují do péče o děti v rané fázi jejich života, dochází k narušení genderových nerovností, nebo zda se spíše jedná jen o modifikaci daného statu quo.

Muži-pečující otcové se se situací péče o dítě, případně domácnost vyrovnávají různě: používají různé strategie, jsou schopni různým způsobem redefinovat a restrukturalizovat své role, případně re-konstruovat svou identitu, různě tuto situaci prožívají a interpretují. Totéž platí o momentě jejich návratu zpět do placené práce. Obě tyto situace ovšem reprezentují stavy, které jsou relativně „nové“, pro něž neexistuje předem daný scénář, schéma řešení, a to ani pro jednoho z rodičů, matky nevyjímaje.

První kapitola představuje teoreticko-metodologický vstup do problematiky genderové organizace společnosti, zejména pak do problematiky genderových ne/rovností v rodině, které nacházejí své reprezentace nejen v pojetí mateřství, otcovství, případně rodičovství, ale i v tom, jak je konstruována péče o dítě, jak jsou chápány domácí práce, s jakými významy a hodnocením jsou tyto aktivity sociálními aktéry samými spojovány. V této souvislosti upozorňuje její autorka Hana Maříková na problematiku degenderizace aktivit chápaných a označovaných jako genderovaných, na význam jejich „neutrálního“ označování. První kapitola obsahuje rovněž metodologický oddíl vztahující se k realizovanému kvalitativnímu výzkumu, data, z něhož se stala výchozím materiálem pro kvalitativní analýzu obsaženou ve třetí a čtvrté kapitole této publikace.

Kvalitativní analýze předchází analýza kvantitativních dat. Ve druhé kapitole byla sledována problematika péče a výchovy dítěte, stejně tak jako problematika dělby domácích prací na reprezentativních vzorcích populace v rámci sociologických výzkumů „Proměny 2005“ a „Rodiče 2005“ realizovaných oddělením Gender a sociologie ve spolupráci s oddělením CVVM Sociologického ústavu, v.v.i. v Praze. Tato analýza vytváří rámec, do něhož je pak kvalitativní analýza zasazena. Analýza kvantitativních dat odhaluje převládající modus uspořádání činností v rámci rodiny a domácnosti mezi manželskou či partnerskou dvojicí v rámci doposud převládajícího typu rodinného uspořádání, kterým je heterosexuální rodina, a to během rodinného cyklu. Autorka této kapitoly Marta Vohlídalová dospívá k závěru, že rozdělení domácích prací a pečovatelské práce je v rodinách v České republice stále velice tradiční. Ženy i nadále vykonávají většinu domácích prací a starají se o děti, přestože většina z nich pracuje. Muži, kteří se zpravidla silně identifikují s rolí hlavního živitele, se ve sféře „reprodukce“ života příliš neangažují. Většina rodin žije v „tradičním partnerství“, kde žena tráví více času domácími pracemi i péčí o děti než muž. Modely rovného rozdělení nebo reverzního

uspořádání pak jsou modely výrazně menšinovými. Více zastoupený je pak model „smíšeného rozdělení“, kde žena tráví více času domácími pracemi v porovnání s mužem, kde se však oba rodiče rovnoměrně podílejí na péči o děti.

I když analýza tohoto typu reprezentuje spíše odosobněný pohled na sociální realitu, poznatky z ní vzešlé jsou zasazeny do genderového výkladového rámce. Tento „genderově objektivistický“ pohled na sociální realitu tvoří doplněk pohledu, který vychází z premisy utváření lidského světa jejími aktéry, neboli klade důraz na konstrukci sociální reality jednotlivci či kolektivitami.

Těžiště celé studie tvoří analýza kvalitativního výzkumu zachycující situace, kdy muž byl (také) na rodičovské „dovolené“ (viz kapitolu tři) a poté, co začal (opět nebo naplno) pracovat (viz kapitolu čtyři). I když cílem této analýzy bylo rozkrýt to, jak participanté a participantky výzkumu konstruují svou každodenní realitu v daných, resp. předdefinovaných životních situacích, jak je interpretují, jaký smysl a význam přiřkládají svému chování a jednání v těchto životních situacích, neboli cílem bylo zachycení „té jejich definice“ (konstrukce) sociální reality, tato analýza není pouhou reprodukcí jejich vidění světa, ale obsahuje rovněž zhodnocení a interpretaci badatelky mající hlavní teoreticko-metodologickou oporu v genderové analýze a v ní obsažené kritické perspektivě.

Analýza dat z rozhovorů prokázala, že proces pronikání mužů-pečujících otců do sféry soukromé je procesem ambivalentním z hlediska dopadů na genderovou rovnost. Model, v němž po určité období dochází k reverzi genderových rolí, je modelem, který sice jak nabourává představu vzdáleného otce-živitele, tak narušuje představu matky jako jediné vhodné pečovatelky, což zeslabuje představu nutnosti tohoto genderově nerovného uspořádání v rámci rodin, ale zároveň může reprezentovat model, kde je genderová nerovnost nově produkována, anebo opakovně reprodukována. K tomu dochází na základě uplatňování mechanismu hodnocení aktivit vykonávaných muži jako „hodnotnějších“, na základě jednostranně orientovaného pozitivního hodnocení a ocenění muže, nikoli však zpravidla ženy, za výkon aktivit spojených se záměnou rolí: konkrétně pak pečovatelství u muže, ale nikoli už živitelství u ženy. Ukazuje se tak, že při dosahování genderové rovnosti v páru není určující pouze to, zda výkon nutných činností k zabezpečení chodu rodiny a domácnosti neboli práce pro rodinu je v rodičovské dvojici rovnoměrně rozdělen, ale také na jaké bázi, podle jakého principu se odehrává sociální hodnocení vykonávaných činností v rámci páru rodičovským párem samým. K reprodukcí genderové nerovnosti na úrovni páru pak dochází i na základě udělování výhod, určitých privilegií muži, které žena v analogické situaci nemá. Genderová nerovnost při dělbě zejména domácích prací je reprodukována na základě uplatňování principu svobodné volby u muže a nutnosti, nezbytnosti výkonu aktivity v případě ženy. K reprodukcí genderové nerovnosti v mikrovině tak dochází různými způsoby, resp. mechanismy. A tak situace, kdy muž se podílí anebo spolupodílí rovnoměrně(ji) na péči o dítě a domácnost v období, kdy dítě nenavštěvuje pravidelně zařízení péče o předškolní děti (tj. v období „rodičovské“), nenastoluje nutně genderovou rovnost v rodině.

Z hlediska dalšího uspořádání práce v rodině (viz kapitola čtyři) se ukázalo jako důležité nejen to, zda muži byli schopni se „redefinovat“ na „rodinný typ muže“, ale také to, zda v rodině došlo k narození dalšího dítěte a jak byla tato situace dále v rodině vyhodnocena z hlediska výhodnosti či nevýhodnosti předchozího uspořádání. Vyrovnanější dělby v participativním modelu pak bylo často dosaženo na základě vnějších zdrojů „pomoci“, díky zajištění výkonu nutných aktivit jinou osobou – zpravidla ženou, ať v rámci širší rodiny (babičkou) anebo i mimo rodinu najímáním (ne příliš drahé)

ženské pracovní síly. K dosažení genderové rovnosti na úrovni rodičovského páru tak paradoxně může dojít právě díky využití přetrvávajících genderových nerovností v širší společnosti (bezplatné či relativně levné – v porovnání s jiným typem pracovní síly – ženské pracovní síly zajišťující péči o dítě či domácnost).

Závěrečná pátá kapitola shrnuje nejdůležitější zjištění a poznatky z obou analýz. Autorka této kapitoly, stejně tak jako kapitol předcházejících, Hana Maříková v ní poukazuje na to, že v souvislosti s dosahováním genderové rovnosti v rámci rodičovského páru se během analýzy kvalitativních dat opakovaně vynořovala zásadní otázka, a sice: „Nakolik je možné dosáhnout individuálně rovnosti v rámci páru v jinak genderově nerovně fungujícím společenském systému, jehož je dvojice součástí?“ Řešení této otázky si podle autorky zaslouhuje další hlubší badatelskou pozornost.

Summary

The participation of fathers in caring for and raising their children is regarded as one of the ways in which to break down social and cultural gender-based inequalities. This study therefore aims to answer the question of whether in families where the father is involved in caring for children in the early stage of their lives there is an erosion of gender inequalities in the family, or whether what occurs is just a modification of the given status quo.

Active/caring fathers deal with the situation of caring for children and the household in different ways: they employ various strategies, are capable of redefining and restructuring their roles in various ways, or even reconstructing their identity, and they experience and interpret this situation individually. The same applies to their return to work after leave. However, both situations are relatively 'new' for them, and no pre-existing scenario or plan of approach exists for either parent (including the mother) to follow in this regard.

The first chapter of this study provides a theoretical-methodological introduction to the issue of the gender organisation of society and especially the issue of gender in/equalities in the family, which are reflected not just in the concepts of motherhood, fatherhood, or parenthood, but even in the way caring for children in the family is structured, how domestic work is interpreted, and the meanings and valuation assigned to these activities by the very actors involved in them. In this regard, the author of this draws attention to the issue of the de-gendering of activities understood and defined in gendered terms and the significance of the use of 'neutral' references. The first chapter also contains a section on methodology pertaining to qualitative research that was conducted and produced the data on which the qualitative analyses in Chapters Three and Four of this publication are based.

The qualitative analysis is preceded by an analysis of quantitative data in Chapter Two. The issue of caring for and raising children and the issue of the division of labour in the household were studied on representative samples of the population in the sociological surveys 'Changes 2005' and 'Parents 2005', conducted by the Gender and Sociology Department in cooperation with Public Opinion Research Centre at the Institute of Sociology AS CR in Prague. This analysis provides the framework for the qualitative analysis. Analysis of quantitative data reveals the prevailing way in which work in the family and the household is divided between married or unmarried partners within the predominant type of family arrangement to date – the heterosexual family – over the course of the family cycle. The author of this chapter, Marta Vohlídlová, reaches the conclusion that the division of household tasks and the responsibility for caring for children in Czech families is still very traditional. Women continue to perform most household tasks and care for the children, despite the fact that the majority of them also work. Men, who usually identify with the role of

family provider or breadwinner, participate little in the sphere of 'reproductive' life. In most families the couple follows the 'traditional partner' roles, where the woman spends more time on household work and caring for the children than the man. Family models in which these responsibilities are divided equally or in reverse by far make up the minority. More common is the model of a 'mixed division' of responsibilities, where the woman spends more time on household work than the man but the parents participate equally in caring for the children.

Although this type of analysis represents more of a depersonalised view of social reality, its findings are introduced into a gender-explanatory framework. This 'gender-objective' view of social reality complements the perspective based on the premise that the human world is created by the actors in it, or in other words it puts emphasis on the construction of social reality by individuals or collectives.

The focal point of the study is an analysis of the qualitative study of situations where the man is (also) on parental 'leave' (see Chapter Three) and then when he begins (again or full time) to work (see Chapter Four). Although the purpose of this analysis was to uncover how the male and female participants in the study construct their everyday reality in the given or in pre-defined life situations, how they interpret them, what significance and purpose they ascribe to their behaviour and actions in these life situations, or in other words, to capture 'their definitions' (constructions) of social reality, the analysis is not just a mere reproduction of how they see the world, but rather also contains the researcher's evaluation and interpretation, supported theoretically and methodologically in gender analysis and its critical perspective.

The analysis of data drawn from interviews showed that the incursion of active/caring fathers into the private sphere is a process with ambivalent consequences for gender equality. The model in which gender roles are reversed is a model that does break down both the idea of the remote father-provider and the idea of the mother as the only appropriate caregiver, which undermines the idea that this unequal gender arrangement in the family is a necessity, but it can also represent a model in which gender inequality is produced anew or again. This can occur as a result of an evaluation mechanism, wherein activities performed by men are appraised as 'more valuable', based on a one-sided positive evaluation and appreciation of men, though not usually women, for performing the activities they are presented with when roles are exchanged: men are valued for performing childcare tasks but women providing for the family are not. It is found that for achieving gender equality between partners the decisive factor is not just whether the work required to take care of the family and the household and work for the family are equally divided between the two parents, but also what basis or what principle lies behind the social evaluation of the activities performed in the view of the couple itself. Gender equalities are also reproduced between partners on the basis of the advantages, or privileges, that men enjoy and which women in the same situation do not have. The reproduction of gender inequality in the division of household work is especially affected by the fact that men's participation is governed by freedom of choice while women's participation by necessity, by the fact that the activity has to be performed. The reproduction of gender inequalities at the micro-level occurs by various means or mechanisms. Thus, gender inequality in the family is not necessarily established by a situation where the man participates or co-participates (more) equally in caring for children and the household when a child is not regularly attending a childcare facility for preschool-age children (i.e. during the period of parental leave).

From the perspective of how work in the family is arranged (see Chapter Four) an important factor was found to be not just whether the men were capable of 'redefining' themselves as the 'family men' but also whether more than one child was born in the family and how that situation was evaluated from the perspective of the advantages or disadvantages of the previous arrangement. The more balanced division in the participative model was often achieved on the basis of outside sources of 'assistance', because the performance of essential activities were provided by a third person – usually a woman, whether from within the extended family (grandmother) or outside the family in the form of paid (inexpensive) women's labour. Paradoxically, gender equality between parents can be achieved by taking advantage of persistent gender inequalities in society as a whole (the fact that women's labour is free or relatively cheap, compared to other types of labour, and is used to provide care for a child or the household).

Chapter Five closes the study with a summary of the most important findings from both analyses. The author of the chapter points out that in connection with achieving gender equality between parents one basic question surfaced repeatedly during the analysis of qualitative data: 'How possible is it individually to achieve equality between parents when the social system that the couple belongs to does not operate on the basis of gender equality?' The answer to this question warrants the attention of further research.

Zusammenfassung

Die Beteiligung von Vätern an Kinderpflege und Kindererziehung wird als eine der Möglichkeiten angesehen, wie kulturelle und soziale Gender-Ungleichheit aufgebrochen werden kann. Die Studie möchte daher die Frage beantworten, ob in Familien, in denen Väter bereits in der frühkindlichen Phase an der Kinderpflege beteiligt sind, die Gender-Ungleichheit in der Familie aufgebrochen wird, oder ob es sich eher um eine Abwandlung des Status quo handelt.

An der Kinderpflege bzw. am Haushalt beteiligte Väter kommen mit ihrer Situation auf unterschiedliche Art und Weise klar: sie verwenden unterschiedliche Strategien, sie definieren ihre Rollen auf unterschiedliche Art und Weise neu und restrukturieren diese, ggf. re-konstruieren sie ihre Identität und erleben und interpretieren ihre Situation auf unterschiedliche Art und Weise. Dies gilt auch für ihre Rückkehr zur Erwerbsarbeit. Beide Situationen sind jedoch relativ „neu“, und es gibt für sie noch kein vorgegebenes Drehbuch, kein Lösungsschema, wobei dies für beide Elternteile gilt und die Mütter davon nicht ausgenommen sind.

Im ersten Kapitel werden die theoretisch-methodologischen Grundlagen der Problematik der Gender-Organisation der Gesellschaft vorgestellt, insbesondere die Problematik der Gender-Un-/Gleichheiten in der Familie, die sich nicht nur in der Auffassung von Mutter- und Vaterschaft bzw. Elternschaft äußern, sondern auch darin, wie die Kinderpflege konstruiert ist, welches Bild von Hausarbeiten vorherrscht, und mit welchen Bedeutungen und Wertungen diese Aktivitäten von den sozialen Akteuren selbst verbunden werden. In diesem Zusammenhang weist die Autorin Hana Maříková auf die Problematik der Degenderisierung von Aktivitäten hin, die als genderspezifische Aktivitäten aufgefasst und bezeichnet werden, sowie auf die Bedeutung der „neutralen“ Bezeichnung dieser Aktivitäten. Das erste Kapitel enthält gleichfalls einen methodologischen Abschnitt bezüglich der durchgeführten qualitativen Datenerhebung, die das Ausgangsmaterial für die im dritten und vierten Kapitel dieser Publikation enthaltene qualitative Analyse darstellt.

Der qualitativen Analyse geht die Analyse der quantitativen Daten voraus. Im zweiten Kapitel wird die Problematik der Kinderpflege und Kindererziehung sowie der Aufteilung der Hausarbeiten verfolgt. Dies geschieht anhand repräsentativer Bevölkerungsproben im Rahmen der soziologischen Erhebungen „Proměny 2005“ (Veränderungen 2005) und „Rodiče 2005“ (Eltern 2005), die von der Abteilung Gender und Soziologie in Zusammenarbeit mit dem Meinungsforschungszentrum des Soziologischen Forschungsinstituts Prag (CVVM Sociologického ústavu, v.v.i.) realisiert wurden. Diese Analyse bildet den Rahmen, in den anschließend die qualitative Analyse gesetzt wird. Die Analyse der quantitativen Daten deckt den vorherrschenden Modus der Aufteilung der Tätigkeiten in Familie und Haushalt zwischen Ehepaaren bzw. in Partnerschaften im Rahmen des bislang vorherrschenden

Familientyps, der heterosexuellen Familie, auf und erstreckt sich auf den Familienzyklus. Die Autorin dieses Kapitels, Marta Vohlídalová, kommt zu dem Schluss, dass die Aufteilung von Hausarbeiten und Kinderpflege in tschechischen Familien weiterhin sehr traditionell ist. Nach wie vor übernehmen Frauen den überwiegenden Teil der Hausarbeit und der Kinderpflege, obwohl sie meist berufstätig sind. Männer, die sich in der Regel stark mit der Rolle des Familienernährers identifizieren, engagieren sich in der Sphäre der „Reproduktion“ des Lebens nicht besonders stark. Die meisten Familien leben in der „traditionellen Partnerschaft“, in der die Frau mehr Zeit für Haushalt und Kinderpflege aufwendet als der Mann. Die Modelle einer gleichmäßigen Aufteilung oder einer umgekehrten Anordnung sind ausgeprägte Minderheitsmodelle. Weiter verbreitet ist das Modell der „gemischten Aufteilung“, in der die Frau im Vergleich zum Mann mehr Zeit für den Haushalt aufwendet, in der sich jedoch beide Elternteile gleichmäßig an der Kinderpflege beteiligen.

Wenngleich eine Analyse dieser Art eher eine unpersönliche Sicht auf die soziale Realität darstellt, werden die aus dieser Analyse gewonnenen Erkenntnisse in einen genderorientierten Interpretationsrahmen eingebettet. Diese „gender-objektivistische“ Sicht der sozialen Realität stellt eine Ergänzung zur Sichtweise dar, die von der Prämisse der Bildung der menschlichen Welt durch ihre Akteure ausgeht bzw. die die Konstruktion der sozialen Realität durch das Individuum bzw. durch das Kollektiv betont.

Den Schwerpunkt der Studie bildet die Analyse der qualitativen Erhebung, mit der die Situation erfasst wird, in der der Mann (auch) auf „Elternurlaub“ war (siehe 3. Kapitel) und danach (erneut oder wieder in Vollzeit) berufstätig wurde (siehe 4. Kapitel). Wenngleich das Ziel dieser Analyse darin bestand, aufzudecken, wie die Beteiligten der Erhebung ihre tagtägliche Realität in den gegebenen bzw. vordefinierten Lebenssituationen konstruieren, wie sie sie interpretieren, welchen Sinn und welche Bedeutung sie ihrem Verhalten und Handeln in diesen Lebenssituationen beimessen, denn das Ziel war die Erfassung „ihrer Definition“ (Konstruktion) der sozialen Realität, so ist diese Analyse nicht eine bloße Reproduktion der Sichtweise der Beteiligten, sondern enthält gleichfalls eine Auswertung und Interpretation der Forscherin, die sich dabei in theoretisch-methodologischer Hinsicht hauptsächlich auf die Gender-Analyse und die in dieser enthaltenen kritischen Perspektive stützt.

Die Analyse der Gesprächsdaten zeigte, dass der Prozess des Vordringens von Männern bzw. Vätern in die private Sphäre hinsichtlich der Auswirkungen auf die Gender-Gleichheit ambivalent ist. Das Modell, in dem es in einer gewissen Phase zur Umkehrung der Gender-Rollen kommt, ist zwar ein Modell, dass sowohl die Vorstellung vom entfernten Vater und Familienernährer als auch die Vorstellung von der Mutter als einzig geeigneter Kinderpflegerin aufbricht, was die Vorstellung von der Notwendigkeit dieser gender-ungleichen Familienanordnung schwächt, gleichzeitig kann es jedoch auch ein Modell darstellen, in dem die Gender-Ungleichheit neu produziert oder wiederholt reproduziert wird. Hierzu kommt es auf Grundlage der Anwendung des Mechanismus der Bewertung der von Männern ausgeübten Aktivitäten als „wertvoller“, aufgrund einer einseitig orientierten positiven Bewertung und Wertschätzung des Mannes, in der Regel jedoch nicht der Frau, in Bezug auf die Ausübung der mit der Rollenvertauschung verbundenen Aktivitäten: konkret handelt es sich dabei um die Kinderpflege durch den Mann, jedoch nicht um die Familienernährung durch die Frau. Es zeigt sich, dass bei der Erreichung der Gender-Gleichheit in einem Paar nicht nur bestimmend ist, ob die Ausübung der für Familie und Haushalt erforderlichen Tätigkeiten bzw. die Arbeit für die Familie im Elternpaar gleichmäßig aufgeteilt ist, sondern auch auf welcher Grundlage dies geschieht,

nach welchem Prinzip die soziale Bewertung der im Rahmen des Paares ausgeübten Tätigkeiten durch das Elternpaar selbst erfolgt. Zur Reproduktion der Gender-Ungleichheiten auf der Ebene des Elternpaares kommt es auch auf Grundlage der Vorteile und Privilegien des Mannes, die die Frau in der analogen Situation nicht genießt. Die Gender-Ungleichheit bei der Aufteilung insbesondere der Hausarbeiten wird auf Grundlage der Anwendung des Prinzips reproduziert, dem gemäß es sich bei dieser Aufteilung im Falle des Mannes um eine freie Wahl und im Falle der Frau um eine Notwendigkeit zur Ausübung dieser Aktivitäten handelt. Zur Reproduktion von Gender-Ungleichheiten auf Mikroebene kommt es auf verschiedene Arten bzw. durch verschiedene Mechanismen. Und so bewirkt die Situation, in der der Mann sich gleichmäßig(er) an der Kinderpflege und am Haushalt beteiligt oder mitbeteiligt, und zwar in einer Phase, in der das Kind noch nicht regelmäßig Einrichtungen für Kinder im Vorschulalter besucht (d.h. die sog. „Elternperiode“), nicht notwendig eine Gender-Gleichheit in der Familie.

Hinsichtlich der weiteren Gestaltung der Arbeit in der Familie (siehe 4. Kapitel) erwies sich nicht nur die Tatsache als wichtig, ob die Männer in der Lage waren, sich selbst als „Familientyp“ zu „redefinieren“, sondern auch die Tatsache, ob in der Familie weitere Kinder geboren wurden und wie diese Situation in der Familie hinsichtlich der Eignung oder Nichteignung der bisherigen Arbeitsteilung bewertet wurde. Eine ausgewogenere Aufteilung im partizipativen Modell wurde oft durch „externe Hilfe“, erzielt, d.h. durch die Übernahme notwendiger Aktivitäten durch eine andere Person – in der Regel durch eine weitere Frau, also im Rahmen der weiteren Familie (Großmutter) oder auch außerhalb der Familie durch Anmietung einer (nicht allzu teuren) weiblichen Arbeitskraft. Eine Gender-Gleichheit auf der Ebene des Elternpaares kann also paradoxerweise gerade durch die Nutzung vorherrschender Gender-Ungleichheiten in der Gesellschaft erzielt werden (kostenlose bzw. relativ günstige – im Vergleich mit anderen Arbeitskräften – weibliche Arbeitskraft, die sich um Haushalt oder Kinderpflege kümmert).

Im abschließenden fünften Kapitel werden die wichtigsten Feststellungen und Erkenntnisse aus beiden Analysen zusammengefasst. Die Autorin dieses sowie der vorhergehenden Kapitel, Hana Maříková weist hier darauf hin, dass bei der Analyse der qualitativen Daten im Zusammenhang mit der Erreichung der Gender-Gleichheit im Rahmen des Elternpaares wiederholt die folgende grundsätzliche Frage auftaucht: „Inwieweit kann eine individuelle Gleichheit im Rahmen eines Paares in einem ansonsten in Gender-Ungleichheit funktionierenden gesellschaftlichen System, dessen Bestandteil das Paar ist, erzielt werden?“. Die Beantwortung dieser Frage ist nach Meinung der Autorin weiterer eingehender wissenschaftlicher Aufmerksamkeit wert.

O autorkách

PhDr. Hana Maříková

hana.marikova@soc.cas.cz

Je vědeckou pracovnící Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Od konce 80. let spolupracovala autorsky, redakčně a organizačně na přípravě Velkého sociologického slovníku. Od roku 1995 pracuje v oddělení Gender & sociologie. Zabývá se feministickou sociologií a genderovou problematikou v rodině, zejména pak postavením a rolí mužů v rodině. Publikuje v odborných časopisech a podílela se na několika publikacích s genderovou tematikou. Je editorkou i spoluautorkou publikace „Proměny současné české rodiny (rodina – gender – stratifikace)“.

Mgr. Marta Vohlídalová

marta.vohlidalova@soc.cas.cz

Vystudovala sociologii na Fakultě sociálních věd UK a v současné době pokračuje ve studiu tamtéž v doktorském programu. Od roku 2006 do dubna 2008 pracovala v týmu Gender & sociologie SOÚ AV ČR, kde se podílela zejména na řešení projektu „Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života“ (MPSV). Ve své odborné práci se zabývá hlavně vztahem mezi soukromým a pracovním životem, sociologií rodiny a kvantitativní výzkumnou metodologií.

Sociologické studie/Sociological Studies

- SS 06:14 A. Křížková (ed.), H. Maříková, H. Hašková, J. Bierzová: Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita; 105 s.
- SS 06:13 H. Hašková (ed.), J. Pomahačová: Rodičovství a bezdětnost ve vybraných časopisech pro ženy a pro muže; 107 s.
- SS 06:12 M. Tuček (ed.), I. Bayer, L. Gatnar, P. Machonin, M. Sedláčková, J. Šafr, O. Špaček: Soudržnost společnosti z pohledu české veřejnosti; 189 s.
- SS 06:11 K. Čada, A. Červinková, M. Linková, D. Řeháčková, T. Stöckelová: Věda jako věc veřejná: vědní politiky a média; 75 s.
- SS 06:10 Y. Leontiyeva (ed.), P. Ezzeddine-Lukšíková, T. Hirt, M. Jakoubek, J. Kocourek, L. Pažejová: Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové); 95 s.
- SS 06:9 J. Šafr: Social Standing and Lifestyle in Czech Society; 64 s.
- SS 06:8 G. Šamanová, M. Škodová, J. Vinopal: Obraz vědy v českém veřejném mínění; 110 s.
- SS 06:7 J. Šafr, M. Sedláčková: Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření; 93 s.
- SS 06:6 L. Linek, Š. Pecháček: Základní charakteristiky členské základny KDU-ČSL; 48 s.
- SS 06:5 D. Hamplová (ed.), K. Zeman, B. Řeháková, V. Polášek, E. Soukupová: Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti; 92 s.
- SS 06:4 H. Hašková (ed.), P. Šalamounová, H. Víznerová, L. Zamykalová: Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě; 153 s.
- SS 06:3 P. Rakušanová, B. Řeháková: Participace, demokracie a občanství v evropském kontextu; 80 s.

- SS 06:2 Z. Vajdová, D. Čermák, M. Illner: Autonomie a spolupráce: důsledky ustavení obecního zřízení v roce 1990; 108 s.
- SS 06:1 Z. R. Nešpor, J. Večerník (eds.): Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období vstupu České republiky do Evropské unie; 278 s.
- SS 05:06 J. Stachová: Občanská společnost v regionech České republiky; 51 s., 71 Kč
- SS 05:05 P. Rakušanová: Civil Society and Participation in the Czech Republic; 47 s., 113 Kč
- SS 05:04 A. Křížková (ed.), R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková: Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie; 91 s., 156 Kč
- SS 05:03 T. Kostecký, J. Vobecká (eds.): Regionální elity 2004; 152 s., 150 Kč
- SS 05:02 T. Kostecký: Political Behavior in Metropolitan Areas in the Czech Republic between 1990 and 2002 – Patterns, Trends and the Relation to Suburbanization and Its Socio-Spatial Patterns; 104 s., 206 Kč
- SS 05:01 B. Řeháková: Measuring Value Orientations with the Use of S.H. Schwartz's Value Portraits; 47 s., 113 Kč
- SS 04:11 J. Černý, M. Sedláčková, M. Tuček: Zdroje utváření skupinových mentalit v České republice po roce 1989; 101 s., 121 Kč
- SS 04:10 M. Hájek (ed.): Hierarchy as the Strength and Weakness of Communist Rule. The Legacy of Communist Rule IV: A Volume of Papers from the Seminar Held in Prague on September 11–12, 2003; 167 s., 187 Kč
- SS 04:09 K. Vlachová, B. Řeháková: Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie; 39 s., 71 Kč
- SS 04:08 A. Křížková: Životní strategie podnikatelek a podnikatelů na přelomu tisíciletí; 63 s., 112 Kč
- SS 04:07 J. Chaloupková, P. Šalamounová: Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě; 60 s., 94 Kč
- SS 04:06 D. Hamplová: Životní spokojenost: rodina, práce a další faktory; 43 s., 81 Kč
- SS 04:05 Z. R. Nešpor (ed.): Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství; 115 s., 114 Kč
- SS 04:04 J. Večerník: Structural Tensions in the Interface between the Labour Market and Social Policy in the Czech Republic; 87 s., 116 Kč

- SS 04:03 T. Kostecký, D. Čermák: Metropolitan Areas in the Czech Republic – Definitions, Basic Characteristics, Patterns of Suburbanisation and Their Impact on Political Behaviour; 57 s., 148 Kč
- SS 04:02 S. Pikálková (ed.): Mezinárodní výzkum násilí na ženách – Česká republika / 2003: příspěvek k sociologickému zkoumání násilí v rodině; 152 s., 191 Kč
- SS 04:01 L. Linek: Volby do Evropského parlamentu 2004 – analýza volební účasti a stranické podpory v České republice; 73 s., 109 Kč

Sociologický datový archiv (SDA) je pracoviště Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Jeho hlavním cílem je uchování a zpřístupnění elektronických datových souborů z projektů sociologického výzkumu pro jejich další použití v akademickém výzkumu a při výuce. Mezi další cíle archivu patří podpora sekundární analýzy dat ze sociologických výzkumů a podpora pro speciální výzkumné projekty. SDA je členem Evropské rady sociálně vědních datových archivů CESSDA.

SDA na Internetu: <http://archiv.soc.cas.cz/>

- přístup k datům ze sociologických výzkumů: Elektronický katalog dat obsahuje základní informace o výzkumných projektech, datových souborech a jejich proměnných a dotazníky a kódovníky v elektronické podobě. Datové soubory z archivu je možné objednat a získat prostřednictvím Internetu, vybrané datové soubory jsou přístupné „on-line“ bez předchozí objednávky. Data jsou poskytována ve formátu pro SPSS, případně v dalších formátech vhodných pro statistické zpracování dat.
- vybrané publikace Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.: Řada publikací je dostupná „on-line“ v elektronické podobě, další je možné prostřednictvím Internetu objednat.
- adresář internetových odkazů z oblasti sociálních věd: Adresář [www odkazů](http://www.odkazů) na další zdroje sociálních dat a užitečné informace z oblasti sociálních věd.

Data a výzkum — SDA Info, recenzované odborné periodikum

SDA Info se věnuje problematice sekundární analýzy sociologických dat: poskytuje přehled o datových službách, přináší informace o výzkumných projektech a zabývá se metodologií analýzy dat. Bulletin vychází nepravidelně od roku 1999 a je distribuován zdarma na cca 200 adres z oblasti sociálního výzkumu, univerzit a médií. Zaslání je možno zajistit v Sociologickém datovém archivu na výše uvedené adrese. Starší čísla jsou dostupná v elektronické podobě na Internetu: <http://archiv.soc.cas.cz/czech/bull-cz.phtml>

SDA SOCIOLOGICAL DATA ARCHIVE

Institute of Sociology, Jilská 1, 110 00 Praha 1; tel. 221 183 231; fax 222 221 658

e-mail: archiv@soc.cas.cz; Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

SDA collects computerised data files from sociological surveys. Its main objective is to make Czech sociological data publicly available for academic, educational and other non-commercial purposes. Other activities of the Archive include the promotion of data dissemination and secondary analysis, and support for special research projects. SDA is a member of the CESSDA (Council of European Social Science Data Archives). An electronic data catalogue and access to services is provided via the Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 221 183 231, fax: 222 221 658, e-mail: archiv@soc.cas.cz, Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i.

V jednotlivých číslech naleznete:

- stati zabývající se otázkami teoretické sociologie
- stati o transformaci střední a východní Evropy
- články z příbuzných oborů, jako je sociální politika, politická sociologie, demografie, regionální rozvoj, gender, sociální práce apod.
- překlady zajímavých textů zahraniční provenience
- přehledové stati
- metodologické články
- studentské práce
- recenze, anotace, informace o dění v sociologické obci, zprávy z konferencí a další zajímavosti

Časopis je veden v *Journal Citation Reports® (JCR) – Social Sciences Edition*, *ISI Web of KnowledgeSM*, *Social Sciences Citation Index® (SSCI)* a v dalších scientometrických a bibliografických databázích Thomson Scientific, USA.

Obsah časopisu (od roku 1993) a úplné znění statí (od roku 1995) je uveřejněno na internetu na adrese <http://sreview.soc.cas.cz/>.

Vychází 6 x ročně (4 x česky, 2 x anglicky).

Cena jednoho výtisku je od roku 2007 75 Kč bez DPH. Předplatné na rok je 450 Kč.

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review - redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1,

tel. +420 222 221 761, +420 221 183 217, fax +420 222 220 143

e-mail: sreview@soc.cas.cz, prodej@soc.cas.cz

Sociologická knihovna

Knihovna vznikla oddělením od Knihovny Filozofického a Sociologického ústavu AV ČR, která byla zničena povodní v létě 2002. Po dlouhé době, která byla vyplněna snahou o náhradu velkých ztrát na knižním fondu způsobených povodní a budováním nových prostor v přízemí budovy Sociologického ústavu AV ČR v Jilské ulici, se zejména díky darům mnoha domácích i zahraničních jednotlivců i institucí podařilo nově vybudovat samostatnou Sociologickou knihovnu. Je koncipována jako moderní oborová knihovna a má sloužit jak vědeckým pracovníkům, tak studentům a široké akademické veřejnosti. Dary a příspěvky na její další budování jsou vítány. V souvislosti s otevřením nové knihovny v dubnu 2004 vydal Sociologický ústav AV ČR publikaci, která zachycuje její budování od povodní až k jejímu zpřístupnění veřejnosti v dubnu 2004.

Kde nás najdete?

V centru Prahy v blízkosti metra B – stanice Národní třída, v budově Sociologického ústavu Akademie věd ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: +420 222 221 753,
221 183 111 (provolba)
fax: +420 222 220 143
e-mail: socmail@soc.cas.cz
URL: <http://www.soc.cas.cz>

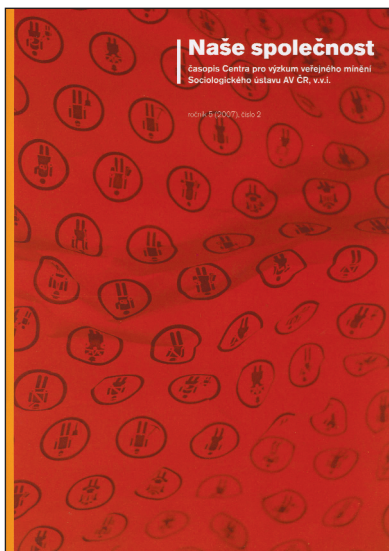
Otevírací doba:

pondělí – čtvrtek 9–18 hodin
pátek 9–14 hodin

Kontakty:

Mgr. Nela Hesová — tel. 221 183 568, Nela.Hesova@soc.cas.cz
Ing. Eva Mikolášová — tel. 221 183 568, Eva.Mikolasova@soc.cas.cz
Mgr. Radka Taucová — tel. 221 183 567, Radka.Taucova@soc.cas.cz
Studovna: tel. 221 183 569, knihovna@soc.cas.cz

Naše společnost

Ročník 5, číslo 2/2007

Časopis Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.

Recenzovaný časopis, který se primárně zaměřuje na oblast výzkumu veřejného mínění a jeho výsledků, a to s důrazem na širší mezioborové souvislosti i aktuálnost témat. Analytické stati čerpají zejména z dat z kontinuálního šetření veřejného mínění CVVM.

Časopis vychází dvakrát ročně, je distribuován zdarma. Elektronickou verzi a další informace naleznete na <http://www.cvvm.cas.cz/>

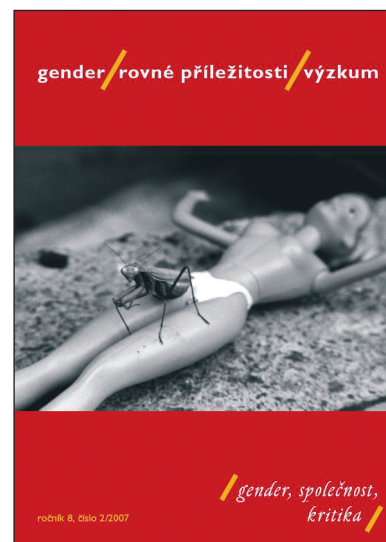
Gender, rovné příležitosti, výzkum

Ročník 8, číslo 2/2007

Časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* vychází v rámci projektu *Podpora společenské akceptace a efektivního prosazování genderové rovnosti ve veřejné sféře* financovaného programem Podpory projektů cíleného výzkumu AV ČR (reg. č. S700280503).

Druhé číslo osmého ročníku časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum* nemá sice jednotnou tematickou linii, jak bylo zvykem v minulých letech, nicméně společné pojítko článků představuje analýza a kritika společenských procesů a fenoménů z genderové perspektivy.

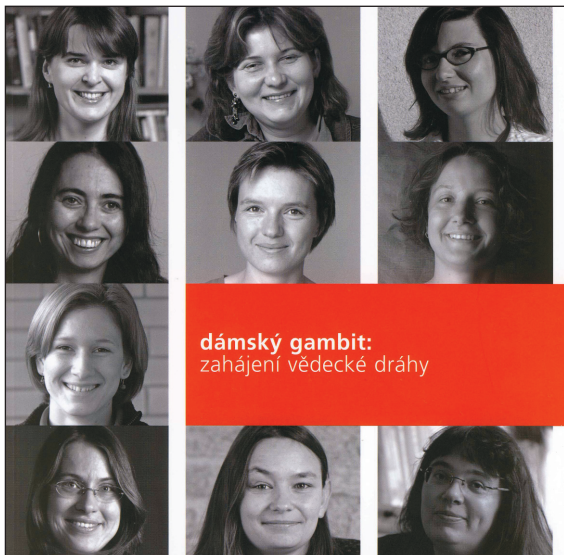
Aktuální číslo i všechna předchozí čísla najdete na adrese <http://www.genderonline.cz>

Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., Praha 2007.

Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, 221 183 217, 218, fax: 222 220 143,

e-mail: prodej@soc.cas.cz, <http://www.soc.cas.cz/>

Barbora Tupá (ed.)

Dámský gambit: zahájení vědecké dráhy

Kniha přináší deset rozhovorů s mladými badatelkami na počátku jejich vědecké dráhy. Vychází z projektu Talentky, který v roce 2005 zahájilo Národní kontaktní centrum – ženy a věda Sociologického ústavu AV ČR. Cílem publikace je představit začínající badatelky, jejich úspěchy ve vědě a jejich strategie skloubení práce a rodiny.

Rozsah publikace je 89 stran.

Kateřina Šaldová (ed.)

CESTY LABYRINTEM

O vědecké profesi, soukromém životě a jejich propojování

Publikace Cesty labyrintem nabízí souhrn dosud sebraných a vypracovaných analýz, které provedlo NKC-ŽV, na téma slaďování a propojování soukromého a pracovního života. Najdete zde zprávu z mezinárodní konference, analýzu institucionálních bariér i pohled na téma z perspektivy jednotlivého vědce/vědkyně. Součástí je i kapitola mapující stav po konferenci Cesty labyrintem: proč je stále tak málo žen ve vědě, která se konala na podzim roku 2005.

Rozsah publikace je 54 stran.

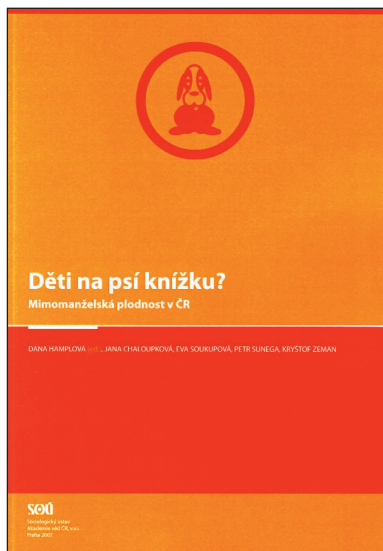
Více informací viz: <http://www.zenyaveda.cz/>

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007.

Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143, e-mail: prodej@soc.cas.cz

Další informace o publikacích vydaných v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i.: <http://publikace.soc.cas.cz/>

Dana Hamplová (ed.), Jana Chaloupková,
Eva Soukupová, Petr Sunega, Kryštof Zeman
Děti na psí knížku?
Mimomanželská plodnost v ČR

Za posledních 15 let došlo v české společnosti k zásadní přeměně rodinného prostředí z hlediska rodinného stavu matek. Zatímco na počátku devadesátých let se mimo manželství rodilo jen osm procent dětí, dnes je to již třetina všech narozených. Nárůst počtu neprovdaných matek je svou intenzitou srovnatelný s poklesem plodnosti, k němuž došlo ve stejném období, přesto však dosud nevyvolal výrazný zájem. Rozšířená totiž byla představa, že rostoucí mimomanželská plodnost je součástí modernizace a westernizace české společnosti, v jejímž důsledku mnoho mladých lidí necítí nutnost dodržovat tradice a řídit se normami, kterým nepřikládají subjektivní důležitost. Předkládaná kniha nás přesvědčí, že nic není vzdálenějšího pravdě než domněnka, že typickou neprovdanou matkou je žena úspěšná, vzdělaná a emancipovaná. Typickou českou neprovdanou matkou je naopak žena se základním vzděláním z ekonomicky slabého regionu. Kniha přináší nejen přehled základních demografických statistik, ale zpracovává i v českém prostředí ojedinělá data ze speciálního šetření, z něhož čerpá informace o neprovdaných matkách nedostupné v demografických statistikách a běžných sociologických výzkumech. Rozsah publikace je 155 stran. Cena publikace je 248 Kč bez DPH.

Vydal Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007

Lukáš Linek, Jan Outlý, Gábor Tóka, Agnes Batory (eds.)
Volby do Evropského parlamentu 2004

Publikace Volby do Evropského parlamentu 2004 zahrnuje celkem 15 studií. První tři studie se zabývají vztahem mezi voliči a politickými stranami z hlediska reprezentace. Druhá skupina studií zkoumá, co vede voliče k tomu, hlasovat určitým způsobem, a proč se voleb vůbec účastní. Třetí skupina textů analyzuje stranický systém Evropské unie a vliv voleb do Evropského parlamentu na národní stranický systém. Poslední čtyři studie se věnují volbám do Evropského parlamentu v České a Slovenské republice. Rozsah publikace je 314 stran.

Vydal Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007, ve spolupráci s Fakultou humanitních studií, Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové 2007

SOU Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.,
Praha 2007.
Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického
ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1,
tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143, e-mail: prodej@soc.cas.cz

Další informace o publikacích vydaných v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i.: <http://www.publikace.soc.cas.cz/>

<http://www.socioweb.cz/>

SOCIOweb
Sociologický webzin

[>>>editorial](#) [>>>teorie pro všechny](#) [>>>témata](#) [>>>aktuality](#) [>>>odkazy](#)

Vydává: Sociologický ústav AVČR - www.soc.cas.cz

editorial
Vážené čtenářky a vážení čtenáři,

i toto číslo Sociowebu reaguje na evropský rok Rovných příležitostí pro všechny a je i tentokrát zaměřeno na nerovnosti mezi ženami a muži. Téma rovnosti příležitostí, konkrétně mužů a žen coby rodičů – jejich možnosti uplatnění v rodině i na trhu práce, problematika nastavení opatření ke kombinaci práce a rodiny na různých úrovních fungování společnosti jsou jedny z mnoha témat konference „Rodičovská práce nebo rodičovská dovolená?“ Ta se uskutečnila 16. října tohoto roku pod záštitou eurokomisaře Vladimíra Špidly v hlavní budově Akademie věd v Praze a organizovalo ji oddělení Gender a sociologie SOU AV ČR (více viz <http://www.soc.cas.cz/articles/cz/12/3916/Vystupy-z-konference-Rodicovska-prace-nebo-rodicovska-dovolena-.html>). Právě příspěvky tohoto oddělení přednesené na konferenci tvoří osu listopadového čísla Sociowebu. Konference si kladla za cíl otevřít odbornou a tolik potřebnou veřejnou diskusi nad plánovanými změnami v české rodinné politice, poukázat na slabiny současného systému rodinné politiky a navrhnout vlastní řešení zrovnoprávnění možnosti participace žen a mužů v důležitých oblastech jejich všedního života – v rodině a práci.

kontakt
Vydává Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
Šéfredaktorka: Marta Kolářová
Redakční rada: Daniel Čermák, Yana Leontyeva, Hana Maříková, Lukáš Novotný, Petra Rakušanová, Natalie Simonová, Eva Soukupová, Petr Sunega, Iva Štohanzlová

<http://www.soc.cas.cz/>

SOU Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

[english](#) [Home](#) >> [Výzkumná oddělení](#)

Gender & sociologie

Kdo jsme	Vedoucí oddělení:	PhDr. Alena Křížková, PhD.	Další informace
Projekty	Členky oddělení:	PhDr. Marie Čermáková	
Aktuality		Mgr. Alice Červinková	Oddělení
Lidé		Mgr. Radka Dudová, Ph.D.	řešené projekty
Hosté		Mgr. Hana Hašková	ukončené projekty
Knihovna		Mgr. Marcela Linková	
Výroční zprávy		Eva Nechvátalová	
Odkazy		PhDr. Hana Maříková	
Výzkumná oddělení		Mgr. Kateřina Šaldová	
Publikace a periodika		Mgr. Zuzana Uhdě	
CVVM		PhDr. Marta Vohlídálová	
Datový archiv		Alena Frydrychová	
		Barbora Tupá	
		Šárka Hastrmanová	
		Šárka Soudková	

Trvalá nebo dočasná změna? Uspořádání genderových rolí v rodinách s pečujícími otci

Hana Maříková (ed.), Marta Vohlídalová

Edice Sociologické studie/Sociological Studies 07:11

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Anna Gabrielová, Denis Jerie

Návrh edice a obálka: Zdeněk Trinkewitz

Sazba: Petr Teichmann

Tisk a vazba: ERMAT Praha, s.r.o., Praha 4

Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 180 výtisků

1. vydání

Praha 2007

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

tel.: 222 221 761, 221 183 217, 218, fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz